

Ministarstvo kulture
Crne Gore

NACRT

MENADŽMENT PLAN

Nekropola stećaka

**Grčko groblje i Bare Žugića, Novakovići, Opština Žabljak
i Grčko Groblje, Šćepan Polje, Opština Plužine**

SADRŽAJ:

1.1.	IZRADA MENADŽMENT PLANOVA NA MEĐUDRŽAVNOM NIVOU	5
1.1.1.	<i>Vizija</i>	6
1.1.2.	<i>Ciljevi</i>	6
1.1.3.	<i>Kriterijumi za upis (ii, iii, vi)</i>	8
1.1.4.	<i>Izuzetna univerzalna vrijednost</i>	10
1.1.5.	<i>Autentičnost i integritet</i>	11
1.2	IZRADA MENADŽMENT PLANA ZA CRNU GORU	12
1.2.1	<i>Razlozi izrade menadžment plana u Crnoj Gori</i>	12
1.2.2	<i>Pravni osnov za donošenje Menadžment plana</i>	13
1.2.3	<i>Metodologija izrade Menadžment plana</i>	13
1.2.4	<i>Vizija i cilj Menadžment plana</i>	15
2.1	ISTORIJSKI RAZVOJ	18
2.1.1	<i>Istorija Durmitorskog područja</i>	18
2.1.2	<i>Istorija Pivske oblasti</i>	20
2.2	OPIS KULTURNOG DOBRA	22
2.2.1	<i>Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak</i>	23
2.2.2	<i>Bare Žugića, Novakovići, Žabljak</i>	24
2.2.3	<i>Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine</i>	25
2.3	OPIS ZAŠTIĆENE OKOLINE	28
2.3.1	<i>Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak</i>	28
2.3.2	<i>Bare Žugića, Novakovići, Žabljak</i>	29
2.3.3	<i>Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine</i>	30
2.4	STANJE OČUVANOSTI KULTURNOG DOBRA I ZONE ZAŠTIĆENE OKOLINE	32
2.4.1	<i>Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak</i>	32
2.4.2	<i>Bare Žugića, Novakovići, Žabljak</i>	33
2.4.3	<i>Grčko Groblje, Šćepan Polje, Plužine</i>	34
2.5	FAKTORI KOJI UTIČU NA KULTURNA DOBRA	35
2.5.1	<i>Grčko groblje, Riblje jezero i Bare Žugića, Novakovići, Žabljak</i>	35
2.5.2	<i>Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine</i>	37
2.6	KULTURNE VRIJEDNOSTI	37
2.6.1	<i>Autentičnost i integritet</i>	37
2.6.1.1	<i>Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak</i>	38
2.6.1.2	<i>Bare Žugića, Novakovići, Žabljak</i>	38
2.6.1.3	<i>Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine</i>	38
2.6.2	<i>Jedinstvenost i rijetkost u okviru svoje vrste</i>	39
2.6.3	<i>Arheološka vrijednost</i>	39
2.6.4	<i>Istorijska vrijednost</i>	39
2.6.5	<i>Etnološka vrijednost</i>	40
2.6.6	<i>Umjetnička vrijednost</i>	40
2.6.7	<i>Ambijentalna vrijednost</i>	41
2.6.8	<i>Pejzažna vrijednost</i>	42
2.7	ANALIZE	43
2.7.1	<i>Zakonodavni i institucionalni okvir zaštite</i>	43
2.7.2	<i>Vlasništvo</i>	46
2.7.2.1	<i>Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak</i>	46
2.7.2.2	<i>Žugića Bare, Žabljak</i>	46
2.7.2.3	<i>Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine</i>	46
2.7.3	<i>Status zaštite</i>	46
2.7.4	<i>Prostorno planska dokumentacija</i>	47
2.7.5	<i>Izvori i osnova finansiranja zaštite</i>	52
2.7.6	<i>Analiza turističkog potencijala</i>	52

2.7.6.1	Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak	52
2.7.6.2	Bare Žugića, Novakovići, Žabljak.....	54
2.7.6.3	Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine.....	55
2.7.7	<i>Društveno-ekonomska analiza</i>	56
2.7.8	<i>SWOT analiza</i>	58
3.	ODRŽIVO KORIŠĆENJE I IMPLEMENTACIJA MENADŽMENT PLANA	61
3.1	ODRŽIVO KORIŠĆENJE	62
3.1.1	<i>Mjere zaštite</i>	62
3.1.1.1	Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak	62
3.1.1.2	Bare Žugića, Novakovići, Žabljak.....	62
3.1.1.3	Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine.....	63
3.1.2	<i>Režim zaštite</i>	63
3.2	IMPLEMENTACIJA MENADŽMENT PLANA	64
3.2.1	<i>Implementacija menadžment plana na međudržavnom nivou</i>	64
3.2.2	<i>Implementacija Menadžment plana na nacionalnom nivou</i>	65
3.2.3	<i>Odgovornost i administracija</i>	65
3.2.4	<i>Upravljačko tijelo</i>	66
3.2.5	<i>Finansiranje</i>	66
3.2.6	<i>Revizija i monitoring</i>	67
4.	CILJEVI MENADŽMENT PLANA I AKCIONI PLAN	68
4.1	CILJEVI I AKCIONI PLAN NA MEĐUDRŽAVNOM NIVOU.....	69
4.2	CILJEVI I AKCIONI PLAN NA NACIONALNOM NIVOU	72
4.2.1	<i>Ciljevi</i>	72
4.2.2	<i>Akcioni plan</i>	74

PRILOG

LITERATURA

1. UVOD

Nekropole stećaka Grčko groblje i Bare Žugića, Novakovići, Opština Žabljak i Grčko Groblje, Šćepan Polje, Opština Plužine, su zbog svoje izuzetne univerzalne vrijednosti predložene za međudržavnu nominaciju u okviru Projekta „Nominacija stećaka – srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika za upis na Listu svjetske kulturne baštine UNESCO“, zajedno sa još 27 nekropola iz Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske i Republike Srbije. Stećci - monolitni kameni nadgrobnici ukazuju na srednjovjekovno umjetničko stvaralaštvo autentičnog stilskog izraza sa prostora Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije, kojima pripada značajno mjesto u svjetskoj kulturnoj baštini.

Zaštita, očuvanje i razvoj nominovanih arheološka lokaliteta za Crnu Goru je pravi izazov. Budući status Svjetske baštine podrazumijeva dugoročnu i dalju posvećenost svih koji su uključeni u taj proces. Stoga, osnova mora biti zaštita i očuvanje izuzetnih univerzalnih vrijednosti na principima održiviog razvoja za sadašnje i buduće generacije.

Glavni cilj Menadžment plana je da osigura djelotvornu zaštitu i poboljša značaj područja buduće Svjetske baštine, putem uspostavljanja sveobuhvatnog mehanizma upravljanja. To je prije svega strateški plan, koji postavlja okvir za integrisano upravljanje, koji promoviše vrijednosti, resurse kulturne baštine i njihovo korišćenje.

Menadžment plan se bavi i međudržavim i nacionalnim nivoom, identifikacijom, opisom i menadžmentom svih zajedničkih aspekata serijske nominacije. Uspostavlja saradnju na međudržavnom nivou u sprovođenju Menadžment plana i Plana aktivnosti na međudržavnom nivou, budućeg zajedničkog područja Svjetske baštine.

Menadžment plan na nacionalnom nivou identifikuje prevashodno sve ono što je značajno za nominaciju nekropola stećaka, prepoznaje izazove i prijetnje, predlaže politike, daje smjernice i mjere u cilju očuvanja i unapređenja kulturnih vrijednosti nominovanih arheoloških lokaliteta sa prostora Crne Gore.

Poglavlje 1 sadrži metodologiju izrade menadžment planova, vizije i ciljeve na međudržavnom i nacionalnom nivou, kao i obrazloženje kriterijuma za upis, izuzetnu univerzalnu vrijednost i autentičnost i integritet 30 nominovanih nekropola Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije.

Poglavlje 2 sadrži podatke o identifikaciji tri nominovane nekropole sa stećcima i to dvije u selu Novakovići, opština Žabljak – Grčko groblje i Bare Žugića, kao i jedna u opštini Plužine – Grčko groblje u mjestu Šćepan polje. Pogavlje daje opis kulturnog dobra i njegove zaštićene okoline, stanja očuvanosti, faktora koji utiču na kulturna dobra, kao i obrazložene kulturne vrijednosti na osnovu kojih su upisane u Registar kulturnih dobara Crne Gore. Takođe, u ovom poglavlju je opisan zakonodavni i institucionalni osnov zaštite ovih kulturnih dobara, vlasništvo, status zaštite, prostorno planska dokumentacija, izvori finansiranja, analiza turističkog potencijala, društveno-ekonomska i SWOT analiza.

Poglavlje 3 sadrži održivo korišćenje nekropola sa stećcima, kroz definisanje mjera i režima zaštite, kao i kroz implementaciju Menadžment plana na međunarodnom i nacionalnom nivou. U okviru implementacije Menadžment plana, predloženo je Upravljačko tijelo, način finansiranja, obaveza revizije i monitoringa.

Poglavlje 4 sadrži ciljeve i akcioni plan na međudržavnom i nacionalnom nivou.

1.1. Izrada menadžment planova na međudržavnom nivou

Izradi Menadžment planova za nekropole sa stećcima prethodilo je potpisivanje Pisma namjere o uspostavljanju međuinstitucionalne saradnje na pripremi i prezentaciji zajedničkog projekta izrade nominacijskog dokumenta pod nazivom „Nominacija stećaka – srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika – za upis na Lista svjetske baštine UNESCO”. Pismo namjere 02.11.2009. godine, u Sarajevu su potpisale predstavnici sljedećih institucija: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika i Ministarstvo civilnih poslova ispred Bosne i Hercegovine, Ministarstvo kulture Republike Srbije, Ministarstvo kulture, sporta i medija Crne Gore i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.

Formirana je međudržavna koordinaciona grupa koju čine koordinatori za izradu Nominacionog dosijea i koordinatori za izradu Menadžment plana, koji su imenovani od nadležnih institucija država potpisnica Pisma namjere.

U razdoblju od 2010. do 2012. održani su radni sastanci na kojima je dogovorena metodologija rada i usaglašeni dijelovi tekstova tentativnih listova, koji čine prvi službeni dokument koji se u postupku nominacije dostavlja UNESCO. Sve države članice predale su Tentativnu listu s opisom svojih lokaliteta sa stećcima Centru za svjetsku baštinu tokom aprila mjeseca 2011. godine.

Sastanak međudržavnih koordinatara nominacionog dosijea i menadžment plana Stećaka, Cetinje, juli 2012. godina

Zajednički cilj je kreiranje nominacije serijskog međudržavnog dobra i dobijanje statusa svjetske baštine, međudržavnim priznavanjem izuzetne univerzalne vrijednosti, u skladu sa uputstvima iz UNESCO priručnika *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*.

Odabranih 30 nekropola sa stećcima (22 iz BiH, dvije iz Hrvatske, tri iz Crne Gore i tri iz Srbije) predstavljaju komponente jednog svjetskog dobra i doprinose razumijevanju predložene izuzetne univerzalne vrijednosti.

Tokom 2012. i 2013. intenziviran je rad i saradnja međudržavnih koordinacionih grupa na zajedničkoj izradi nominacionog dosijea i zajedničkih djelova plana upravljanja. Imajući u vidu različite administrativne, pravne, naučne, finansijske, ekonomske i društvene uslove u državama, razlike u broju, veličini i teritorijalnoj rasprostranjenosti nekropola sa stećcima, dogovoreno je da će svaka država pripremiti svoj plan upravljanja, uz uspostavljanje koordiniranog sistema upravljanja za pojedine segmente planiranih aktivnosti.

Svaka država je odgovorna za zaštitu, konzervaciju i upravljanje nekropolama sa stećcima koje se nalaze na njenoj teritoriji. Različite državne, regionalne i lokalne vlasti unutar svake od država podržavaju zajedničku nominaciju i uključivanje u sprovođenje Menadžment plana, koji predstavlja ključni činilac za održivo korišćenje nominovanih kulturnih dobara.

S obzirom da sve komponente nominacije, svaka odabrana nekropola sa stećcima, treba da doprinosi integralnosti cijele nominacije i efikasnoj zaštiti i upravljanju i primjeni Konvencije o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, utvrđena je potreba za uspostavljanjem koordiniranog sistema upravljanja i međudržavnog koordinacionog odbora.

Na međudržavnom nivou, sve četiri države su usvajanjem menadžment planova izrazile podršku radu i obavezu da aktivno učestvuju u Međudržavnom koordinacionom odboru koji će se osnovati nakon upisa stećaka na Listu svjetske baštine UNESCO. Zadaci koordinacionog odbora su utvrđivanje zajedničkih strategija, principa i standarda (konzervacija, izgradnja kapaciteta, razmjena i objava rezultata istraživanja, prezentacija, itd.) važnih za kvalitetno upravljanje lokalitetima. Menadžment plan oslanja se na međudržavne principe i standarde utvrđene konvencijama i poveljama. Konzervatorski principi sadržani su u tim dokumentima.

1.1.1. Vizija

Izabranih 30 nekropola sa stećcima iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore i Srbije predstavljaju *neobnovljiv* resurs za održivi razvoj lokalnih zajednica, za uspostavljanje saradnje u različitim oblastima i nivoima, kao i za pokretanje interkulturnog dijaloga.

Izuzetne kulturne vrijednosti nekropola stećaka ujedinjene su sveobuhvatnim planom upravljanja koji obuhvata principe pravilnog upravljanja, integralni pristup razvoju trizma, koncept održivog razvoja i druge savremene standarde koji će omogućiti jedinstven osjećaj doživljaj svjetske baštine.

Sve odabrane nekropole sa stećcima su komponente jedne serijske međudržavne nominacije i doprinose razumijevanju predložene izuzetne univerzalne vrijednosti stećaka.

Sistem upravljanja osigurava efikasnu vertikalnu i horizontalnu koordinaciju između Država učesnica i njihovih državnih, regionalnih i lokalnih vlasti i zajednica, i stručnjaka, kroz koordinacione grupe.

Upis na Listu svjetske baštine doprinosi boljoj zaštiti i konzervaciji i omogućuje bolju razmjenu znanja i iskustava i saradnju između stručnjaka, donosioca odluka i lokalnih zajednica. Kao dio Svjetskog naslijeđa, nekropole sa stećcima su resurs za ekonomski i društveni razvoj lokalnih zajednica.

Upisom stećaka na Listu svjetske baštine UNESCO, ova kulturna dobra postaju dio zajedničke baštine čovječanstva.

1.1.2. Ciljevi

Opšti cilj upravljanja je obezbjeđivanje održivog korišćenja izabranih nekropola sa stećcima serijske nominacije za dobrobit sadašnjih i budućih generacija. U tom smislu održivo korišćenje podrazumijeva uspostavljanje ravnoteže između sljedećih faktora:

- potrebe za fizičkom zaštitom stećaka od propadanja,
- zaštite i upravljanja prirodnim okruženjem,
- sticanja znanja interdisciplinarnim istraživanjima,
- uključenosti lokalnih zajednica,
- ekonomske valorizacije.

Menadžment plan usmjeren je na jačanje svijesti javnosti o značaju stećaka, isticanje njihove kulturne, naučne i obrazovne vrijednosti, i razvoju strategije za društvenu i ekonomsku dobit.

Utvrđeni su zajednički specifični ciljevi, koji predstavljaju okvir za podciljeve i aktivnosti i usmjeravaju djelovanja svih partnera na međudržavnom, državnim i lokalnim nivoima. Uz svaki od definisanih ciljeva vezuju se očekivani rezultati:

1. Koordinacija (C1) - osigurati efikasnu koordinaciju između svih učesnika nominacije

- Međudržavna koordinaciona grupa doprinosi efikasnom upravljanju. Donose se odluke na transparentan način, odluke su konzistentne i razumne;
- Državne organizacione strukture okupljaju regionalna i lokalna tijela u svakoj državi, nakon što svaka država sprovede mjere odobrene od strane Međudržavnog koordinacionog odbora, i razvije aktivnosti specifične za tu državu. Lokalne zajednice su uključene u rad preko svojih predstavnika. Sve uključene vlasti i učesnici su koordinirani. Rad je transparentan i u duhu uzajamnog uvažavanja;
- Međudržavni, državni, regionalni i lokalni stručnjaci koji su uključeni u aktivnosti čine visoko-efikasnu mrežu;
- Uspostavljeno je efikasno upravljanje informacijama i standardizacija dokumentacije.

2. Kredibilitet (C2) - ojačati kredibilitet država učesnica

- Nominacija srednjovjekovnih nekropola sa stećcima doprinosi kredibilitetu Liste svjetskog nasljeđa;
- Zajedničko upravljanje garantuje bolje razumijevanje sepulkralne srednjovjekovne umjetnosti i istorije karakteristične za geografsko područje;
- Krajnji rezultat je postizanje izvrsnosti u konzervaciji, zaštiti i interpretaciji.

3. Konzervacija (C3) - osigurati integralnu konzervaciju

- Očuvana je izvanredna univerzalna vrijednost, autentičnost i integritet nekropola sa stećcima;
- U konzervaciju je uključeno upravljanje promjenama tako da se na najbolji način očuvaju vrijednosti dobra za sadašnje i buduće generacije. Promjene su neminovne, uzrokovane prirodnim, društvenim i razvojnim procesima;
- Potencijalni konflikti između očuvanja vrijednosti nekropola i drugih javnih interesa trebaju biti umanjeni traženjem mjera koje neće kompromitovati vrijednosti, autentičnost i integralnost nekropola;
- Arheološka iskopavanja su moguća samo ukoliko postoji poseban naučni interes;
- Istraživanja i konzervatorski tretmani ne narušavaju izuzetnu univerzalnu vrijednost serijskog dobra i vrijednosti ambijenta;
- Ostvaren je integralan pristup za sistem zaštite prirode i konzervacije stećaka.

4. Izgradnja kapaciteta (C 4) - razvoj efikasnih mjera za izgrađivanje kapaciteta

- Znanje je ključno za zaštitu, konzervaciju i pravilno upravljanje dobrom, zato se ohrabruju svi vidovi učenja;
- Stručno usavršavanje se konstantno podstiče;

- Stručnjaci prenose znanja i ohrabruju druge aktere da uče i brinu se o dobru;
- Dokumentacija je dostupna a sve intervencije i promjene se dokumentuju;
- Lokalno stanovništvo je edukovano o aktivnostima vezanim za turizam i ostvaruje ekonomsku i društvenu korist;
- Osigurana je permanentna edukacija na lokalnom nivou iz oblasti upravljanja lokalitetom (održavanje nekropola, vršenje monitoringa i izvještavanje, kao i upravljanje posjetama).

5. Komunikacija (C 5) - podizanje javne svijesti i podrške

- Usvojena je zajednička komunikaciona strategija (interpretacija, kampanje, web stranica, bilteni, saradnja sa medijima i dr.) koja doprinosi boljem razumijevanju izuzetne univerzalne vrijednosti i potrebe da se zaštite nekropole;
- Osigurano je razumijevanje vrijednosti nekropola sa stećcima kao Svjetskog dobra, neophodnih za informisanje donosilaca budućih odluka vezanih za upravljanje;
- Uspostavljen je prepoznatljiv vizuelni identitet nekropola sa stećcima. Status svjetskog dobra je adekvatno označen na lokalitetima;
- Kampanje doprinose jačanju javne svijesti i izgradnji ponosa kod lokalnog stanovništva.

6. Lokalne zajednice (C 6) – uključenost u upravljanje

- Lokalno stanovništvo razumije vrijednosti stećaka i potrebu za zaštitom;
- Lokalne zajednice se stalno informišu, i uključene su u pitanja koja se tiču nekropola sa stećcima, čime se doprinosi boljoj zaštiti;
- Sistem upravljanja dozvoljava lokalnim zajednicama da ostvaruju koristi i uživaju u dobru na način koji ne kompromituje njegove vrijednosti.

1.1.3. Kriterijumi za upis (ii, iii, vi)

Imajući u vidu da arheološki lokaliteti moraju imati univerzalnu vrijednost i ispunjavati bar jedan od deset kriterijuma za nominaciju za Listu svjetske baštine, stručni timovi četiri države učesnice u zajedničkom Projektu „Nominacija stećaka – srednjevjekovnih nadgrobnih spomenika za upis na Listu svjetske kulturne baštine UNESCO“, opredijelili su se za tri kriterijuma, i to:

***Kriterijum (ii)** predstavlja važnu razmjenu ljudskih vrijednosti kroz određeni vremenski period ili unutar kulturnog područja svijeta, na polju razvoja arhitekture ili tehnologije, monumentalnih umjetnosti, urbanizma ili projektovanja prostora, jer srednjevjekovni nadgrobnih spomenici – stećci, kroz 30 odabranih lokaliteta s područja četiri današnje države predstavljaju najbolje sačuvan i originalan umjetnički izraz ovog vida srednjevjekovne sepulkralne umjetnosti.*

Na prostorima na kojima nastaju i razvijaju se, odraz su prožimanja različitih kulturnih uticaja koje u periodu od XIII do XVI vijeka, baštinimo na ovim prostorima, a koji pripadaju latinskom zapadu i vizantijskom istoku. Ipak većinu njihovih reljefa, kao prepoznatljiv oblik ukrašavanja, možemo pratiti kroz plemićku, crkvenu i narodnu evropsku srednjevjekovnu kulturu, odnosno romaničku i posebno gotičku umjetnost.

S druge strane, ova specifična kultura duboko je povezana sa znatno ranijim, praistorijskim, antičkim i ranosrednjevjekovnim tradicijama. Praistorijska i antička tradicija se prepoznaju kod odabira mjesta gdje su postavljeni, ali i u reljefu. Činjenica je da stećci većim dijelom označavaju

groblja na redove, koje u evropskoj arheologiji pratimo od ranog srednjeg vijeka i tzv. seobe naroda.

Razmjena različitih vrijednosti prepoznaje se kroz ukop pripadnika svih društvenih slojeva pod stećke, bez obzira na njihovu tadašnju etničku i političku pripadnost. Arheološki gledano, nalazi u grobovima ispod stećaka, prostor kojim se bavimo ponovo prikazuju kao gotovo jedinstveni kulturni horizont. Posebnu vrijednost predstavlja njihova interkonfesionalnost, odnosno činjenica da se pod stećcima sahranjeni pripadnici sve tri srednjevjekovne hrišćanske zajednice na ovim prostorima: katoličke, pravoslavne i Crkve bosanske. Kako ih nije moguće razlikovati u odnosu na konfesionalnu pripadnost, stećci predstavljaju originalan izraz koji počiva na prihvatanju, odnosno prožimanju različitih kulturnih uticaja.

***Kriterijum (iii)** predstavlja jedinstveno ili barem izvanredno svjedočanstvo kulturne tradicije ili civilizacije koja postoji ili je nestala, jer stećci, bez obzira što su dio srednjevjekovne evropske kulture, sa tragovima ranijih epoha, prema nekoliko svojih karakteristika predstavljaju jedinstvenu pojavu u srednjevjekovnoj evropskoj umjetničkoj i arheološkoj baštini. Kroz 30 odabranih lokaliteta, opisuju se sve njihove karakteristike, od kojih je najvažnija njihova brojnost, pa 70 000 evidentiranih spomenika dokumentuje da ovakva pojava nije zabilježena u Evropi.*

Druga karakteristika je i različitost oblika. Danas su nam poznati sljedeći osnovni oblici: ploča, sanduk, sljemenjak, stub, krstača-križina. Na izabranim lokalitetima zastupljeni su svi navedeni oblici, što je najviše zavisilo od vještine majstora-klesara, ali i želje naručioca stećaka.

Njihovi reljefi takođe, predstavljaju izvanredno svjedočanstvo srednjevjekovne kulture koja je nestala, pa su stećci njen jedini dokaz. U prilog tome svjedoči nevjerovatno bogatstvo reljefa različitih sadržaja, od prizora iz svakodnevnog života, preko simboličkih i religioznih predstava, do dekorativnih motiva.

Pojava različitih natpisa je njihova posebna i značajna karakteristika, jer svjedoči da je riječ o izuzetnim spomenicima srednjevjekovne pismenosti, koja je prisutna kod svih slojeva društva i danas služi kao izvor za proučavanje različitih kulturnih i društvenih uticaja.

Stećci su i jedinstven istorijski izvor za tumačenje događaja koji obilježavaju srednji vijek jugoistočne Europe. Razvoj srednjevjekovnih država, rast slobodnih komuna na obali, uspostavljanje feudalnih regula i vazalnih odnosa, pojava viših i nižih slojeva plemstva, jačanje uloge različitih crkvenih vlasti, pojava Osmanskog carstva kao i društveno-političke i ekonomske prilike koje obilježavaju to vrijeme, svakako se ogledaju u napuštanju prakse sahranjivanja ispod stećaka.

***Kriterijum (vi)** ukazuje da je kulturno dobro direktno i opipljivo povezano sa događajima ili živom tradicijom, s idejama ili vjerovanjima, s umjetničkim i književnim radovima izvanrednog jedinstvenog značaja, jer su stećci od svog nastanka, a posebno od vremena kada je napuštena praksa sahranjivanja ispod njih, od početka XVI vijeka do danas, duboko ukorijenjeni u različite oblike nematerijalne baštine.*

Fenomeni vezani za stećke (nazivi lokaliteta, vjerovanja, narodna tradicija, priče) pokazuju nekoliko vrlo sličnih obrazaca koje susrećemo na čitavom prostoru njihovog rasprostiranja, što nam govori o jedinstvenosti ovog kulturnog fenomena. Danas bilježimo nazive grobalja kojima su iskazani poštovanje i divljenje prema monumentalnim dimenzijama spomenika, njihovoj starosti i reljefnim predstavama (Divsko groblje, Mramori-Mramorje, Grčko groblje, Kaursko groblje). Narodne legende, usmeno predanje inspirisano je motivima iz srednjovjekovnog viteškog miljea koji je isklesan na stećcima, pripisujući njihovo klesanje i postavljanje fantastičnim bićima (vilama, divovima), dovodeći ih u vezu sa legendarnim ratovima i sukobima.

Čak i naučno istraživanje stećaka ukazuje na posebnost ovih spomenika kao i prostora na kojem ih nalazimo. Tokom dugog razdoblja, od gotovo 150 godina (tačnije od druge polovine XIX vijeka), koliko traje naučno i institucionalno interesovanje za njih, imamo različita mišljenja i stavove u arheološkoj, istorijsko umjetničkoj i istorijskoj intepretaciji.

Epigrafika i reljefi stećaka značajno su uticali i na savremenu književnost i ostale vidove umjetnosti. Inspirativnu temu predstavljali su i predstavljaju stećci za vajara (Boško Kućanski), slikare (Mario Mikulić, Mirko Kujačić, Zdravko Anić, Lazar Drljača, Ibrahim Novalić, Danko Brkić, Gabrijel Jurkić, Petar Šain, Virgilije Nevjestić, Dževad Hozo, Nedim Tahirović, Seid Hasanefendić), pjesnike (Mehmedalija Mak Dizdar, Skender Kulenović, Petar Gudelj, Janko Bubalo, Ivan Kordić, Kemal Mahmutefendić), filmske stvaraoce (Jan Beran), pisce (Miroslav Krleža) i fotografe (Tošo Dabac, Dragutin Resner, Ado Šahbaz).

1.1.4. Izuzetna univerzalna vrijednost

Nastali kao umjetničko djelo, kao skulptura, sa namjenom da besmrtnom učine uspomenu na pokojnika, kao sastavni dio evropske sepulkralne prakse, srednjovjekovni nadgrobni spomenici – stećci predstavljaju osobitu pojavu i specifičnu sintezu jezika i pisma, vjere i običaja, istorije i hronologije, kulture, umjetnosti i estetike. Njihov primarni interpretativni kontekst jeste regija Centralne i Jugoistočne Evrope kao prijelazna zona evropske kultureobilježena preplitanjem i miješanjem kulturnih uticaja istočnog i zapadnog hrišćanstva, smještena između srednjovjekovnog evropskog Zapada i Istoka.

Univerzalna vrijednost i evropska dimenzija stećaka kao nadgrobni spomenika i specifičnog izraza sepulkralne umjetnosti srednjeg vijeka zacrtana je unutar trostrukog istorijskog konteksta njihove pojave: zapadnoevropskog, vizantijskog i južnoslovenskog.

Premoštavajući unutar jedne šire južnoslovenske regije konfesionalne, političke, etničke i geografske podjele, izmirujući u sebi dva, inače oštro odvojena, koncepta srednjovjekovne kulture – visoke (dvorske ili kleričke) i pučke – univerzalizujući misao o kraju ljudske egzistencije objedinjavanjem paganskih i hršćanskih motiva i izraza, kompleksna umjetnost stećaka likovnim jezikom je najdublje izražena istina o jednom svijetu verbalno upotpunjena nadgrobni natpisima: epitafima.

Sveobuhvatno, opšta vrijednost i primjenjivost jedne kompleksne pojave poput srednjovjekovnih nadgrobni spomenika – stećaka – ogleda se već u univerzalnosti teme, koju su umjetnički predstavljali i vizuelizovali, u temi smrti.

1.1.5. Autentičnost i integritet

Stećci predstavljaju autentični oblik nadgrobnog obilježja, koji nastaje i traje, u periodu od XIII do kraja XV vijeka, skoro na čitavom prostoru Bosne i Hercegovine, u zapadnim djelovima Srbije i Crne Gore, kao i u središnjim, odnosno južnim djelovima Hrvatske.

Predložene nekropole sa stećcima, njihov arheološki i istorijski kontekst, raznovrsnost tipova nadgrobničkih spomenika, ukrasa, kao i sadržaj natpisa, sačuvali su najviši stepen autentičnosti među ostalim nekropolama sa stećcima, pa su zbog toga i odabrane za nominaciju.

Autentičnost stećaka odražava se kroz sepulkralnu umjetnost srednjeg vijeka, kroz uticaj zapadnoevropske i vizantijske kulture, na kulturnu istoriju tadašnjih srednjovekovnih država na Balkanskom poluostrvu. Stećak kao nadgrobni spomenik, objedinjuje dva različita koncepta srednjovekovne kulture, visoku (dvorsku ili crkvenu) i narodnu kulturu. Kompleksni sadržaj ovih nadgrobničkih spomenika, motivi i natpisi, očuvali su dokumentarnu vrijednost i poruku o kraju ljudske egzistencije, kao i o prožimanju prehrišćanskih i hrišćanskih motiva i izraza.

Nominovane nekropole sa stećcima sadrže sve karakteristike stećaka koji se nalaze na cijeloj teritoriji njihovog rasprostriranja. Riječ je o autentičnim, nedirnutim lokacijama, o spomenicima koji se i danas nalaze na istom mjestu, kao u vrijeme postavljanja. Evidentirana pomjeranja pojedinih stećaka, desila su se usljed prirodnih procesa, slijezanja terena i promjene klimatskih uslova, bez namjere da se ošteti stećak ili grobni sadržaj.

Oblik, ornamenti, kao i uklesani natpisi na stećcima, su ostali u neizmjenjenoj formi, od vremena nastanka do danas. Promjene u vidu pukotina, kao i ostala fizička oštećenja, nastala su usljed klimatskih promjena. Na osam nominovanih nekropola, obavljani su radovi na raščišćavanju prostora, čišćenja i konzervacije nadgrobničkih spomenika.

Stećci su isklesani od jednog komada kamena i na njima se ogleda vještina i zanatsko umijeće tadašnjih klesara. Mjesta sa kojih je vađen kamen za stećke, nalazila su se u blizini nekropole, veoma rijetko je kamen dopreman iz udaljenih majdana. Centralni balkanski region je bogat stijenama krečnjačkog porijekla, te je ovo i najčešća vrsta kamena, od kojeg su stećci izrađivani.

Najveći broj nominovanih nekropola sa stećcima se nalazi u netaknutim predjelima, van naselja, u ambijentu kakav je bio i u srednjem vijeku. Manji broj nekropola se nalazi u blizini objekata i saobraćajnica, koji su izgrađeni u XX vijeku. Na izabranim nekropolama, graditeljski i prirodni kontekst se dopunjuju, i ne ugrožavaju autentičnost kulturnih dobara, već ukazuju na kontinuitet i tradiciju korišćenja tokom proteklih vjekova.

Autentičnost nekropola sa stećcima, potvrđuje i skoro cio vijek njihovog intenzivnog proučavanja i dokumentovanja, što se posebno intenziviralo u drugoj polovini XX vijeka, kada se obavlja najopsežnije evidentiranje lokaliteta sa stećcima. Podaci o broju nekropola (3.300), kao i o broju stećaka (70.000), na čitavoj teritoriji rasprostriranja, najvećim dijelom su rezultat naučnoistraživačkog rada iz sedamdesetih godina XX vijeka, što je i slučaj sa nominovanim nekropolama. Razumijevanje značaja stećaka, nastavljeno je i kasnije, arheološkim istraživanjima, kao i objavljivanjem novih rezultata o evidentiranju stećaka i proučavanju pojedinih nekropola. O tome svjedoči brojna stručna i naučna literatura, kao i odgovarajuća stručna dokumentacija.

Izbor trideset nekropola sa stećcima, u ovoj serijskoj međudržavnoj nominaciji, formiran je u skladu sa kriterijumima koji se odnose na njihov integritet i autentičnost. Nominovane nekropole

ispunjavaju kriterijume koji se odnose na stanje očuvanosti, mjere zaštite koje se primjenjuju u državama na čijoj se teritoriji nalaze, kao i na estetski kriterijum, odnosno položaj nekropola u prirodnom ambijentu.

Svih 30 nekropola sa stećcima, sačuvane su *in situ*, i u dobrom su stanju. Kulturno dobro i njegova zaštićena okolina, su u potpunosti očuvali jedinstvenost cjeline srednjovjekovnih grobalja sa prirodnim okruženjem.

Zaštita i očuvanje nekropola sa stećcima, prepoznate su u zakonodavstvu svih država koje su predložile kulturna dobra sa svojih teritorija. Takođe, zaštita i očuvanje nekropola, uređena je i propisima za prostorno planiranje, ali i menadžment planovima svake države.

Na predloženim nekropolama, ne postoji rizik od prekomjernog razvoja u okruženju, kao ni od uticaja mogućih destruktivnih društvenih procesa. Relevantni prostorni planovi za nominovane nekropole sa stećcima, prepoznaju ovo područje kao područje od turističkog značaja, sa korišćenjem postojećih resursa i bez izgradnje novih objekata u zaštićenoj okolini.

U neposrednoj blizini jedne nekropole sa stećcima, od predloženih 30, u ograničenom prostoru, obavlja se sahranjivanje i danas. U nekoliko slučajeva, bilježi se upotreba prostora za sahranjivanje u periodu XVIII i XIX vijeka. Ostale, nijesu u funkciji sahranjivanja, od vremena kada je ta praksa napuštena.

Rizik kod zaštite i očuvanja nominovanih nekropola, predstavljaju prirodni i klimatski faktori, karakteristični za prostore gdje se nekropole nalaze, sa izuzetno toplim ljetima i veoma hladnim zimama. Takođe, na integritet stećaka može uticati i nekontrolisana autohtona vegetacija, kao i pojave lišajeva i mahovina, na površini kamena, ali i erozivni procesi.

Države koje učestvuju u ovoj međudržavnoj nominaciji, u okviru zaštite kulturne baštine na nacionalnom nivou, obezbijediće relevantne programe i aktivnosti radi sprovođenja konzervatorskih mjera na ovim kulturnim dobrima.

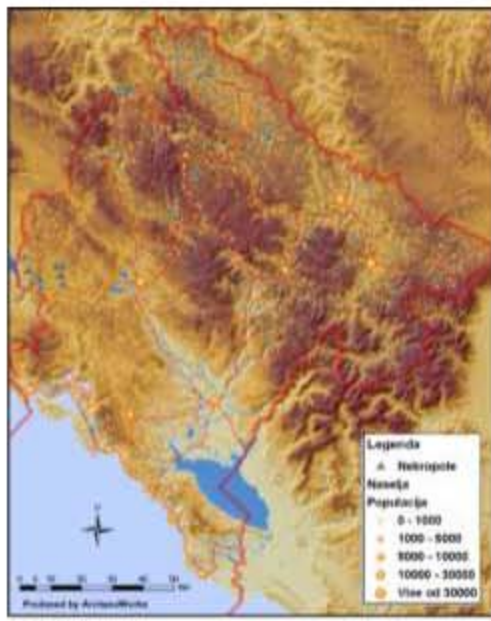
1.2 Izrada Menadžment plana za Crnu Goru

1.2.1 Razlozi izrade menadžment plana u Crnoj Gori

Ministri kulture Crne Gore, Republike Hrvatske, Republike Srbije i ministar civilnih poslova BiH, potpisali su u Sarajevu, 02.11.2009. godine, Pismo namjere o uspostavljanju saradnje na pripremi i realizaciji zajedničkog projekta „Nominacija stećaka – srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika za upis na Listu svjetske kulturne baštine UNESCO“ (u daljem tekstu Projekat).

Aktivnosti Ministarstva kulture Crne Gore na realizaciji Projekta, odvijale su se u skladu sa utvrđenom dinamikom, a prema fazama koje je definisao Projektni tim Ministarstva kulture u saradnji sa koordinatorima iz Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske i Srbije.

Imajući u vidu da Projekat podrazumijeva multidisciplinarni pristup, primjenu utvrđene naučne metodologije, terenski i kabinetski rad na formiranju dokumentacije, izradu stručnih tekstova u skladu sa Operativnim smjernicama UNESCO, Projektni tim je aktivnosti podijelio u više faza – aktivnosti.

Distribucija Stećaka u Crnoj Gori

Ministarstvo kulture Crne Gore je u procesu pripreme Tentativne liste UNESCO, 2011. godine sproveo istraživanja većeg dijela nekropola stećaka u Crnoj Gori, i na osnovu rezultata i analize dobijenih podataka, uz primjenu UNESCO parametara, predložilo tri nekropole stećaka: **Grčko groblje**, Riblje jezero i **Bare Žugića**, u selu Novakovići, Opština Žabljak i **Grčko groblje**, u zaseoku Zagrađe, Šćepan Polje, Opština Plužine, na osnovu čega su navedene nekropole stećaka upisane na Tentativnu listu Crne Gore, 21.04. 2011.godine.

Od tri nominovane nekropole, dvije se nalaze u selu Novakovići, u kontakt zoni Nacionalnog parka Durmitor u Opštini Žabljak (**Grčko groblje** pored Ribljeg jezera sa ukupno 49 registrovanih stećaka i **Bare Žugića**, sa ukupno 300 registrovanih stećaka), a treća nekropola se nalazi u Zagrađu, Šćepan Polje u Opštini Plužine sa registrovanih 16 stećaka.

U 2012. godini Uprava za zaštitu kulturnih dobara je sproveda postupak izrade elaborata za utvrđivanje kulturne vrijednosti nepokretnih dobara.

1.2.2 Pravni osnov za donošenje Menadžment plana

Pravni osnov za izradu i donošenje Menadžment plana stećaka **Grčko groblje**, Riblje jezero i **Bare Žugića**, u selu Novakovići, Opština Žabljak i **Grčko groblje**, u zaseoku Zagrađe, Šćepan Polje, Opština Plužine, je uređen članom 91 stav 4 Zakona o zaštiti kulturnih dobara, a donosi ga Vlada, na prijedlog Ministarstva kulture. Menadžment plan Stećaka Crne Gore je strateški dokument za dugoročno upravljanje, zaštitu, očuvanje, korišćenje i prezentaciju tri nekropole stećaka, Zakonom zaštićenih kulturnih dobara, arheoloških lokaliteta. Menadžment plan se obavezno donosi za kulturno dobro koje je upisano na Listu svjetske baštine i kulturno dobro koje se nominuje za upis na ovu listu. Menadžment plan sadrži: strategiju višegodišnjeg upravljanja kulturnim dobrom i smjernice za njenu realizaciju; program aktivnosti na cjelovitoj valorizaciji, zaštiti i prezentaciji kulturnog dobra; mehanizme za ostvarivanje integralne zaštite; način vršenja monitoringa planiranih aktivnosti.

1.2.3 Metodologija izrade Menadžment plana

Nakon potpisivanja Pisma namjere o uspostavljanju međudržavne i međuinstitucionalne saradnje na pripremi i prezentaciji zajedničkog projekta izrade nominacionog dokumenta pod nazivom „Nominacija stećaka – srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika – za Upis na listu svjetske kulturne baštine UNESCO“, u novembru 2009. godine, u Sarajevu, formirana je međudržavna koordinaciona grupa koju čine koordinatori za: implementaciju Projekta, izradu Nominacionog dosijea i izradu Menadžment plana, koji su imenovani od nadležnih institucija država potpisnica. Za izradu Menadžment plana nekropola stećaka Grčko groblje i Bare Žugića, Novakovići, Opština Žabljak i Grčko Groblje, Šćepan Polje, Opština Plužine, nosilac posla je Ministarstvo kulture Crne Gore.

Rad na terenu, izrada situacionog plana nekropole

Izrada Menadžment plana nominovanih nekropola sa stećcima je zakonska obaveza, uređena članom 91 Zakona o zaštiti kulturnih dobara, a proces izrade zasniva se na preporukama eksperata UNESCO, Smjernicama za upravljanje područjima Svjetske baštine, pozitivnim iskustvima drugih zemalja prilikom izrade menadžment planova za mjesta Svjetske baštine, kao i nacionalnom iskustvu na izradi Menadžment plana Istarskog je zgrada Cetinja i Menadžment plana prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora.

Aktivnosti Ministarstva kulture Crne Gore na realizaciji Projekta „Nominacija stećaka – srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika za upis na Listu svjetske kulturne baštine UNESCO“, odvijale su se u skladu sa utvrđenom dinamikom, a prema fazama koje je definisao Projektni tim iz Crne Gore u saradnji sa koordinatorkama iz Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske i Srbije. Tokom izrade i donošenja ovog Menadžment plana realizovane su slijedeće aktivnosti:

- Obrazovanje stručnog tima za sprovođenje stručnih i naučnih istraživanja i izradu dokumentacije o nekropolama stećaka na teritoriji Crne Gore;
- Obrazovanje Radne grupe za izradu Menadžment plana, od strane Ministarstva kulture Crne Gore;
- Održavanje sastanaka i konsultacije međudržavnih koordinatorka za izradu menadžment planova;
- Održavanje sastanaka sa predstavnicima lokalne zajednice i lokalne samouprave, Nacionalnih parkova Crne Gore, kao i sa vlasnicima zemljišta na kojem se nalaze nominovane nekropole i sa stručnjacima iz oblasti kulture i turizma u Opštini Žabljak i Opštini Plužine;
- Sprovođenje arheološkog rekognosciranja nominovanih nekropola i izrada arheoloških i konzervatorskih kartona, sa pratećom tehničkom i fotodokumentacijom
- Geodetsko snimanje, izrada geodetske situacije, katastarski popis parcela i vlasnika, sa listovima nepokretnosti za tri nominovane nekropole
- Definisanje zaštićene zone nepokretnog kulturnog dobra - arheoloških lokaliteta i zaštićene okoline kulturnog dobra za nekropole: Grčko groblje i Bare Žugića u Žabljku i Grčko groblje u Plužinama, sa listovima nepokretnosti vlasnika parcela u ovim zaštićenim zonama;

- Sistematizovanje dokumentacije i bibliografije,;
- Saradnja na nacionalnom i međudržavnom nivou, kod izrade nacrtu Menadžment plana;
- Koordinacija izrade u Menadžment plana Radne grupe na nacionalnom nivou;
- Promocija procesa izrade Menadžment plana u medijima;
- Definisanje Upravljačkog tijela na međudržavnom i nacionalnom nivou;
- Pripremanje Nacrta i Prijedloga Menadžment plana, što podrazumijeva dobijanje mišljenja od državnih organa Crne Gore, zatim slanje Nacrta Menadžment plana Stećaka, Vladi Crne Gore na usvajanje, i nakon toga sprovođenje javne rasprave i razmatranje sugestija, primjedbi i komentara dobijenih u okviru javne rasprave.

Menadžment plan je zasnovan na podacima iz nacionalnih strateških dokumenata, analiza, izvještaja, informacija, kao i mnogobrojnih bibliografskih jedinica. Nekropole Grčko groblje i Bare Žugića u Opštini Žabljak i Grčko groblje u Opštini Plužine, nije su arheološki iskopavane, kao ni ostale nekropole sa stećcima u Crnoj Gori.

Finansiranje procesa izrade Menadžment plana, obezbijeđeno je iz Budžeta Crne Gore i donacije UNESCO za Projekat "Nominacija stećaka-srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika za upis na Listu svjetske baštine UNESCO".

1.2.4 Vizija i cilj Menadžment plana

Glavni cilj Menadžment plana je da valorizuje, zaštiti i promoviše izuzetnu univerzalnu vrijednost nekropola Stećaka, za šta je od strateškog značaja uspostavljanje ravnoteže između očuvanja vrijednosti i razvoja i korišćenja nekropola na principu održivog razvoja.

Za valorizaciju, zaštitu i promociju izuzetne univerzalne vrijednosti nekropola Stećaka, Menadžment plan daje viziju upravljanja zaštićenim područjem za višegodišnji period, smjernice za njenu realizaciju, iskazane kroz opšte ciljeve i predložene programe aktivnosti, sa prepoznatim mehanizmima i nosiocima aktivnosti, rokovima za njihovu implementaciju, kao i mehanizmima monitoringa.

Vizija ovog Menadžment plana je da nominovane nekropole stećaka:

- promovišu njihov svjetski značaj, koristeći taj status kao strateški potencijal za napredak lokalne zajednice i njenih građana;
- sa sviješću o kulturnim vrijednostima koje posjeduje, prosperitet temeljiti na promišljenoj politici upravljanja kulturnom baštinom, kako bi se zadovoljile potrebe sadašnjih generacija, a budućim generacijama ona predala u svoj svojoj ljepoti, autentičnosti i raznolikosti;
- razvoj bazira na uravnoteženim i harmoničnim odnosima između kulturne i prirodne baštine i novih sadržaja, između socijalnih potreba, ekonomskih aktivnosti i kulturnog i prirodnog okruženja;

- Zbog izuzetnih kulturnih i prirodnih vrijednosti, prostorni razvoj će biti planiran na principima integralne zaštite, odnosno poštovanja tradicionalnih urbanističkih modela, očuvanju kulturnog pejzaža zaštićenog područja i njegove cjelovitosti i autentičnosti, uspostavljanjem ravnoteže između potreba savremenog života i očuvanja univerzalnih vrijednosti, na principima održivog razvoja;
- svojim univerzalnim vrijednostima budu polazište za uspostavljanje saradnje sa susjednim državama i zemljama regiona, na putu ka evropskim i evro-atlanskim integracijama.

2. IDENTIFIKACIJA

2.1 Istorijski razvoj

Stećci predstavljaju karakteristične nadgrobne spomenike koji se nalaze na velikom dijelu prostora Crne Gore, a najbrojniji su u njenim zapadnim krajevima. Najveći broj nekropola sa stećcima nalazi se na teritoriji opština: Pljevlja, Žabljak, Šavnik i Nikšić. Najpoznatije nekropole u Crnoj Gori i pojedinačni primjerci stećaka nalaze se na području starih župa: Onogošta, Pive, Drobunjaka, Jezera i Breznice. Njihov nastanak vezuje se za vremenski period od XII do XVI vijeka.

Brojne nekropole stećaka u ovim krajevima obično se nalaze na brežuljcima, praistorijskim tumulima, pored puteva i oko srednjovjekovnih crkava. Na osnovu njihove rasprostranjenosti može se uočiti da su stećci u većem broju skoncentrisani oko poznatih srednjovjekovnih trgovačkih puteva, koji su polazili iz primorja: via Drine, koji je išao iz Dubrovnika i prolazio kroz navedene župe: via Anagasti, koji se kod Trebinja odvajao od prvog, da bi išao je trasom: Kotor - Risan-Riđan i Grahovo – Onogošt – Drobunjak –Tara - Pljevlja. Trasa puta od Pljevalja ka Foči uz Čehotinu išla je preko sela: Tikovo, Orlja, Gradca, Šule, Vojtine, Čelebići, Potpeć i prema Foči. Pravci ovih srednjovjekovnih puteva većinom se poklapaju sa pravcima ranijih puteva u rimskoj provinciji Dalmaciji i oni su većinom zadržavali pravce predrimskih i ranijih ilirskih komunikacija u ovom dijelu zapadnog Balkana, na kome se prostire današnja Crna Gora.

2.1.1 Istorija Dumitorskog područja

Teritorija koja se pruža između rijeka Tare i Pive i zapadnih ogranaka Sinjajevine do Šćepan Polja naziva se Dumitorsko područje. U središnjem dijelu tog područja nalazi se Durmitor.

Arheološki nalazi iz tumula - gvozdeno doba (VI-V vijek prije nove ere), Žugića Luka

Kulturna istorija ovog prostora može se pratiti na osnovu arheoloških istraživanja tumula u Žugića guvnu u Lever Tari, počev od rano bronzanog doba (1.800 do 1.500 godine prije nove ere do starijeg gvozdenog doba - VII i V vijek prije nove ere). U tumulima u Žugića guvnu nađeni su tragovi sahranjivanja pokojnika iz bronzanog i gvozdenog doba sa priložima koje čini nakit i oružje karakteristično za tkz. glasinačku kulturu, koja je bila rasprostranjena duž rijeke Tare i gornje Drine, a vezuje se za ilirsko pleme Autarijata. Prvobitno jezgro ovog plamena nalazilo oko planine i rijeke Tare, od koje vjerovatno potiče i njihovo plemensko ime. Kasnije se teritorija plemena proširuje na istočnu Bosnu, jugozapadnu Srbiju i sjevernu Crnu Goru. Autarijati su bili jedno od najmoćnijih plemena u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva. Budući da nisu otkriveni arheološki nalazi iz mlađeg gvozdenog doba, tj. kraja IV vijeka prije nove ere do vremena rimskih osvajanja, ta činjenica može se objasniti podacima antičkih pisaca o raseljavanju Autarijata sa njihove teritorije oko 310. godine prije nove ere. U durmitorsko područje oko 300 godine prije nove ere prodiru Kelti i potiskuju Autarijate.

Ara sa natpisom iz svetišta
boga Mitre, u Lever Tari

Rimljani su Balkansko poluostrvo osvojili početkom nove ere. U durmitorsko područje Rimljani prodiru vjerojatno sredinom II vijeka nove ere. Jedno od značajnih nalazišta iz rimskog perioda u durmitorskom području je svetište posvećeno orijentalnom božanstvu Mitri koje se datuje u 270 godinu nove ere. Na natpisu se pominje Argurije Aurelijan carski prokurator istočnodalmatinskih rudnika sa sjedištem u Domaviji (Srebrenica), a koji je bio zadužen za upravu objedinjenih panonskih i dalmatinskih rudnika srebra. Postoji indicija koja ukazuju da je carski prokurator Aurelije Argurijan bio porijeklom iz Municipia S... na osnovu epigrafskog natpisa iz Komina posvećenog pripadniku njegove porodice - Aureliju Kambriju.

Sredinom VII vijeka Sloveni dolaze u prostore zapadnog Balkana. Vizantijski pisci daju malo podataka o Slovenima koji osvajaju prostore rimskog carstva i njihove oblasti nazivaju „sklavinije“. Sloveni u tom vremenu prodiru i naseljavaju durmitorske prostore, koristeći pri tom vjerojatno raniju rimsku putnu mrežu.

U periodu stvaranja slovenskih država na Balkanu, durmitorsko područje u IX vijeku pripadalo je ranofeudalnoj državi Duklja-Dioclitia, koja se administrativno dijelila na župe. U sastav Duklje ulazile su župe Piva i Komanica (teritorija Drobnjaka i Pive). O razvoju Dukljanske države najviše podataka daje Konstatin Porfirogenit u svom djelu „*De administrando imperio*“ i anonimni pisac u „*Ljetopisu popa Dukljanina*“. Mudrom politikom Stefana Vojislava (1042. godine) i njegovog sina Mihaila, prvog dukljanskog kralja (1050-1081. godine) Duklja je bila autonomna zemlja koja je obuhvatala oblast: Travunije, Zahumlja i Raške. Kasnije, naziv Duklja zamijenjen je nazivom Zeta-Zenta. Naziv Zeta se prvi put pominje 1080. godine u XXX glavi „*Ljetopisa popa Dukljanina*“. Krajem XII vijeka durmitorsko područje nalazi se u sastavu Raške i ostaje u njenom sastavu sve do početka XIV vijeka. Nakon toga durmitorsko područje je u sastavu oblasti Zahumlja, kojom upravlja do 1435. godine vojvoda Sandalj Hranić iz vladarske porodice Kosača. Njegov nasljednik Stjepan Vukčić Kosača vlada oblasti Zahumljem do 1466. godine. Stjepan Vukčić Kosača dobio je titulu herceg od strane imperatora Fridriha III (1448. god), nakon čega se oblast Zahumlja naziva Hercegovina. Prijestoni grad vladarske porodice Kosača bio je Soko grad u Šćepan polju. Herceg Stjepanovu zemlju 1465. godine osvajaju Osmanlije.

Durmitorsko područje u srednovjekovnom periodu dijelilo se na obast: Drobnjak i Pivu, koje je dijelio masiv Durmitora. U tom periodu na tom prostoru uspostavljena je bila plemenska vlast, odnosno stvaran je plemenski život.

Drobnjak – Dragocjene podatke o oblasti Drobnjak u periodu od XIII do XV vijeka daje stručna literatura, objavljena i neobjavljena građa iz Dubrovačkog i Kotorskog arhiva. Drobnjak se prvi put pominje u Dubrovačkom dokumentu 1285. godine. U istorijskim izvorima Drobnjak se prvi put javlja 1354. godine. Na osnovu istorijskih podataka može se pratiti učešće Drobnjaka u karavanskom saobraćaju, uopšte u trgovačkom prometu i kreditnoj trgovini iz Dubrovnika i Kotora. Pretpostavlja se da je prvobitan naziv ove oblasti izveden od grčke riječi „*dromos*“, koja znači put. Kroz Drobnjak je vodio stari rimski, srednjovjekovni, a kasnije put od Dubrovnika preko Trebinja, Risna, Grahova za Nikšić, pa odatle preko Drobnjaka, Lever-Tare, Pljevalja, Prijepolja i Novog Pazara za Skoplje i

Carigrad. Ime Drobnjak vjerovatno označava oblast kroz koju prolazi put. Drobnjaci su stanovnici te oblasti, odnosno ljudi koji žive oko puta.

Naziv Drobnjak i rodovsko ime Drobnjaci od 1356. godine pominje se najčešće kao oznaka katuna. Od 1411. godine naziv katun u domaćim izvorima izčezava. U defteru iz 1477. godine ova oblast upisana je pod nazivom, nahija Komarnica sa 18. demata. Početkom XVI vijeka Drobnjaci su imali zajedničkog vojvodu sa nahijama Banjani i Rudine. Kasnije su samostalno birali vojvode i kneževe, sveštenstvo i plemenski sud. Od 1612. godine u istorijskim izvorima pominje se da su imali i kneza. U XVII vijeku bili su saveznici Mletačke republike i u stalnom sukobu sa Osmanlijama. Područje Drobnjaka bilo je poznato po bogatstvu u stoci, pa su ga nazivali zendjili (bogati) Drobnjak. Tako je opjevan u narodnim pjesmama, a takođe i kralj Nikola I Petrović u "Drobnjačkom kolu" („Zendjili je Drobnjak bio - predmet dugih preotmica,") pominje ovo pleme.

Drobnjaci – su pripadnici plemena Drobnjaka. Oblast plemena Drobnjaka u srednjem vijeku zahvatala je prostor između Durmitora, Gornje Morače na istoku, Nikšićkog polja i župe na jugu, Pive na zapadu i rijeke Tare na sjeveru. Pretpostavlja se da je prvobitan naziv ovog plemena takođe izveden od grčke riječi "dromos". Drobnjaci su stanovnici te oblasti, odnosno ljudi koji žive oko puta. U dokumentu iz dubrovačke arhive iz 1285. pominje se da se te godine zadužio u Dubrovniku *Bratigna Dobrognago*, kod jednog Dubrovčanina na sumu od 10 perpera. U istorijskim izvorima 1356. godine pominje se naziv Drobnjak, i rodovsko ime Drobnjaci, najčešće kao oznaka katuna. Prvi put ime plemena Drobnjak javlja se 1390. godine.

Kriči – Kričani po predanju, topografskim nazivima i pisanim izvorima predstavljaju najstariji sloj srednjovjekovnog stanovništva na području Durmitora, do Drine i srednjeg Lima. U jednoj povelji kralja Stefana Uroša (1243-1276), javljaju se, oko 1260. godine podaci o Kričima na Tari, po kojima se čitav kraj naziva Kričak. Muško ime Kričan pominje se u istorijskim izvorima oko 1300. godine, a ono se javlja u obliku porodičnog prezimena u vrijeme 1280. do 1330. godine, dok u obliku Kričković susrijeće se 1492. godine. U predanjima pripadnika plemena Drobnjaka govori se o tome da su Kriči ili Kričkovi (Kričkovići), bili starosjedioci Jezera, obronak Durmitora i Sinjajevine. Po jednim, Kriči su bili ilirsko, po drugima, ranoslovensko pleme, koje je do sredine XII vijeka živjelo u dolini Tare, a na području Jezera, Durmitora i Sinjajevine imali su katune. Prema onome što se danas zna Kriči su se najvećim dijelom bavili stočarstvom, mada ima istoričara koji smatraju da su se bavili i kovačkim zanatom (u staro ruskom: me-kuznec- kovač) pa otuda izvode njihovo ime. Trag o njima je ostao u narodnom predanju, pa tako na Sinjajevini i danas postoji toponim Kričko polje.

Kričanima su se do sada više bavili etnolozi dok su drugi istraživači o Kričima pisali, uzgred u radovima posvećenim drugim plemenskim skupinama, u prvom redu Drobnjacima, i Matarugama. **Jezera** – u durmitorskom području predstavljaju oblast, za koju se na osnovu istorijskih izvora može pretpostaviti da je u XIV i početkom XV vijeka bila povezana sa plemenom Drobnjaka, koji su u ljetnjem periodu na prostoru Jezera imali svoja staništa.

Oblast Jezera u srednjovjekovnom periodu obuhvatala je prostor, na kome se danas nalazi varošica Žabljak i sela: Borovac, Kosorička, Bukovica, Donja Bukovica, Gornja Bukovica, Provalija, Vukodo, Vrtoč-Polje, Merulja, Novakovići, Bare Žugića, Vrela, Pašina voda, Pošćenski kraj, Virak, Javorje, Motički Gaj, Razvršje, Junča-Do, Pitomine, Bosača, Palež, Podgora, Tepca, Tepačko Polje, Ninkovići, Uskoci i Podmež do.

2.1.2 Istorija Pivske oblasti

Riječni kanjoni Pive i Vrbnice bili su naseljeni još u praistorijsko doba. Na samom ušću Vrbnice u Pivu otkrivena je pećina Odmuť sa tragovima iz mezolita (8.000 - 5.500 godine prije nove ere). U pećini

Odmut otkriveni su i tragovi neolita - mlađeg kamenog doba (5.500 godine prije nove ere), koji ukazuju na miješanje uticaja jadranskog i kontinentalnog neolita. U Odmutu su otkriveni ostaci i eneolitske kulture koja se na osnovu nalaza keramike može datovati u period od 2.300 - 2000 godine prije nove ere.

U gvozdenom dobu pretpostavlja se da je oblast Pive naseljavalo ilirsko pleme Autarijati. Tokom prvog vijeka nove ere Rimljani osvajaju ovaj dio Balkanskog poluostrva. Oblast Piva se našla u sastavu rimske provincije Dalmacije u okviru sudsko administrativne oblasti tkz. *Conventus Naronianus*. Naron se nalazila (blizu ušća u Neretvu u Vidu kod Metkovića). Za vrijeme Dioklecijanovih reformi (297-305. nove ere), ova oblast pripada novoosnovanoj provinciji Prevalis, čija je granica išla dolinom Pive. Administrativni centar Prevalisa bila je Doclea.

Kasnije, prilikom diobe Rimskog Carstva na Istočno (Vizantija) i Zapadno, Piva je pripala Vizantiji. Nakon toga Pivu oko VII –VIII vijeka počinje naseljavati slovensko stanovništvo. Po Konstantinu Porfirogenitu Piva je, zajedno sa oblastima oko Tare i Lima, bila u sastavu slovenske župe, koja se formirala u IX vijeku. Oblast pod nazivom Piva pominje se u „Ljetopisu popa Dukljanina“, kao jedna od župa Podgorja (lat. *Submontana*). Pod tim nazivom kasnije ulazi u sastav Dukljanske kraljevine.

Usponom Duklje u ranom srednjem vijeku, oblast Podgorja sa svojim župama svakako ulazi u njen sastav: Ljetopis popa Dukljanina navodi ujedinjenje Podgorja i Duklje. Međutim, nakon ponovnog učvršćavanja vlasti Vizantije na tim prostorima početkom XI vijeka oslabili su odnosi Podgorja i Duklje. U XII vijeku Podgorja se pominje u Ljetopisu Popa Dukljanina pri opisu osvajanja Onogošta. U kasnijim periodima nije potvrđeno dalje postojanje oblasti Podgorja.

Stefan Nemanja osvaja Pivu krajem XII vijeka i ona je sve do raspada Dušanova carstva u XIV vijeku u sastavu srpske države. Nakon poraza velikog župana Nikole Altomanovića (Vojinovića), u sukobu sa bosanskim banom Tvrtkom I, knezom Lazarom i ugarskim Ludvigom I, njegove teritorije su podijeljene među pobjednicima. Župa Piva pripala je 1373. godine banovini Bosni (od 1377. godine kraljevini, pod Tvrtkom I Kotromanićem). Zatim je u posjedu kraljevog velikog vojvode, Vlatka Vukovića. Nakon njegove smrti (1392-1393. godine), župom su nastavili da vladaju članovi najmoćnije vlastelinske porodice Kosača. Vlatkov bratanić Sandalj Hranić vladao je do 1435. godine, a kasnije i drugi Sandaljev bratanić, Stefan Vukčić Kosača (do 1466. godine). Veliki vojvoda, kasnije herceg Stefan stolovao je u prijestonom gradu Kosača, utvrđenju Soko (Sokol) sa podgrađem. Nakon ubistva Stefana Tomaševića i poraza hercegove vojske osvajaju ga Osmanlije oko 1465. godine. U turskom defteru 1477. godine, Piva i Banjani su činili jednu administrativnu cjelinu.

Krajem XVI vijeka, na ovom prostoru je izgrađena čvrsta plemenska organizacija. Kao i ostali djelovi srednjevjekovnih posjeda Stefana Vukčića Kosače, predio srednjevjekovne župe Piva kasnije, kao istoimeno pleme, pripada obalasti zvanj Stara Hercegovina (po tituli hercega i prezimenu njegovih nasljednika, Hercegovića).

Prvi od većih ustanaka u ovim krajevima protiv Osmanlija otpočeo je krajem XVI vijeku pod vođstvom vojvode Grdana. Poprište ovog ustanka, pored Pive, bio je i kraj oko Nikšića. Pivljani su u zajednici sa okolnim plemenima, bili saveznici Mletačke republike u vrijeme Kandijskog (1645-1669. godine) i Morejskog rata (1684-1699. godine). Kasnije, sredinom XVII vijeka Pivljani su zajedno sa okolnim plemenima vodili posljednje borbe protiv Omanlijske vlasti. Odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine oblast Pive ulazi u sastav Knjaževine Crne Gore.

2.2 Opis kulturnog dobra

Naziv stećak, sreće se u Srpskom rječniku, Vuka Stefanovića Karadžića iz 1852. godine, "**stećak, ćka,m.,** - otesan kamen koji se meće na grob ili za kakvu drugu beljegu. Onamo na starinskim grobljima ima velikijeh stećaka koji nijesu u zemlju ukopani, nego onako stoje na pločama koje su po grobovima".

Pored toga nazivaju se: grčko groblje, mramor, mramori, mramorje, krs, krstovi, kaursko groblje. Mramor, mramori, **mramorje** (mramor, grčki naziv - marmaros i latinski naziv - marmor) nadgrobni kameni spomenici na nečijem groblju, Rječnik 1988, 132); "kaursko" - naziv za hrišćansko groblje. U najbližoj okolini nekropole Grčko groblje kod Ribljeg jezera u Novakovićima postoji toponim Mramorje, koji čuva jezičko, historijsko značenje ovog mjesta i nadgrobnih srednjovjekovnih kamenih spomenika.

Stećci se nalaze na zapadu Crne Gore, pri čemu je najveći broj na teritoriji opština: Pljevlja, Žabljak, Šavnik, Nikšić i Plužine, u najvećem broju na područjima starih župa: Onogošt, Pive, Drobunjaka, Jezera i Breznice. Značajne nekropole stećaka bile su podignute pored crkve sv. Petra i Pavla u Nikšiću, zatim pored Vlačke crkve na Cetinju. Nekropole stećaka se nalaze na dostupnim i nedostupnim planinskim predjelima, pitomim dolinama, uz planinska jezera i obale rijeka, uz stare puteve, porušene crkve, na prahistorijskim tumulima, ili uz gradine. Jedinstveni su umjetnički produkti, različitih veličina: od tankih kamenih ploča do monumentalnih kamenih blokova. Izdvajaju se dvije osnovne grupe stećaka, manje po veličini koje nalazimo u sjevernim opštinama (Žabljak, Plužine i dio opštine Pljevlja), do onih monumentalnih i kompozitnih na prostoru opštine Nikšić. Stećci su uglavnom rađeni od lokalnog krečnjaka. Na velikom broju stećaka nalaze se klesani ukrasi i natpisi izvedeni u dubokom i plitkom reljefu.

Među stećcima sa prostora Crne Gore, jasno se izdvajaju određene grupe majstora kovača, koje su djelovale u pojedinim krajevima, čiju ruku nije teško prepoznati. Primjera radi mogu se izvojiti stećak sa nekropole pored crkve sv. Petra i Pavla u Nikšić, stećak uzidan u crkvu Sv. Đorđa u Tušnji i stećci u podu naosa u manastiru Sv. Bogorodice, Kom na Skadarskom jezeru, sa grobnim pločama vladarske porodice Crnojevića (Stefana Crnojevića i Mare Kastriot), koji su vjerovatno djelo istog majstora ili klesarske radionice.

Grobna ploča Stefana Crnojevića i Mare Kastrioti, Skadarsko jezero, Kom

Stećak ugrađen u crkvu sv. Đorđa, Tušinja

Dalja istraživanja stećaka donijeće nove podatke, ali imajući u vidu već poznato o njima, stećcima Crne Gore pripada značajno mjesto u korpusu evropskih srednjovjekovnih stećaka zajedno sa stećcima Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske.

2.2.1 Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak

Lokalitet Grčko groblje, nalazi se na 1.431 metara nadmorske visine i 11,4 km, jugoistočno od Žabljaka, u zaseoku Novakovići. Tačnije, nalazi se na istom seoskom putu koji vodi do nekropole Bare Žugića, s tim što je Grčko groblje bliže Žabljaku za 2,3 km. Nekropolu se nalazi na lijevoj strani puta, 200 metara, sjeverozapadno, od puta i obale Ribljeg jezera. Formirana je na blagom travnatom brijegu, izduženog elipsoidnog oblika, koje se pruža pravcem sjever-jug. Blagom i najvišojom kosom pruža se manja nekropola izduženog oblika, koja se sastoji od 49 stećaka, od kojih je: 10 tipa ploče, 27 tipa sanduka, 12 sljemenjaka. Centralni dio nekropole je vidljiv sa nižih kota okolnog terena jer se na ovom mjestu nalazi jedan stećak, tipa sljemenjaka, monumentalnih dimenzija. Osim 5 primjeraka tipa ploče koje su amorfne i prirodnog oblika preostali stećci su fine izrade i oblika. Ukrašena su 22 primjerka, i to: 12 sanduka i 10 sljemenjaka. Stećci su rađeni od lokalnog bjeličasto-sivog krečnjaka, različitih su veličina, kvaliteta obrade i stanja očuvanosti. Od ukrasa zastupljeni su uklesani i reljefni dekorativni, simbolični i figuralni motivi i predstave na stećcima tipa sljemenjaka, sanduka i ploče visočije od 30 cm. Najbrojniji dekorativni motivi su trake sa kosim crtama kao friz ili okvir na vertikalnim stranama stećka ili kao bordura na gornjoj vodoravnoj površini sanduka i ploča. Arhitektonski dekorativni elementi arkada vizuelno su najupečatljiviji. Učestali su i motivi tordirane trake, spirala i povijenih loza. Najkarakterističniji ukrasni elementi su i motivi simboličnog karaktera a među njima su najbrojniji raznovrsni motivi krsta u više oblika, potom kruga, rozete, zvijezde, luka i strijele i heraldički motivi mača i štita. Prisutni su ukrasi od paralelnih linija, tipa rešetkastog ukrasa u središnjem dijelu na vodoravnim stranama stećka. Od figuralnih predstava izdvaja se jedna predstava stilizovanog čovjeka sa mačem i štitom, i jedna scena iz lova.

Na osnovu navedenog, izuzetnog mjesta na kom je podignuta nekropola Grčko groblje kod Ribljeg Jezera, izrade i ukrasa stećaka, može se pretpostaviti da su na nekropoli kod Ribljeg Jezera, sahranjeni pripadnici feudalne vlastele sa ovih prostora, kao i njihove porodice u XIV i prvoj polovinu XV vijeka.

Nekropola Grčko groblje kod Ribljeg jezera, je u dosta dobrom stanju ali su kod većine stećaka, u većoj ili manjoj mjeri, evidentna oštećenja koja se manifestuju izraženim pukotinama i otpalim djelovima. Pošto se nekropola nalazi na prirodnom uzvišenju, time je i izloženija ekstremnim atmosferskim uticajima, koji su i uzrok djelimičnog dislociranja većine stećaka nekropole. Pojedini su pali na stranu zbog svoje težine i proporcija, a istovremeno su i utonuli u tlo. Ovakvo zatečeno stanje potkrepljuje uticaj klime, jakog vjetrova i obilnih padavina. Uočavaju se različite pukotine, po dužini i po obliku kao i po veličini. Površine svih stećaka prekrivene su lišajevima i mahovinom, što onemogućava pregled cjelokupnog stanja svakog pojedinog stećka.

2.2.2 Bare Žugića, Novakovići, Žabljak

Lokalitet Bare Žugića, nalazi se na 1.416 metara nadmorske visine i 13,6 km, jugoistočno od Žabljaka, u zaseoku Novakovići. Do lokaliteta vodi lokalni asfaltni put koji od Žabljaka ide ka selu Njegovuđa. Nekropola se nalazi na lijevoj strani puta, na manjem uzvišenju čija se ravna površ blago spušta ka zapadu. Na ovom dijelu formirana je nekropola, nepravilnog trapezastog oblika, sa 300 evidentiranih stećaka, od kojih je 240 tipa ploče, 50 tipa sanduka i 10 sljemenjaka. Od 240 stećaka tipa ploče, samo je 10 pravilnog i masivnog oblika dok su preostale tanke i nepravilne, poluobrađene, a najveći broj je prirodnog, amorfno oblika. Fino obrađeni i ukrašeni stećci pružaju se rubom izduženog brežuljka na istočnoj strani, a locirani su i u centralnom i sjevernom dijelu nekropole. U južnom i jugozapadnom dijelu nekropole uglavnom se nalaze poluobrađene i amorfne ploče. Svi stećci su rađeni od monolitnih blokova, lokalnog bjeličasto-sivog krečnjaka. Uočava se da su bili postavljeni u nizovima koji se pružaju pravcem sjever-jug sa dužom stranom orijentisanom zapad-istok. Vremenom su, usljed slijevanja tla i atmosferskih uticaja djelimično dislocirani i oboreni ka jugu. Nejednakih su veličina, kvaliteta obrade, ukrašenosti i stanja očuvanosti. Od ukupno registrovanih stećaka na nekropoli ukrašeno je svega 23 primjerka, i to: 1 tipa ploče, 16 tipa sanduka i 6 tipa sljemenjaka. Kako su i raniji istraživači stećaka ove nekropole naveli na njoj nema stojećih stećaka, niti stećaka sa natpisima. Od ukrasa zastupljeni su uklesani i reljefni dekorativni, simbolički i figuralni motivi i predstave na stećcima tipa sljemenjak, sanduk i ploče visočije od 30 cm. Najbrojniji su dekorativni motivi i to: trake sa kosim crtama kao friz ili okvir na vertikalnim stranama stećka ili kao bordura na gornjoj vodoravnoj površini sanduka i ploča. Arhitektonski dekorativni elementi vizuelno su najupečatljiviji. Učestali su i motivi tordirane trake, spirale i povijenih loza. Najkarakterističniji ukrasni elementi su motivi simboličkog karaktera a među njima su najbrojnije raznovrsne predstave krsta, potom kruga, rozete, zvijezde, luka i strijele, mača i štit te paralelne linije, odnosno rebra sa krugovima (medaljonima) u središnjem dijelu na vodoravnim stranama stećka. Zoomorfnih predstava nema mnogo ali su interesantne i među njima je najznačajnija predstava jelena. Kompozicija sa predstavom kola koja je dokumentovana u ranijoj literaturi, nije identifikovana na nekropoli.

Na osnovu velikog broja stećaka na nekropoli u Barama Žugića u Novakovićima, može se pretpostaviti, da se na njoj sahranjivalo seosko stanovništvo sela oblasti Jezera, a ispod monumentalnih stećaka, koji se izdvajaju po izuzetno izvedenom ukrasu i kvalitetnoj obradi, da su sahranjivani bogati trgovci Drobjanka i Jezera. Nekropola stećaka u Barama Žugića u selu Novakovići, ukazuje na veliku naseljenost prostora Jezera u periodu XIV i XV vijeka.

I pored toga što su na određenom broju stećaka konstatovana oštećenja koja se manifestuju izraženim pukotinama, otpalim djelovima i konstatacije da su svi primjerci prekriveni lišajevima i mahovinom, smatramo da se nekropola nalazi u dobrom stanju. Većina obrađenih i ukrašenih primjeraka je djelimično ukopana ili je svaljena na južnu stranu ali se stiče utisak da je do ovih promjena došlo uglavnom prirodnim tokom vremena, atmosferskim uticajem i slijevanjem okolnog terena.

2.2.3 Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine

Nad sastavcima Pive i Tare, i mjesta gdje počinje rijeka Drina uzdiže se stjenovito uzvišenje sa vrhom na koti od 927 metara nadmorske visine, na kojem su zidine Soko grada, vojvode i hercega Stefana Vukčića Kosače. U podnožju je Šćepan Polje, poznato u izvorima od 1419. godine, gdje ima više srednjevjekovnih grobalja. U zaseoku Zagrađe, visoko u brijegu nad sedlom ispred ulaza u zamak, nalaze se ostaci manje nekropole pod stećcima zvana Grčko groblje, na 908 metara nadmorske visine. Do ove nekropole stiže se magistralnim putem od Šavnika do mosta na Drini i granice sa Bosnom i Hercegovinom u dužini od 26,6 km, a potom seoskim asfaltiranim i makadamskim putem do crkve u Zagrađu ispod Sokola grada u dužinu od 5 km. Sa ove lokacije terenskim vozilom ili pješke do Grčkog groblja visoko nad Soko gradom u dužini od 1,3 km. Nekropola se nalazi na okomitoj kosi istočno od Soko grada i obrasla je mladom bukovom šumom. Čini je 16 stećaka, od kojih su: 3 tipa sljemenika (dva na četiri i jedan na dvije vode), 6 tipa sanduka i 7 tipa ploče, od kojih je jedna prirodnog amorfnog oblika. Nekropola je u osnovi nepravilno izduženog oblika sa stećcima različite orijentacije. Stećci su rađeni od lokalnog kamena i uglavnom neukrašeni. Tačnije, na jednom sljemenjaku uklesan je uski kanal duž sljemenja. Izdvaja se stećak monumentalnih dimenzija, tipa sanduka na proširenoj stopi sa uklesanim nadgrobniim natpisom Petka krstjanina.

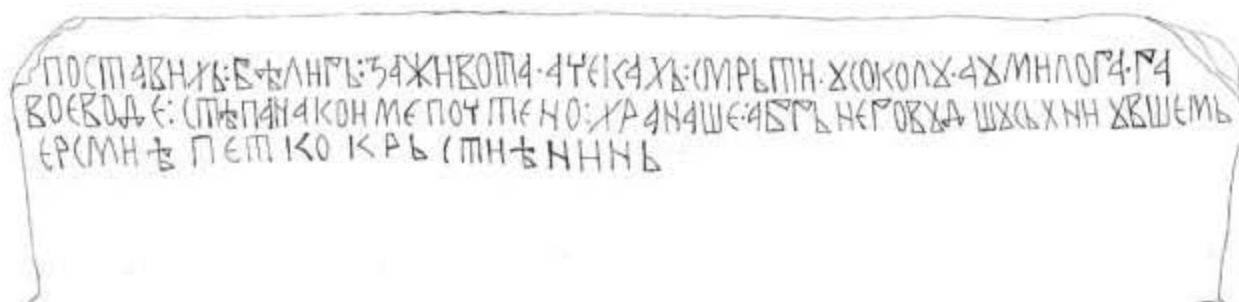

Seoski put kroz livadu i šumu ka nekropoli stećaka Grčko groblje, Šćepan Polje

Stećak je isklesan od tvrdog bjeličastog pješčara u obliku velikog i masivnog kvadera čije su stranice, zakošene i nešto sužene prema postolju. Mada je po uglovima oštećen, zapaža se da njegova širina neznatno varira, tako da čeonu istočnu stranu iznosi 119 cm, a zadnja zapadna 116 cm. Dužina je ujednačena 240-241 cm, kao i visina od oko 60 cm. Postolje je isklesano izjedna, visoko je 30 cm, a ispada u odnosu na gornji dio duž svih stranica za 16-18 cm. Površine stećka dobro su obrađene i zaravnjene. Danas je dijelom pokriven mahovinom i izložen dejstvu padavina, izbrazdan uskim pukotinama koje se miješaju sa slovima urezima i otežavaju čitanje teksta. Oštećen je i zadnji dio stećka na kome nema natpisa.

Natpis je izveden u pravilnim redovima, pravilnim uspravnim slovima ujednačene visine, čistih oblika. Natpis je u tri reda na dužoj bočnoj, sjevernoj strani, u širini od 23 cm. Na stranama sa natpisom, kamen je ispucao i oštećen su oba gornja desna ugla, čime je izgubljeno nekoliko slova iz natpisa. Tekst je pisan u prvom licu, u dva dijela i u dva odvojena natpisa.

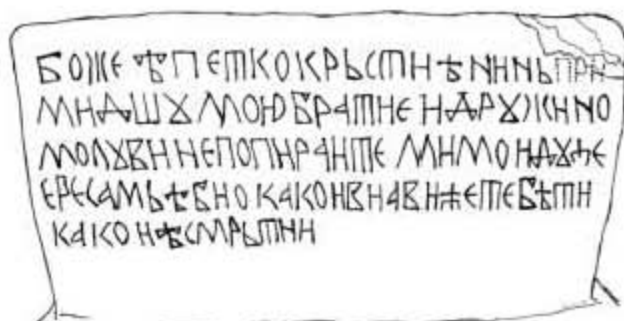
Prvi dio natpis na sjevernoj strani glasi:

„(Evo) postavih beleg za života: a čekah smrt u Sokolu a u miloga g(ospodina) vojvode Stjepana koji me pošteno hranjaše: a Bog negovu dušu (u)sahnuvšem jer s(a)m i ja Petko krstjanin“.

Na drugoj strani nadgrobnika, nastavlja se tekst u pet redova, širine 38 cm, na čeonju istočnoj i užoj strani.

Drugi dio natpisa na istočnoj strain glasi:

„Bože, ja Petko krstjanin, (pri-) mi dušu moju. Braćo i družino molim vas ne gazite mimoidući, jer sam ja bio kako i vi a vi ćete biti kako i ja smrtni“

Pisac teksta je dobro poznao epigrafsko ćirilično pismo XV vijeka. Sadržaj natpisa je od posebne važnosti zbog istorijskih podataka koje pruža. Datovan je pomenom vojvode Stjepana, što znači da je natpis nastao u periodu od oktobra 1435. godine, kada je knez Stefan Vukčić Kosača ponio titulu vojvode, do prve polovine oktobra 1448. godine, kada je postao herceg. Na osnovu natpisa može se pretpostaviti da je u utvrđenom gradu Soko, na dvoru u najbližem okruženju oko samoga vojvode Stjepana živio i Petko krstjanin. Sadržaj natpisa i pojedini izrazi odražavaju duboku naklonost između vojvode Stefana i Petka krstjanina. Može se pretpostaviti da je bio vojvodin čovjek od povjerenja. Za Petka je vojvoda Stefan mili gospodin. Petko je u Soko gradu dočekaо prirodnu smrt, i u sokolskom podgrađu i sahranjen.

Natpis Petka krstjanina značajan je za proučavanje jezičke strukture i epigrafskog ćiriličnog pisma XV vijeka. Njegove jezičke i pravopisne osobenosti odlika su lokalnog govora i pisma sa početka XV vijeka. Stilom i osobenim oblicima slova oba natpisa na nadgrobniku pripadaju istoj pisarskoj i klesarskoj ruci. Ipak, mogu se između njih uočiti izvjesne razlike. Duži natpis ima izdvajanje pojedinih riječi tačkom ili dvotačkom u sredini visine slova, čega nema u kraćem tekstu. U oba natpisa oblici slova su gotovo identični, izuzev slova Ж, koje je u jednom formirano slobodno bez spajanja uspravnih crta (dviju polukružnih i srednje prave), a u drugom je izvedeno u obliku putače presječene uspravnom crtom. Pored toga, iz sadržaja i tona ova dva teksta može se zaključiti da ih je dijelila određena vremenska razlika. Prvi i duži tekst Petko je pripremio za života, očekujući neminovan kraj, oslabljen bolešću ili odmaklim godinama, dok je drugi, uklesan po njegovoj smrti, u stvari, molitva Bogu da primi pokojnikovu dušu.

Sanduci i sljemenjaci na nekropoli, svjedoče da su majstori koji su ih uradili vladali osobenim znanjima i vještinama u obradi kamena. Takođe, njihova masivnost i finoća klesanja, uz kulturno

istorijski kontekst nastanka i neposrednu blizinu prijestonog grada, ukazuje na tadašnji visok nivo obrade kamena i veći broj dobrih majstora koji su radili za potrebe dvora srednjevjekovnog vladara i okolnog stanovništva.

Sadržaj natpisa od posebne je važnosti zbog istorijskih podataka i istorijskih ličnosti koje se navode u njemu. Na osnovu toga naučno-istorijski aspekt ovog stećka uvećava i kulturnu vrijednost cijele nekropole. Protokom vremena i uticajem atmosferilija došlo je do evidentnih oštećenja na stećcima koji se manifestuju u sitnim i većim pukotinama, u krunjenju i otpadanju većih djelova kamena, kao i u konstataciji da su gotovo svi prekriveni lišajevima i mahovinom.

2.3 Opis zaštićene okoline

2.3.1 Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak

Nekropola Grčko groblje se nalazi na većem izduženom brijegu, 200 metara sjeverozapadno od lokalnog puta i obale Ribljeg jezera. Nekropola se prostire najvisočijim i širokim dijelom brijega koji se pruža pravcem sjever-jug. Nekropola dominira okolnim prostorom tako da je uočljiva sa svih strana. Na sjevernoj strani, brijeg se pruža, a potom strmo spušta u nižu ravan koja se potom uzdiže u krečnjački obod jezerske ravni. Na zapadnoj strani strmo se spušta u usku dolinu u kojoj je osnova i blaga uzvišenja koje se uzdiže ka zapadu. Na južnoj i jugozapadnoj strani je prekrasno Riblje jezero sa razućenom obalom obraslom planinskom travom. Na jugoistoku je i zaseok Novakovići, sa rijetkim individualnim stambenim objektima i crkvom sa grobljem koje se nalazi na zapadnoj strani. Od Ribljeg jezera ka jugu i istoku teren se blago podiže tako da se vidi crkva i rasuti stambeni i ekonomski objekti. Nekropola Grčko groblje je nerazdvojni dio pejzaža Durmitora i visoravni Jezera i primjer je izuzetnog sklada kulturne i prirodne baštine. Neposrednu okolinu nekropole čini autentično očuvani zatravljeni prostor s južne strane omeđen lokalnim putem i Riblim jezerom. U nešto širim granicama ka jugoistoku je seoska crkva sa aktivnim grobljem i naseljeno mjesto sa tradicionalnim i novijim objektima stambene i ekonomske arhitekture. Šire područje karakteriše prostor jezerske visoravni i masiv Durmitora i njegovi obronci. Pravac pružanja brijega i nekropole definišu i njenu zaštićenu okolinu. Uži kontekst kulturnog dobra je izduženog i nepravilnog elipsoidnog oblika koji se prostire na površini od 845.24 metra i pripada djelovima katastarskih parcela br.416 i 417. Prilikom određivanja granične linije šireg konteksta kulturnog dobra uzeli smo u obzir izgled i pravac pružanja brijega, položaj komunikacije i Ribljeg jezera. Na južnoj strani, granica šireg konteksta prati liniju lokalnog puta ka Novakovićima, a potom se na istočnoj strani penje ka sjeveru udolinom koja razdvaja brežuljak na kojem je kulturno dobro od uzvišenja na istočnoj strani. Prateći udolinu, linija se potom penje blagim kosama na sjevernoj strani i ponovo spušta u udolinu koja razdvaja brijeg sa kultumim dobrom od uzvišenja

koje se nalazi na zapadnoj strani. Ovom udolinom je plitko korito sezonskog potoka. Iz potoka, gotovo pod pravim uglom, granična linija se penje sjeverozapadnom kosinom brijega i spaja se sa loklanim putem na mjestu blage i lučne krivine od koje put savija u širokom luku oko Ribljeg jezera. Širi kontekst kulturnog dobra obuhvata prostor od 62.041, 81 m² sa katastarskim parcelama KO Pašina voda I br : 415, 416, 407, 417, 419, 1769) i parcele K.O. Novakovići, br: 787, 788, 786 i 782.

2.3.2 Bare Žugića, Novakovići, Žabljak

Ovo kulturno dobro nalazi se gotovo na samom istočnom obodu velike Jezerske ravni Durmitora. Oblast je neujednačene konfiguracije gdje se naizmjenično smjenjuju ravne površi sa blagim uzvišenjima. Ova uzvišenja su izduženog i nepravilnog oblika nastala pomjeranjem glečera i fluvijalnim uticajima. Brežuljci su izduženog i nepravilnog oblika sa formacijski orijentisanim pravcem sjever – jug. Tačnije podsjećaju na blage vodene talase. Obrasli su planinskom travom, bogatom planinskim cvijećem, pa predio asocira na ustalasano more zelene trave. Na jednom takvom uzvišenju nalazi se i nekropola u Barama Žugića.

Uži kontekst kulturnog dobra je talasasti brežuljak na kojem je, na zapadnoj, blago ukošenoj ravni formirana nekropola dok se njegova istočna strana talasasto i okomito obrušava ka istoku i nižoj jezerskoj ravni. Na ovom dijelu nema visoke vegetacije a prvi individualni stambeni i ekonomski objekti nalaze se nisko, u donjoj ravni, sjeveroistočno, na 350 metara od nekropole. Ovaj brežuljak i nekropola dominiraju istočnim dijelom jezerske ravni. Na sjevernoj strani kulturnog dobra je niži teren izbrazdan suvim vodotocima sezonskih potoka i rijeka. U daljini su krečnjačka brda koja čine obod jezerske ravni. Na južnoj strani su blaga uzvišenja gdje se smjenjuju polja trave sa krečnjačkim formacijama koje dominiraju prostorom. Na zapadnoj strani, duž lokalnog puta, smenjuju se ustalasana blaga uzvišenja i udoline, sve do Ribljeg jezera ,a dalje, ka sjeverozapadu, dominiraju masivi Durmitora.

Na osnovu pozicije nekropole smatramo da uži kontekst kulturnog dobra treba da obuhvati cijelu zapadnu ravan bražuljka sa prostorom nekropole i pretpostavkom da postoje i grobne rake koje nijesu obilježene registrovanim stećcima. Na to upućuje i veliki broj manjih amorfnih stijena koje bi mogle činiti i grobno obilježje postavljeno iznad glave i podno nogu pokojnika. Sagledavanjem prostora, uži kontekst kulturnog dobra prostire se na površini od 3.445 m² i obuhvata katastarske parcele br: 101,282, 283 i 284.

Prilikom određivanja šireg konteksta kulturnog dobra imalo se u vidu opšte stanje okolnog terena, udaljenost izgrađenih objekata i pravac pružanja putne komunikacije. Na osnovu ovih parametara definisana je južna granica šireg konteksta kulturnog dobra, definisana pravcem pružanja

lokalnog asfaltnog puta. Na istočnoj strani, granica ide linijom puta, a potom u luku ide ka sjeveru i presijeca izduženu formu brežuljka. Sjeverna i zapadna granica je lučna i prati ravnu površ uzvišenja, a završava se na blagoj krivini lokalnog puta, 60 metara zapadno od nekropole. Širi kontekst kulturnog dobra obuhvata prostor površine 22.976,14 m², sa parcelama br. 94, 101, 102, 283, 284.

2.3.3 Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine

Grčko groblje se nalazi na 908 metara nadmorske visine, na padinama Brijega koji se nalazi istočno od Soko grada. Izduženog je i nepravilnog oblika obraslo mladom bukovom šumom i niskim rastinjem. Na sjeveroistočnoj strani nekropole nalazi se ukopani šumski put koji od Soko grada ide ka Crkvičkom polju. Padina je dosta strma i razuđena i spušta se ka jugozapadu. Pozicija kulturnog dobra je pažljivo odabrana i korespondira prostoru Soko grada. Nekropola je formirana za potrebe stanovnika i vlastele Soko grada. Nekada otvoreni i travnati prostor nekropole, u međuvremenu je obrastao mladom šumom, pa je tek nakon izvršenog geodetskog snimanja, bilo moguće utvrditi njegove gabarite i pravac pružanja. Na osnovu geodetskih snimanja utvrđeno je da se pruža pravcem istok-zapad na površini od 359,36m². No, prostor užeg konteksta kulturnog dobra treba uzeti sa rezervom dok se ne ukloni bujna vegetacija i pažljivo sagleda teren. Na sjevernoj strani nekropole pruža se linija visokonaponskih dalekovodnih stubova koji narušavaju prirodno okruženje i širi kontekst kulturnog dobra. Na osnovu katastarskih podataka utvrđeno je da se nalazi na dijelu katastarske parcele br. 411, KO Brijeg. Granica šireg konteksta kulturnog dobra definisana je i jasna samo na sjeveroistočnoj strani jer prati pravac pružanja seoskog puta. Na preostalim stranama obuhvaćena je padina okrenuta ka Soko gradu tako da šira zona kulturnog dobra ima elipsoidni oblik, osovinom orijentisan pravcem sjeverozapad-jugoistok, sa površinom od 5.042 m². Širi kontekst kulturnog dobra obuhvata veći dio katastarskih parcela br.: 411, 412 i manji dio katastarske parcele br. 413.

Grčko groblje, Stećak sa natpisom

Soko grad sa stolicom i pogledom na kanjon Pive

U kontak zoni zaštićene okoline kulturnog dobra zapadno od nekropole Grčko groblje, nalazi se Soko grad koji je bio prijestoni grad vladarske porodice Kosača i crkva u Zagrađu.

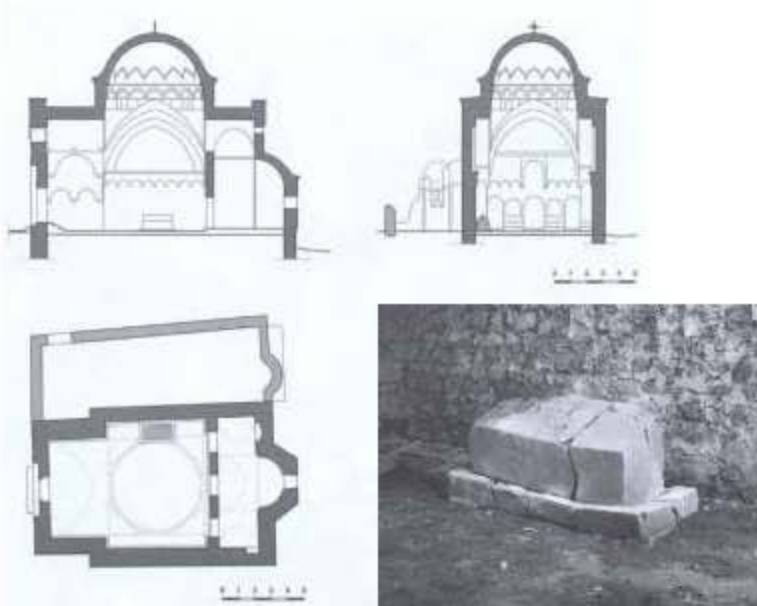
Ostaci srednjovjekovnog Soko grada nalaze se na strmim stijenama iznad Pive. Hercegov dvor, koji se pominje u poveljama, nalazi se vjerovatno na jednoj maloj zaravni ispod najvišeg dijela grada. Tu je "slavni dvor", a sam vojvoda Stefan Vukčić Kosača, po svome gradu nazvan je Stefanom od Sokola. Ruševine Soko grada,

Crkva Sv Stefana sa grobom Kitora, Šćepan Polje

nalaze se na vrlo strmim stijenama (922 m) iznad sastavka Pive i Tare, i nisu do sada arheološki istraživani. Prema sačuvanim ostacima uočava se da je prilaz gradu bio sa jugoistoka, preko jedne zaravni gdje je više građevina, i gdje je branjen jednom snažnom kulom. Pretpostavlja se da je upravo na toj zaravni mogao biti dvorski kompleks Stefana Vukčića Kosače, u kome je vjerovatno i živio Petko Kristijanin.

U podgrađu Soko grada u Zagrađu se nalaze ostaci crkve čija izgradnja se pripisuje Stjepanu Kosači. Vojvoda Sandalj Hranić i herceg Stjepan Vukčić Kosača, sagradili su svaki za svoj vječni pokoj, dvije zadužbine: Sandalj Hranić crkvu Svetog Stefana na Šćepan Polju, a Stjepan Vukčić Kosača manastir na Zagrađu. Dragocjena je činjenica da su obojica sagradili za sebe grobnicu u svojim zadužbinama, s tim što je vojvoda Stefan i sahranjen u svojoj Šćepanici ispod stečka, dok herceg Stjepan nije sahranjen u svojoj zadužbini koju je sagradio u posljednjim decenijama svog života. U njoj je bio postavljen veliki stećak. Kosače su slijedile primjer pobožnih vladara, što uključuje običaj sahranjivanja u svojim zadužbinama.

Osnova crkve na Zagrađu, ktitora Stefana Vukčića Kosače, (prema M. Kovačeviću) i Stećak ktitora uz sjeverni zid crkve na Zagrađu, poslije istraživanja i anastiloze 1973. godine

2.4 Stanje očuvanosti kulturnog dobra i zone zaštićene okoline

2.4.1 Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak

Širi i užji kontekst nekropole je očuvani prirodni planinski ambijent sela Novakovića u blizini Ribljeg jezera. Vizuelnom prospekcijom tokom terenskog obilaska nekropole Grčko groblje kod Ribljeg jezera, utvrđeno je oštećenje većine stećaka, u većoj ili manjoj mjeri. Pošto se nekropola nalazi u visoko planinskom području, na prirodnom uzvišenju-brežuljku (foto 1) izloženija je udarima jakog vjetra, kao i uticajima atmosferskih padavina (kiša i snijeg). Takođe, usljed slijeganja terena, (foto 2) geoloških prilika, djelovanja atmosferskih padavina, stećci su blago dislocirani sa svog prvobitnog položaja. Većina monolita, zbog svoje težine i proporcija, je oborena na stranu, a istovremeno i utonula u tlo (foto 3).

Foto 1

Foto 2

Foto 3

Foto 4

Cijeneći prirodnu strukturu kamena, dominantno krečnjaka, kod kojih pukotine najčešće nastaju iz osnovnih mikroskopskih naprslina, a koje, pod uticajem prirodnih uslova u kojima se nalaze i viševjekovnog uticaja nepovoljnih klimatskih uslova, se povećavaju, na svim stećcima konsatovane su različite pukotine, po dužini, obliku, kao i po veličini (foto 4), koje će, u daljem procesu erozije, dodatno eskalirati u vidu fragmentovanja stećaka. Površine svih stećaka prekrivene su lišajevima raznih vrsta (foto 5) kao i mahovinama u manjem obimu, što je onemogućavalo pregled cjelokupnog stanja svakog pojedinog stećka. Pojedine vrste lišajeva su tipa kompaktnih i plitkih ravnih površina i ne ugrožavaju opstanak lapida, dok su pojedini tipa spužvastih, robusnije građe, i samim tim su znatno štetnijeg uticaja po kamenu strukturu.

Foto 5

Foto 6

Pojedini stećci, pod uticajem atmosferskih padavina, su u cjelosti postali porozni i podložni daljoj razgradnji i u konačnom, fragmentaciji u krupnije i sitnije djelove, čime se može ocijeniti da je, upravo uticaj atmosferskih voda, najrazorniji. Naime, velika količina padavina u koheziji sa niskim temperaturama tokom zimskog perioda, pretvara vodu u led, koji, promjenom agregatnog stanja, prelaskom u led, mijenja zapreminu i time razara monolit. Zbog visoke koncentracije vlage, posebno su ugrožene donje zone stećaka kojima naliježu na zemlju (foto 6). Posljednjih godina, zbog djelovanja agresivnih supstanci iz atmosfere, prisutne su povremeno i kisjele kiše.

2.4.2 Bare Žugića, Novakovići, Žabljak

Širi i uži kontekst nekropole je očuvani prirodni planinski ambijent sela Novakovića. Vizuelnom prospekcijom tokom terenskog obilaska nekropole Bare Žugića utvrđeno je oštećenje većine stećaka, u većoj ili manjoj mjeri. S obzirom na to da je pozicija nekropole na prirodnom planinskom uzvišenju, bez prisustva visokog rastinja, i time izložena direktnim udarima vjetrova, izrazitim

uticajima atmosferskih padavina (kiša, snijeg), kao i usljed slijeganja terena i geološke konfiguracije, pojedini stećci su dijelom blago dislocirani iz svog prvobitnog položaja. Oboreni su mahom ka jugu, što potvrđuje pretpostavku značajnog uticaja udara vjetra sjevernog pravca. Zbog svoje težine i proporcija, pojedini stećci su oboreni na bočnu stranu i istovremeno su utonuli u tlo, što je onemogućilo potpunu sagledivost lapida. Mali broj masivnijih i uspravno postavljenih stećaka je ostao na mjestu prvobitnog položaja, kao i niži stećci tipa ploče i sljemenjaka i najveći broj recentnih ploča.

Na svim stećcima su prisutna oštećenja u vidu pukotina, u većoj ili manjoj mjeri. Površine svih stećaka djelimično su prekrivene lišajevima raznih vrsta, kao i mahovinama u manjem obimu. Većina prisutnih lišajeva su kompaktni i niskog profila, te kao takvi ne predstavljaju latentnu opasnost za površinu kamenih nadgrobnih ploča.

Pojedini stećci, pod uticajem atmosferskih padavina, su u cjelosti postali porozni i podložni daljoj razgradnji i u konačnom, fragmentaciji u krupnije i sitnije djelove, čime se može ocijeniti da je, upravo uticaj atmosferskih voda, najrazorniji. Naime, velika količina padavina u koheziji sa niskim temperaturama tokom zimskog perioda, pretvara vodu u led, koji, promjenom agregatnog stanja, prelaskom u led, mijenja zapreminu i time razara monolit. Zbog visoke koncentracije vlage, posebno su ugrožene donje zone stećaka kojima naliježu na zemlju.

2.4.3 Grčko Groblje, Šćepan Polje, Plužine

Širi kontekst nekropole je prirodno očuvani ambijent zaseoka Zagrađa, koje se nalazi ispod srednjovjekovnog Soko grada (foto 1). Vizuelnom prospekcijom tokom terenskog obilaska Nekropole, s aspekta očuvanosti užeg konteksta, pozicije nekropole i stećaka na njoj, je u lošem stanju (foto 2). Prirodni uslovi u kojima se nalazi, nadmorska visina, šumsko visoko i nisko rastinje, klimatski uslovi, spiranje i urušavanje zemljišta sa njene mikrolokacije, korijenje stabala između stećaka ili u njihovom podnožju i sl., kao i odsustvo redovnog održavanja, su sveukupno faktori zbog kojih je nekropola u kontinuitetu izložena daljem propadanju.

Foto 1

Foto 2

Površine svih stećaka prekrivene su lišajevima raznih vrsta (foto 3) kao i mahovinama, što onemogućava pregled cjelokupnog stanja svakog pojedinog stećka. Pojedine vrste lišajeva su tipa kompaktnih i plitkih ravnih površina, dok su pojedini tipa spužvastih, robusnije građe, i samim tim su znatno štetnijeg uticaja po kamenu strukturu.

Foto 3

Foto 4

Stanje očuvanosti pojedinačnih stećaka je različito. Pojedini su u relativno dobrom i stabilnom stanju (foto 4), dok su drugi sa brojnim vidnim oštećenjima (foto 5), a dva stećka, od kojih jedan sljemenik i jedna ploča, su fragmentovani u značajnijem obimu.

Foto 5

2.5 Faktori koji utiču na kultuma dobra

2.5.1 Grčko groblje, Riblje jezero i Bare Žugića, Novakovići, Žabljak

(i) Pritisak razvoja

Pritisak ekonomskog razvoja, postojeće eksploatacije kontakt zone i šireg okruženja nekropole je zanemarljiv imajući u vidu da je locirana van urbanog područja i važnijih saobraćajnica. Saobraćajnica (L-20) je javni, lokalni asfaltni put, izgrađen na dovoljnoj udaljenosti i na nižoj koti

od nekropole pa ne ugrožava njene ambijentalne vrijednosti. U odnosu na relativno nizak promet saobraćajnicom, ne postoji rizik negativnog uticaja na pojedinačne stećke i nekropolu u cjelini. Relativno niska naseljenost područja na kojima se nekropola nalazi, status kulturnog dobra, zatvorenost nekropole stećaka za nove ukope, konfiguracija tla, sproveden režim zaštite i očuvanja poljoprivrednih i šumskih područja u prostorno planskoj dokumentaciji i planovima posebne namjene, garant su očuvanja autentičnih kulturnih vrijednosti nekropole, njene kontakt zone, čak i šireg okruženja. Jedina ekonomska aktivnost koja se obavlja na području nekropole je sezonska ispaša sitne stoke, odnosno ekstenzivno, tradicionalno stočarenje.

(ii) Pritisak okoline (na pr. zagađivanje, klimatske promjene, dezertifikacija)

Prostor na kome se nalazi nekropola pripada oblasti nedirnutе, u potpunosti očuvane prirode i izuzev izgrađenih lokalnih saobraćajnica malog intenziteta saobraćaja koje su locirane bliže, na prostoru šireg okruženja nekropola nalaze se još rijetka seoska domaćinstva i objekti elektroenergetske infrastrukture (metalni stubovi i žice sa električnim naponom). Bliži, ali mali saobraćajni promet i udaljeni elektroprenosni sistemi ne mogu značajno uticati na zagađenje okoline i mikroklima nekropole. Nekropola se nalazi na blagom uzvišenju, koje je obraslo planinskom, sitnom i niskom travom, kao i prostor zaštićene okoline i šireg okruženja. Pojedinačni stećci su više ili manje obrasli mahovinama i lišajevima različitih struktura, boja, sastava i veličine, ali su oblik, forma i dekoracija stećaka vidljivi i lako dostupni.

(iii) Prirodne nepogode i spremnost za rizik (potresi, poplave, požari, itd.)

Prirodne prijetnje i potencijalni rizici sadržani su u povećanoj vlažnosti usljed dugog perioda kišnih i sniježnih padavina, povremeno ekstremnim, učestalom sjevernom vjetru i požarima u toplim ljetnjim mjesecima. Navedene okolnosti dovode do bujanja vegetacije, mahovine i lišajeva, erozije zemljišta, slijeganja terena, izmicanja iz ležišta pojedinih stećaka i njihovog dislociranja ka jugu. Eventualni požari na nekropoli na Durmitoru ne bi nanijeli značajniju štetu obzirom da je teren na kome se nalaze obrastao niskom travom. Negativni uticaj globalnih klimatskih promjena i poznata seizmičnost tla Crne Gore, potaknuta obilnim padavinama, bujičnim vodama i erozijom, potencijalne su prijetnje na koje nije moguće značajno uticati.

(iv) Pritisak posjetioca/turizma

Nekropola nije turistički i ekonomski valorizovana, stoga je turistička posjeta zanemarljiva. Rezultat je ličnih afiniteta i prethodnih znanja, a ne planirane, kontrolisane i kontinuirane turističke valorizacije lokaliteta i njegove uključenosti u turističku ponudu oblasti. Lokalitet nije saobraćajno i turistički signaliziran. Ovo kulturno dobro, u stanju sadašnje prezentacije, nema adekvatne, prateće sadržaje, neophodne za veći broj posjetilaca, jer ne postoje adekvatni servisi za prihvatanje većeg broja turista. Kontrolisani obilazak nominovanih nekropole, u slučaju jače frekvencije i zainteresovanosti turista, nije potreban, obzirom da se stećci nalaze na širokom otvorenom platou, gdje komunikacija u prostoru ne može nanijeti štetu kulturnom dobru. Buduću namjenu ovog kulturnog dobra, odrediće Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, radi njegovog održivog korišćenja, na način kojim se obezbjeđuje integritet i razumijevanje kulturne vrijednosti.

(v) Broj stanovnika unutar dobra i kontaktne zone

Nekropola sa bafer zonom se nalazi van naseljenih oblasti i dio je sela Novakovići na Durmitoru, u kontakt zoni Nacionalnog parka Durmitor. Po posljednjim popisu stanovništva Crne Gore iz 2011. godine u selu Novakovići je bilo 23 stanovnika u 8 domaćinstava. Prema Prostornom planu Crne Gore do 2021. godine, se procjenjuje da će u Novakovićima živjeti 35 stanovnika u 13 domaćinstava.

2.5.2 Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine

(i) Pritisak razvoja

Nekropola se nalazi u nenaseljenom, planinskom predijelu, bez značajnih infrastrukturnih objekata, koji bi je ugrožavali. Do nekropole se dolazi nekategorisanim lokalnim putem, a šumski put zemljane podloge, je izgrađen neposredno uz nekropolu, ali na nižoj koti od njene lokacije. Zbog neposredne blizine i eventualnog zadiranja u poziciju nekropole dijelom ugrožava njene ambijentalne vrijednosti. U odnosu na izrazito nizak promet saobraćajnicom ne postoji rizik negativnog uticaja saobraćajnog prometa na pojedinačne stećke i nekropolu u cjelini. Ekstenzivno i vrlo rijetko planinsko stočarstvo, kao jedina ekonomska aktivnost veoma malog broja lokalnog stanovništva, je takođe bez značajnog uticaja na samu nekropolu.

(ii) Pritisak okoline (na pr., zagađivanje, klimatske promjene, dezertifikacija)

Širi predio lokaliteta je netaknuta priroda, bez ikakvih faktora zagađenja. Najveći problem zaštite i očuvanja stećaka, koji su izgrađeni od lokalnog kamena, predstavljaju klimatske promjene. Predio karakterišu duge i hladne zime, kratka ljeta, sa velikom količinom padavina, kiše i snijega. Lokalitet se nalazi u gustoj planinskoj šumi, nije održavan, tako da gusto rastinje negativno utiče na lokalitet u cjelini. Zbog planinske klime, slijezanja terena, dosta vlage, niskih zimskih temperatura, jakih vjetrova, slijezanja terena, ispiranja zemnog sadržaja, pojedini stećci su pali ili utonuli u zemlju, popucali, a na kamenim nadgrobim spomenicima, prisutna je mahovina i lišajevi.

(iii) Prirodne nepogode i spremnost za rizik (potresi, poplave, požari, itd.)

Nekropola se nalazi u trusnom području. S obzirom na poziciju, takođe se može konstatovati erozija tla, što je nepovoljan faktor. Kako je nekropola locirana u gustoj šumi, eventualni požar u ljetnjim mjesecima, nanio bi znatne štete, naročito zbog nepristupačnosti terena i lakog pristupa Gorskoj vatrogasnoj službi.

(iv) Pritisak posjetioca/turizma

Zbog lošeg prilaza nekropoli i nepristupačnosti terena, turista gotovo da i nema. Na kilometar udaljenosti od lokaliteta nalazi se Manastir, ali nekropola sa stećcima nije turistički valorizovana, nema odgovarajuću signalizaciju i ostalu infrastrukturu. U široj okolini dobra ne postoje značajni smještajni kapaciteti. Najbliži smještaj je na rijeci Tari, koji se koristi za ugovoreni turizam, odnosno za rafting Tarom. Čitavo područje nema službe za spašavanje, sanitarne instalacije, trgovačkih objekata i drugih sadržaja, neophodnih za razvoj turizma.

(v) Broj stanovnika unutar dobra i kontaktne zone

Nekropola stećaka sa bafer zonom se nalazi van naseljenih oblasti i dio je zaseoka Zagrađe, smještenog na putu ka mjesnom centru Polje Crkvičko. Prema posljednjem Popisu stanovništva Crne Gore iz 2011. godine, prostor na kome se nalazi nekropola i šira oblast navedenog seoskog centra, naseljava 73 stanovnika u 32 domaćinstva. Po Prostorno urbanističkom planu Opštine Plužine do 2028. godine, predviđa se uvećanje broja stanovnika u gradskom, opštinskom centru Plužine, na štetu ruralnih područja.

2.6 Kulturne vrijednosti

2.6.1 Autentičnost i integritet

Stećci predstavljaju *autentični oblik* nadgrobnog spomenika, koji se izgrađuje i koristi u periodu od XIII do početka XVI vijeka, na gotovo cijelom području Bosne i Hercegovine, u zapadnim djelovima Srbije i Crne Gore, te središnjim, odnosno južnim djelovima Hrvatske. Predložena

groblja sa stećcima, njihov arheološki i istorijski kontekst, raznolikost tipova nadgrobnih spomenika, ukrasa, kao i sadržaj natpisa predstavljaju autentične aspekte pojave i proučavanja stećaka. Nominovana groblja u sklopu ove serijske nominacije imaju visok stepen autentičnosti.

Stanje očuvanosti spomenika, mjere zaštite koje se primjenjuju u Crnoj Gori i vizuelno estetski kriterijum koji se odnosi na položaj nekropola u prirodnom okruženju, svjedoči o očuvanosti *integriteta* nekropola Grčko groblje i Žugića Bare u Opštini Žabljak i nekropole Grčko groblje u Opštini Plužine.

2.6.1.1 Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak

Nekropola stećaka Grčko groblje nalazi se na planini Durmitor oko 200 metara sjeverozapadno od Ribljeg jezera, u dobrom je stanju, u skladu sa pejzažom Durmitora i primjer je izuzetnog sklada i povezanosti prirodne i kulturne baštine.

Nekropala sa 49 stećaka sadrži sve njihove karakteristične oblike. Natpisi na ovom lokalitetu nijesu evidentirani. Na gotovo polovini spomenika nalaze se tipični ornamentalni motivi. Kulturno dobro je odgovarajuće veličine i obima i kao takvo do danas je sačuvalo izgled srednjovekovnog groblja sa stećcima.

Prostor na kojem se nalaze srednjovekovni spomenici stećci nije u funkciji od posljednjeg sahranjivanja i postavljanja stećaka. U široj okolini groblja je lokalni put i crkva sa seoskim grobljem koji ne utiču na autentičnost ovog groblja.

Ova nekropola je cjelovito očuvane strukture, nepromjenjenog izgleda skoro pola milenijuma. Sačuvana je zbog vjerovanja lokalnog stanovništva, koje počiva na zabrani narušavanja starih grobalja u cilju zaštite živih.

2.6.1.2 Bare Žugića, Novakovići, Žabljak

Nekropola stećaka Žugića Bare nalazi se na planini Durmitor na oko 2.230 m sjeveroistočno od nekropole Grčko groblje koja se nalazi pored Ribljeg jezera. I ova nekropola je sačuvana i u dobrom je stanju i predstavlja primjer izuzetnog sklada i povezanosti prirodne i kulturne baštine. Nekropola sadrži sve tipove spomenika karakteristične za oblike stećaka, sa sačuvanih oko 300 nadgrobnih spomenika poznog srednjovekovnog groblja na prostranoj zaravni. Natpisi na ovom nalazištu nijesu evidentirani. Na 23 spomenika nalaze se tipični ornamentalni motivi. Kulturno dobro je odgovarajuće veličine i obima i kao takvo do danas je sačuvalo izgled srednjovekovnog groblja sa stećcima. Prostor na kojem se nalaze srednjovekovni spomenici stećci nije u funkciji od posljednjeg sahranjivanja i postavljanja stećaka. Nekropola je cjelovito očuvane strukture, nepromijenjenog izgleda, dobro očuvana zbog narodnog vjerovanja lokalnog stanovništva, o tome da se stara grobalja ne smiju narušavati.

2.6.1.3 Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine

Nekropola se nalazi u zaseoku Zagrađe u sjeverozapadnom dijelu Crne Gore. Formirana je istočno od srednjovekovnog utvrđenja Soko grad, u podgrađu. Nekropola je sačuvana i ima 16 stećaka, koji su rađeni od lokalnog kamena i pripadaju tipu sanduka ili ploče. Na najvećem stećku nalazi se natpis u kojem se pominje kristijanin Petko, koji je živio u Soko gradu u vrijeme vojvode Stjepana Kosače. Sadržaj natpisa je istaknuti autentični podatak koji govori da je na ovom groblju sahranjivanje obavljano polovinom XV vijeka.

Izuzimajući intenzivno djelovanje protoka vremena koje je uslovilo starenje materijala i oblikovanja, te uticaj prirodnih uslova i sila, nekropola stećaka Grčko groblje u Plužinama, izvorno

je očuvana, posebno s aspekta kulturnog konteksta nastanka, trajanja i sadašnje pozicije u prostoru uključujući oblik, materijal, tehniku i tradiciju.

2.6.2 Jedinstvenost i rijetkost u okviru svoje vrste

Jedinstvenost izabranih nekropola utvrđena je kroz njihovu reprezentativnost kao vrste nadgrobno obilježja, originalnost u odnosu na područje Durmitora i Pive u srednjem vijeku. Sahranjivanje ispod stećaka, formiranje nekropola, izrada i ukrašavanje stećaka su specifični oblik i pojava tradicionalne kulture, koja se posljednji put praktikovala prije skoro pola milenijuma, a čija se raritetnost vidi u istorijskim, geografskim, arhitektonskim, etnografskim, arheološkim, umjetničkim i drugim svojstvima i osobenostima.

Jedinstvenost stećaka je i u njihovoj brojnosti, spontanoj čuvanosti i uticaju koji su vršili na ostale oblike tradicionalnog sahranjivanja i obilježavanja nadgrobno spomenika. Jedinstven su primjer naše kulturne istorije, koje je sačuvalo narodno vjerovanje da je grobno mjesto i nadgrobni spomenik svetinja u čiji integritet ne treba zadirati.

Stećak u obliku slova T, Rudinice, Piva

Nekropole stećaka zadovoljavaju kriterijum rijetkosti sa aspekta graditeljskog oblika nadgrobno spomenika na Durmitoru i u Pivi, ali i u ostalim djelovima Crne Gore. Pod stećcima se vršio obred sahranjivanja samo u određenom periodu istorije Crne Gore i Balkana. Kako se takva praksa nije obnovila vjekovima to je izvjesno da broj stećaka kao graditeljskih srednjovjekovnih oblika neće biti znatno uvećan ni u periodu pred nama, što im osigurava jedan oblik rijetkosti u svojoj vrsti.

2.6.3 Arheološka vrijednost

Sistematska arheološka istraživanja nekropola stećaka u Crnoj Gori nijesu vršena. Arheološka istraživanja nekropola stećaka vršena su u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj. Istraženi grobovi ispod stećaka dali su važne podatke o materijalnoj kulturi srednjeg vijeka. Pokretne arheološke nalaze čine bronzani i srebrni novčići, metalni dijelovi odjeće i ponekad ostaci tekstila. Nešto su rjeđi nalazi oružja i konjaničke opreme kao i stakleno i keramičko posuđe. Nalazi iz grobova spadaju u uobičajene nalaze iz srednjovjekovnih grobova ovih prostora, a luksuzni predmeti dio su opšte mode anžuvinskog doba (XIV i XV vijek) i neposredno nakon njega.

Arheološka vrijednost nekropola ogleda se u prostornom rasporedu stećaka, načinu na koji se postavljaju na praihistijskim tumulima, kao i u odabiranju mjesta njihovog postavljanja u odnosu na crkve, naselja, utvrđenja i komunikacije.

Srednjovjekovne nekropole stećaka predstavljaju dragocjena arheološka nalazišta, koja pružaju podatke o srednjovjekovnoj sepulkralnoj umjetnosti.

2.6.4 Istorijska vrijednost

Istorijski značaj stećaka izražava se kroz dokumentovanje razvoja jednog geografskog prostora i istorijskog perioda, koji se danas odnosi na teritoriju Bosne i Hercegovine, zapadne dijelove Crne

Gore i Srbije, kao i na središnje, odnosno južne djelove Hrvatske, u periodu od XIII do početka XVI vijeka. Pojava stećaka se može vezati za jačanje ekonomske moći feudalne vlastele na prostorima zapadnog Balkana. Novina u odnosu na zapadnoevropski i srednjeevropski prostor je postavljanje novog tipa nadgrobno spomenika, koji ne poznaje staleške razlike između običnog naroda, vlastele i crkvenih dostojnika. Njihov istorijski značaj ogleda se i u njihovoj interkonfesionalnosti, jer se ne mogu vezati za određenu crkvu. Brojnost stećaka, motivi, natpisi, predstavljaju materijalni dokaz jednog vremena, razvitak nacionalnih kultura na širem prostoru, ravnopravnost i međusobno poštovanje različitih društvenih slojeva, zajedništvo bez obzira na religijsko ili drugo opredjeljenje. Natpisi na stećcima pisani ćirilnim pismom, svojim sadržajem govore o istorijskim ličnostima (Stjepanu Vukčiću-Kosači), događajima, majstorima koji su ih klesali i ispisivali ili ukrašavali.

2.6.5 Etnološka vrijednost

Etnološke, tradicionalne vrijednosti stećaka ogledaju se u činjenici da čuvaju i prezentuju univerzalnu potrebu obilježavanja nadgrobno mjestu tradicionalnim znanjima, vještinama i predstavama, koje su samouki srednjovjekovni graditelji i klesari ostavili u nasljeđe područja Durmitora i Pive, a i šire. Srednjovjekovni nadgrobni spomenici – stećci su kamene strukture, nastali na brižljivo biranim mjestima za gradnju, oblikovani kao "vječne kuće", kao izraz vjerovanja u vječni život, o čemu najbolje svjedoči stećak oblika sljemenika. Od svog nastanka do danas stećci su duboko ukorijenjeni u narodnu kulturu i tradiciju, kao materijalni dokaz, ali i kao dio nematerijalne kulturne baštine (stara znanja i vještine, običaji i vjerovanja). Epigrafika i simboli na stećcima rezultat su narodnog znanja, vjerovanja i umijeća uže i šire zajednice. Na velikom broju stećaka nalaze se klesani ukrasi i natpisi. Ukrasi su izvedeni u plitkom reljefu, u vidu ornamentalnih traka (ornamentalne cik-cak trake, spiralne viježe, tordirane trake u obliku užeta i sl.) vegetabilnih, floralnih, geometrijskih motiva, zoomorfnih i figuralnih predstava i arhitektonskih ukrasa. U dekorativnoj obradi stećaka prisutni su brojni simbolički motivi kruga, krsta, mjeseca, sunca, rozeta, predstave životinja, scena iz lova, ptica, zmija, pojedinačnih ljudskih figura, kao i heraldički znaci kao što su mač i štit. Klesani natpisi predstavljaju dragocjene izvore za proučavanje srednjovjekovnog jezika i pisma stanovništva, kao i istorijskih ličnosti i događaja, o čemu najbolje svjedoči stećak Petka krstjanina u Šćepan Polju.

Stećak sa predstavom lova, Grčko groblje kod Ribljeg jezera

i običaje, riječju dio su tradicionalne, duhovne kulture naroda koji se sahranjivao ispod stećaka. Sve tri nekropole, u narodnoj tradiciji, od poznog srednjeg vijeka do danas, pripisuju se starom, "grčkom" stanovništvu, pa otuda i najčešći lokalni nazivi Grčka groblja za stećke na prostoru Durmitora i u Pivi, ali i u drugim oblastima Crne Gore.

2.6.6 Umjetnička vrijednost

Etnološka vrijednost nadgrobni spomenika – stećaka, ogleda se i u tradicionalnoj vještini njihove izrade, obrade, ukrašavanja ili natpisa, kao i u korišćenju tradicionalnih alata, načina prevoza i postavljanja, korišćenja lokalnog kamena. Ova tradicionalna znanja prenošena su generacijama najčešće preko anonimnih narodnih graditelja. Stećci pružaju mogućnost istraživanja životnog ciklusa pojedinca i srednjovjekovne zajednice, koji su vezani za smrt, sahranjivanje, vjerovanja

Stećak u Grabu, Piva

Kao arhitektonski motivi najčešće se javljaju polukružne romaničke arkade sa stubovima različitih varijanti i to uglavnom na stećcima tipa sljemenjaka i sanduka.

U dekorativnoj obradi stećaka prisutni su brojni simbolični motivi kruga, krsta, mjeseca, sunca, rozeta, kao i figuralnih ukrasa poput scena iz lova, ptica, zmije, pojedinačnih ljudskih figura, igre u kolu, kao i heraldički motivi kao što su mač i štit. Veći broj ukrasa i umjetnička ostvarenja na stećcima, ukazuju na narodne elemente, odnosno staru slovensku tradiciju sa jakim elementima zapadnih uticaja. Umjetnički izraz većine stećaka, izbija iz naivnog prikaza reljefa, međutim to djeluje prirodno i neposredno.

Stećci predstavljaju umjetnička djela, nastala pod uticajem zapadnoevropske srednjovjekovne umjetnosti, koja se sa prostora jadranskog primorja u romanici, prenosila u unutrašnjost Balkana, dobijajući u tim prostorima specifična obilježja ruralnih krajeva i njihove osobene narodne umjetnosti. Pored toga, umjetnički izraz na stećcima, odraz je i uticaja vizantijske umjetnosti, sa istoka.

Motivi prisutni na stećcima u Crnoj Gori uklapaju se u poznati ornamentalni sistem okolnih zemalja koje baštine kulturu stećaka, ali se među njima mogu uočiti neke specifične varijante ili kvalitet izrade koji ih čini autentičnim u korpusu stećaka.

Dalja istraživanja stećaka donijeće nove podatke, ali imajući uvid u već poznato o njima, stećcima Crne Gore pripada jedinstveno mjesto u korpusu srednjovjekovnih stećaka.

2.6.7 Ambijentalna vrijednost

Ambijentalni značaj nekropola ogleda se u skladnom odnosu kamenih struktura stećaka prema ambijentu na kojem se nalaze i koji čini užu i širu okolinu, kao i vizuri cjeline nepokretnog kulturnog dobra sa zaštićenom okolinom i šireg područja. Posebnu vrijednost predstavlja sklad nekropola stećaka na Durmitoru sa objektima seoske tradicionalne stambene, ekonomske i sakralne arhitekture u blizini nekropola Grčko groblje i Bare Žugića.

Riblje jezero, put i seoske kuće
snimano sa nekropole Grčko groblje

Izgled nekropole Bare Žugića ,
sa seoskim kućama u širem okruženju

S druge strane, nekropola Grčko groblje u Zagrađu, skrivena u samoniklom rastinju, sa Soko gradom na najvišoj stijeni iznad, predstavlja usklađen ambijent, srednjovjekovne arhitekture sa očuvanim prirodnim okruženjem, sa koga se pruža pogled na sastavke Pive i Tare u Drinu i selo Šćepan Polje.

Pogled sa Zagrađa na Šćepan Polje i sastavke Tare i Pive u Drinu

2.6.8 Pejzažna vrijednost

Pejzažni značaj sve tri nekropole stećaka je izuzetna vrijednost izražena u vizuri predjela Durmitora i Pive i rijeka Tare i Pive. Na blagom uzvišenju, iznad Ribljeg jezera, nekropola Grčko groblje u Novakovićima, svojim oblikom i sadržajem uklopila se vjekovima sa prirodnim okruženjem i odiše prirodnim skladom i pruža poseban doživljaj.

Pogled na Riblje jezero sa nekropole stećaka Grčko groblje, Žabljak

Nedaleko od nje, nekropola Bare Žugića, u istom selu, brojnošću i oblikom stećaka doprinosi izuzetnoj vrijednosti durmitorskih planinskih vrhova i života koji se vjekovima odvija u tom prostoru.

Pogled sa nekropole stećaka Bare Žugića, prema putu sa planinskim vrhovima koji je okružuju

Crkva, strmi seoski put koji od nje vodi do nekropole, prirodna kapija od autohtonog rastinja na nekropoli Grčko groblje, sa Soko gradom na strmoj stijeni ispod nekropole, čine posebnu vrijednost u vizuri predjela Šćepan Polja, koje je smješteno nad sastavcima Tare i Pive u Drinu.

Sva tri kulturna dobra imaju visok stepen atraktivnosti i čine vizuelno jedinstvenu cjelinu prostora čiji je karakterističan izgled rezultat akcije i interakcije prirodnih i antropogenih faktora, što najbolje reprezentuju dvije nekropole na Durmitoru, koje predstavljaju osoben prostor sa svim karakteristikama **kulturnog pejzaža**.

2.7 Analize

2.7.1 Zakonodavni i institucionalni okvir zaštite

U Crnoj Gori se na osnovu Zakona o zaštiti kulturnih dobara („Sl. list Crne Gore“, br. 49/10, 40/11) i Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata („Sl. list Crne Gore“, broj 51/08), sprovodi zaštita kulturnih dobara u planskim dokumentima. Planskim dokumentima obezbjeđuje se zaštita kulturnih dobara i njegove zaštićene okoline, kao integralnog dijela savremenog društvenog, ekonomskog i urbanog razvoja, na način kojim se poštuje njihov integritet i status i dosljedno sprovodi režim zaštite propisan navedenim Zakonom o zaštiti kulturnih dobara. Shodno navedenim propisima, Uprava za zaštitu kulturnih dobara Ministarstva kulture, daje mišljenje na planska dokumenta sa aspekta zaštite kulturnih dobara.

Planski dokument mora biti usklađen sa *Studijom zaštite kulturnih dobara* i *Menadžment planom*. Studija zaštite kulturnih dobara sadrži: tekstualni i grafički prikaz zaštićenih nepokretnih kulturnih dobara, potencijalnih arheoloških lokaliteta, prostora sa izraženim ambijentalnim vrijednostima i njihovom okolinom, koji su obuhvaćeni planskim dokumentom; režim i mjere zaštite, očuvanja i unapređenja kulturnih dobara i njihove zaštićene okoline i konzervatorske uslove za izradu konzervatorskog projekta i sprovođenje konzervatorskih mjera na evidentiranim nepokretnim kulturnim dobrima. Studiju zaštite donosi Uprava za zaštitu kulturnih dobara, a njenu izradu može povjeriti pravnom licu koje ima konzervatorsku licencu.

Menadžment plan je strateški dokument za dugoročno upravljanje, zaštitu, očuvanje, korišćenje i prezentaciju kulturno-istorijske cjeline, lokaliteta i područja. Menadžment plan se obavezno donosi za kulturno dobro koje je upisano ili se nominuje na Listu svjetske baštine UNESCO. Menadžment plan sadrži: strategiju višegodišnjeg upravljanja kulturnim dobrom i smjernice za njenu realizaciju; program aktivnosti na cjelovitoj valorizaciji, zaštiti i prezentaciji kulturnog dobra; mehanizme za ostvarivanje integralne zaštite; način vršenja monitoringa planiranih aktivnosti. Menadžment plan donosi Vlada, na prijedlog Ministarstva kulture.

Institucionalni nosioci zaštite, očuvanja i prezentacije ove tri nekropole stećaka u Crnoj Gori su:

- **Uprava za zaštitu kulturnih dobara**, koja obavlja upravne i sa njima povezane stručne poslove na zaštiti kulturnih dobara;
- **Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore** koji obavlja stručne poslove iz konzervatorske djelatnosti i arheologije;
- **Arheološki muzej**, kao organizaciona jedinica **Narodnog muzeja Crne Gore**.

Kako u opštinama Žabljak i Plužine, na čijim teritorijama se nalaze nominovane nekropole, nijesu još uvijek osnovane opštinske javne ustanove iz oblasti kulturne baštine, dosadašnje aktivnost na nekropolama stećaka bile su realizovane i finansirane iz državnog budžeta i od strane nacionalnih institucija i državne uprave.

Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore, odnosno radna jedinica Nacionalni park Durmitor, po ljepoti i autentičnosti prirode, proglašen je nacionalnim parkom Crne Gore 1952. godine. Smješten na sjeverozapadu Crne Gore, park obuhvaća osnovni masiv Durmitora sa kanjonima Tare, Drage i Sušice i gornji dio kanjonske doline Komarnice, zauzimajući površinu od 39 000 ha. Sva raskoš prirodnih ljepota, ambijentalnih i kulturnih vrijednosti Durmitora i rijeke Tare, doprinijele su da se nacionalni park Durmitor uvrsti u popis Svjetske prirodne baštine, odlukom Međunarodnog odbora za Svjetsku prirodnu baštinu UNESCO, u Parizu 1980. godine, dok je rijeka Tara i njen kanjon, UNESCO programom *Čovjek i biosfera* 1977. godine uvrštena u svjetske ekološke rezervate biosfere (površine 32,000 ha).

Javno preduzeće nacionalni parkovi Crne Gore, bavi se **unapređivanjem i zaštitom** posebnih prirodnih vrijednosti nacionalnog parka i obezbjeđivanjem stabilnosti ekosistema poboljšavanjem njihovog sastava, strukture i kvaliteta; **očuvanjem, unapređivanjem i zaštitom** prirodnih dobara nacionalnog parka (flore, faune, gljiva, zemljišta, voda, vazduha, šuma, pašnjaka, livada i dr.); **očuvanjem pejzažnih i ambijentalnih vrijednosti** prostora kao repoznatljivog estetskog izraza područja; **očuvanjem kulturnih vrijednosti** kroz podsticanje njihove revitalizacije i očuvanja tradicionalne arhitekture i edukacije i podizanja svijesti o značaju kulturne baštine; **unapređivanjem saradnje sa korisnicima prostora** parka i nosiocima privrednih i ostalih djelatnosti u cilju posticanja razvoja turizma, organske organske poljoprivrede i proizvodnje tradicionalnih proizvoda sa područja parka, kao osnove za održivi razvoj; **unapređivanjem i održavanjem** stvorenih informativno prezentaciono edukativnih sadržaja parka; **unapređivanjem saradnje** sa inostranim i domaćim organizacijama i donatorima. Pored toga Nacionalni parka vrši kontrolu: bespravne gradnje, eksploatacije prirodnih resursa, poljoprivredne proizvodnje autohtonih kultura, izgradnje stočarskih farmi ograničenih kapaciteta, izgradnje privrednih objekata ograničenih kapaciteta koji nemaju štetni uticaj na elemente životne sredine.

Takođe, u Opštini Plužine, u toku su aktivnosti na organizovanju Regionalnog parka prirode „Piva“, površine 32.471,2 ha i povezivanje ovog područja sa Nacionalnim parkom „Sutjeska“ u

Bosni i Hercegovini. Predmetni Park bi se graničio sa NP Durmitor, koji već uživa dvojaku međunarodnu zaštitu kao svjetska prirodna baština i rezervat biosfere koji obuhvata kanjon rijeke Tare i samim tim bi obuhvatio i nekrpolu stećaka Grčko groblje, u Šćepan Polju.

Dosadašnje aktivnosti na zaštiti, očuvanju i prezentaciji tri nominovane nekropole, tačnije na njihovoj preventivnoj zaštiti, obavljale su se kroz projekte nacionalnih ustanova iz oblasti kulturne baštine, sredstvima koje je iz državnog budžeta obezbijedilo Ministarstvo kulture. Uočen je nedostatak lokalnih ustanova iz oblasti kulturne baštine, ali i nedostatak specijalizovanog kadra, pa će jedan od prioriteta biti jačanje kadrovskih i institucionalnih kapaciteta u opštinama Žabljak i Plužine, radi obezbjeđenja odživog korištenja i kontinuiranog monitoringa nominovanih nekropola.

Stručno osoblje koje se bavi zaštitom, istraživanjem i prezentacijom kulturnih dobara u Crnoj Gori angažovano je u okviru ustanova kulture i zaštite, i izrađuju programe i projekte zaštite, dokumentacije, prezentacije, ili obavljaju arheološka istraživanja. Planom upravljanja predviđeno je da se u lokalnoj zajednici tj. u Nacionalnom parku Durmitor edukuju i osposobe lica koja će u okviru centra za posjetioce ili neke slične ustanove raditi na prezentaciji i promociji nominovanih kulturnih dobara.

Jačanje kadrovskih kapaciteta u ustanovama kulture je prioritet razvoja u narednom periodu, u Crnoj Gori, jer je evidentan deficit stručnih kadrova iz oblasti kulturne baštine, zbog nedostatka odgovarajućih visokoobrazovnih institucija. Ovome doprinosi ograničena politika zapošljavanja i neadekvatna organizaciona struktura institucija. U svim ustanovama kulture evidentan je nedostatak stručnog kadra, te su pojedini stručni poslovi prepušteni raspoloživom kadru, i organizuju se u skladu sa utvrđenim prioritetima na nacionalnom ili lokalnom nivou, kao i pružanju stručne pomoći nacionalnih ustanova u poslovima na lokalnom nivou.

Kada je riječ o nominovanim nekropolama u Opštini Žabljak i Plužine, dosadašnje aktivnosti na valorizaciji, preventivnoj zaštiti kroz formiranje dokumentacije, snimanju stanja i prijedloga mjera zaštite, kako je već objašnjeno, obavljale su nacionalne ustanove i stručni timovi, pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture Crne Gore. Uprava za zaštitu kulturnih dobara, je do sada bila angažovana na valorizaciji i pravnoj zaštiti nominovanih nekropola, i dalje će raditi Konzervatorske uslove, mjere zaštite, nadzor nad izvođenjem radova i upotrebom lokaliteta.

Centar za konzervaciju i arheologiju će raditi Konzervatorski projekat, sprovođenje mjera zaštite, konzervatorske i istraživačke radove. U opštinama Žabljak i Plužine ne postoje lokalne ustanove za obavljanje djelatnosti zaštite i očuvanja kulturnih dobara, pa ove poslove obavljaju nacionalne upravne ili javne ustanove, od gore pomenutih, još i Narodni muzej Crne Gore.

U navedenim opštinama postoje centri za kulturu, koji nemaju kadrovskih kapaciteta za obavljanje konzervatorske, istraživačke i muzejske djelatnosti. Pored navedenih nacionalnih i lokalnih ustanova, u Opštini Žabljak, postoji radna jedinica Nacionalni park Durmitor Javnog preduzeća za nacionalne parkove Crne Gore, kao i opštinske turističke organizacije, a u opštini Plužine pored Centra za kulturu, turističke organizacije u formiranju je Regionalni park Piva (Raniji Regionalni park Bioč, Maglić i Volujak).

2.7.2 Vlasništvo

2.7.2.1 Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak

Kulturno dobro **Grčko groblje, Riblje jezero**, nalazi se u katastarskoj opštini Pašina Voda I, Opština Žabljak, i obuhvata veći dio katastarske parcele broj 416 i dio katastarske parcele broj 417, koje su u privatnom vlasništvu.

Dio zaštićene okoline ovog kulturnog dobra nalazi se u katastarskoj opštini Pašina Voda I, Opština Žabljak i obuhvata dio katastarskih parcela: 407, 415, 416, 417, 419, 786 i 1769, dok se drugi dio zaštićene okoline nalazi u katastarskoj opštini Novakovići I, Opština Žabljak, i obuhvata dio katastarskih parcela: 782, 787, 788 i cijelu katastarsku parcelu 786. Cjelokupna površina zaštićene okoline kulturnog dobra koja obuhvata katastarske opštine Pašina Voda I i Novakovići I, Opština Žabljak, je u privatnom vlasništvu.

2.7.2.2 Žugića Bare, Žabljak

Kulturno dobro, nekropola stećaka Bare Žugića nalazi u K.O. Novakovići I, Opština Žabljak, zahvata cijelu katastarsku parcelu br. 282 (svojina Opštine Žabljak), kao i djelove katastarskih parcela: 101, 283 i 284, koji su u privatnom vlasništvu.

Površina zaštićene okoline kulturnog dobra je u privatnom vlasništvu i obuhvata katastarske parcele: 94, 101, 102, 283 i 284 u K.O. Novakovići I, Opština Žabljak.

2.7.2.3 Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine

Nekropola stećaka Grčko groblje nalazi se u KO Brijeg, Opština Plužine, obuhvata dio katastarske parcele 411, koja je vlasništvo Mjesne zajednice Crkvičko polje.

Zaštićena okolina ovog kulturnog dobra obuhvata veći dio katastarske parcele 411, u vlasništvu Mjesne zajednice Crkvičko polje, kao i manji dio katastarskih parcela 412 i 413, u privatnom vlasništvu.

2.7.3 Status zaštite

Na osnovu člana 18 Zakona o zaštiti kulturnih dobara (Sl. list CG", br.49/10) Uprava za zaštitu kulturnih dobara donijela je Rješenja o uspostavljanju prethodne zaštite i utvrđivanja statusa kulturno dobro. Grčko groblje i Bare Žugića, Novakovići, Opština Žabljak i Grčko Groblje, Šćepan Polje, Opština Plužine. Uprava je nakon toga, na osnovu člana 23 Zakona, sprovela postupak izrade tri elaborata o utvrđivanju kulturne vrijednosti nominovanih nekropola stećaka. Na osnovu člana 25 i 26 istog Zakona, Uprava je donijela je Rješenja o utvrđivanja statusa nepokretno kulturno dobro od nacionalnog značaja, arheološko nalazište - lokalitet, za sljedeće nekropole stećaka:

- **Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Opština Žabljak**, Rješenje broj UP/I-br.04-477/2012-3 od 11.12.2012. godine, („Sl. list CG“, broj 4/13);
- **Žugića Bare, Novakovići, Opština Žabljak**, Rješenje broj UP/I-br.04-218/2012-7 od 11.12.2012. godine, („Sl. list CG“, broj 4/13);
- **Grčko Groblje, Zagrađe, Šćepan Polje, Opština Plužine**, Rješenje broj UP/I-br.04-478/2012-3 od 11.12.2012. godine, („Sl. list CG“, broj 4/13).

Rješenja o utvrđivanju statusa kulturno dobro, shodno članu 26 Zakona o zaštiti kulturnih dobara, sadrži sljedeće podatke:

- 1) osnovne podatke o kulturnom dobru (naziv, vrsta, mjesto gdje se nalazi i identifikacione oznake);
- 2) opis izgleda i stanja kulturnog dobra i pojedinih njegovih djelova;
- 3) opis granica nepokretnog kulturnog dobra i granica njegove zaštićene okoline i objekata koji se u njoj nalaze;
- 4) podatke o vlasniku i držaocu kulturnog dobra i zaštićene okoline nepokretnog kulturnog dobra (ime i prezime, prebivalište i boravište za fizičko lice, odnosno naziv i sjedište za pravno lice);
- 5) detaljan opis svojstava i osobenosti kulturnog dobra za koje je utvrđeno da predstavljaju kulturnu vrijednost;
- 6) kategoriju kulturnog dobra;
- 7) mjere zaštite, namjenu i način čuvanja, održavanja i korišćenja kulturnog dobra, a za nepokretno kulturno dobro i njegove zaštićene okoline.

Na osnovu člana 34 stav 1 Zakona o zaštiti kulturnih dobara, nekropole stećaka su kategorisane kao nepokretna kulturna dobra - arheološki lokaliteti od nacionalnog značaja, a na osnovu stava 2 istog člana, ova kulturna dobra od nacionalnog značaja mogu se nominovati za upis na Listu svjetske baštine, u skladu sa međunarodnim konvencijama.

2.7.4 Prostorno planska dokumentacija

Politikom uređenja prostora obezbjeđuju se uslovi za prostorni razvoj – koji se, u cilju zaštite, unapređenja, korišćenja i upravljanja prostorom, definiše kao izmjena prostora ljudskom djelatnošću. Stoga se u Crnoj Gori primjenjuje Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata ("Sl. list Crne Gore", br. 51/08, 40/10, 34/11, 35/13), na osnovu kojeg su definisani principi izrade i donošenja planske dokumentacije.

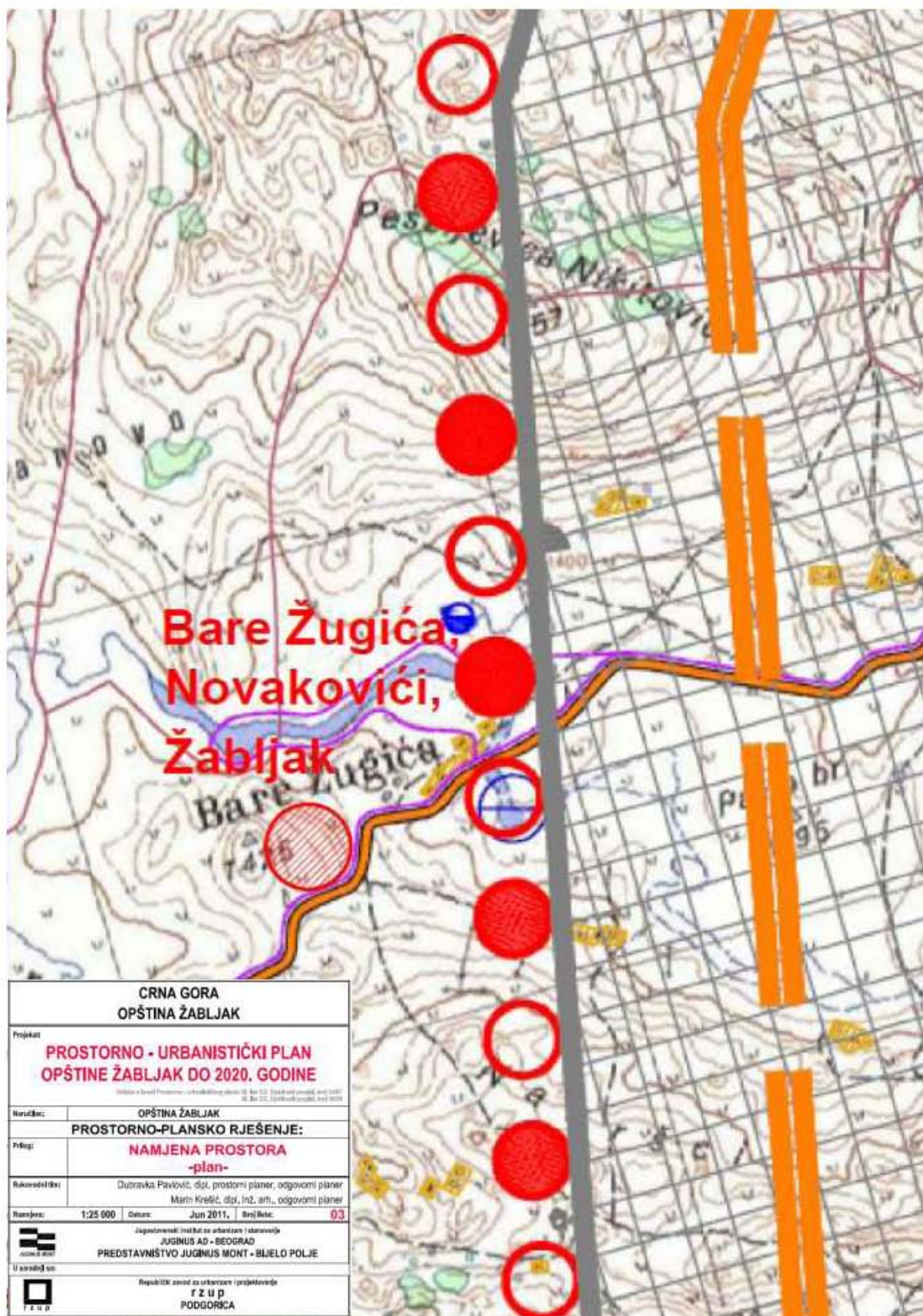
Budući da su donijeti planski dokumenti jedan od osnovnih instrumenata održivog upravljanja teritorijom kao i da predstavljaju osnovni državni okvir politike uređenja prostora stoga bitno utiču na stanje uređenja prostora, a samim tim i na ukupan socio - ekonomski status.

Za nekropole na teritoriji Opštine Žabljak, relevantna su sljedeća planska dokumenta:

- Prostorni plan Crne Gore ("Sl. list CG" br. 24/08);
- Prostorno urbanistički plan Opštine Žabljak do 2020. godine, („Sl.list CG- Opštinski propisi“ br. 22/11);
- Detaljni prostorni plan posebne namjene za koridor dalekovoda 400kV sa optičkim kablom od crnogorskog primorja do Pljevalja, („Sl.list CG“ broj 47/11).

Uvidom u Prostorno – urbanistički plan Opštine Žabljak, plan namjene površina u neposrednoj blizini lokaliteta Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići (prilog 1), konstatuje se da je planirana izgradnja sportskog aerodroma, na rastojanju od 850 m. S obzirom da za predmetnu nekropolu nijesu donijeti planovi detaljne regulacije, sva planirana ili eventualna izgradnja mora proći zakonom propisanu proceduru, koja podrazumijeva prethodnu saglasnost i procjenu planske dokumentacije, sa spekta zaštite konkretnog kulturnog dobra.

Uvidom u Prostorno – urbanistički plan Opštine Žabljak, plan namjene površina u neposrednoj blizini lokaliteta Bare Žugića, Novakovići (prilog 2 i 3), planirana je izgradnja dalekovoda 400 kV sa optičkim kablom od crnogorskog primorja do Pljevalja i podmorski kabal 500 KV sa optičkim kablom Italija – Crna Gora, planirana je izgradnja dalekovoda za koji je predviđen koridor u širini od 1 km kojim će se definisati položaj trase dalekovoda u okviru koridora izradom projektne dokumentacije. Za predmetnu lokaciju nisu donošeni planovi detaljne regulacije.

Prilog 2

Prilog 3

Za nekropolu Grčko groblje, Šćepan Polje, na teritoriji Opštine Plužine, relevantna su sljedeća planska dokumenta:

- Prostorni plan Crne Gore ("Sl. list CG" broj 24/08);
- Prostorno urbanistički plan Opštine Plužine do 2028. Godine („Sl.list CG - Opštinski propisi" broj 32/12).

Uvidom u Prostorno – urbanistički plan Opštine Plužine, planom namjene površina u neposrednoj blizini lokaliteta Grčko Groblje, Šćepan Polje, Plužine (prilog 4), planiran je razvoj turističke zone na 1 km udaljenosti od lokaliteta. Za predmetnu lokaciju nijesu donošeni planovi detaljne regulacije.

Takođe, predmetne lokacije su u zahvatu Svjetskog rezervata biosfere kojeg predstavlja slivno područje rijeke Tare i čini područje pod zaštitom UNESCO.

Prilikom izrade planske dokumentacije, a u cilju unapređenja stanja kulture i prirodne baštine u odnosu na oblast uređenja prostora postignuta je kontinuirana saradnja svih organa, institucija i organizacija u sistemu zaštite kulturne baštine, poštovanja smjernica, preporuka i mišljenja Uprave za zaštitu kulturnih dobara, Ministarstva kulture i UNESCO definisanih važećom legislativom.

			
CRNA GORA OPŠTINA PLUŽINE			
PROSTORNO - URBANISTIČKI PLAN OPŠTINE PLUŽINE Opština i lokalna zajednica: Opština Plužine, Dž. 2009, Opština Plužine, 11. septembar 2009.			
OPŠTINA PLUŽINE			
PROSTORNO PLANSKO RJEŠENJE: NAMJENA PROSTORA			
Projektant: Mr. Aleksandar Vučković, dipl. prostorni planer Marin Korać, dipl. inž. arh.			
Skala:	1:25000	Datum:	Maj 2012.
Država:	D1a		
 JUGUS AD PREDSTAVNIŠTVO JUGUS MONT			

Prilog 4

2.7.5 Izvori i osnova finansiranja zaštite

Zakonom o kulturi utvrđeno je da se za kulturu na godišnjem nivou izdvaja najmanje 2,5% od državnog budžeta, umanjenog za izdatke državnih fondova i kapitalnog budžeta. Zaštita i očuvanje kulturnih dobara u ovom slučaju nekropola stećaka, finansira se iz sredstava vlasnika i držaoca kulturnog dobra, opštih prihoda budžeta Crne Gore, budžeta opština, donacija i drugih prihoda, u skladu sa članom 125 Zakonom o zaštiti kulturnih dobara. Kao posebna zakonska obaveza je i finansiranje kroz utvrđivanje Godišnjeg programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara, koji donosi Vlada Crne Gore, na prijedlog Ministarstva kulture, a opštinske programe opština. Navedenim Programom se obezbjeđuje podrška, finansiranje i sufinansiranje programa i projekata od značaja za ostvarivanje javnog interesa u oblasti kulturne baštine Crne Gore, tj., realizacija projekata i programa iz oblasti konzervatorske, muzejske, bibliotečke, arhivske i kinotečke djelatnosti. Projekti koji su podržani godišnjim program zaštite i očuvanja kulturnih dobara realizuju nacionalne i lokalne javne ustanove i organi državne uprave iz oblasti kulturne baštine.

U narednom periodu, Ministarstvo kulture planira izradu konzervatorskih projekata za nekropole: Grčko groblje, Riblje jezero, Bare Žugića u Opštini Žabljak, kao i Grčko groblje, u Opštini Plužine. Projekat će, na osnovu konzervatorskih uslova Uprave za zaštitu kulturnih dobara, raditi Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore.

Zakonom o zaštiti kulturnih dobara, članom 128, propisano je da se sredstva za realizaciju projekata predviđenih godišnjim programom zaštite i očuvanja kulturnih dobara obezbjeđuju iz sredstava opštih prihoda Budžeta Crne Gore i namjenskih sredstava od rente za očuvanje kulturnih dobara. Međutim, kako namjenska sredstva od rente za očuvanje kulturnih dobara, u skladu sa članom 125 Zakona o zaštiti kulturnih dobara, još uvijek nijesu uređena poreskim zakonima, Program zaštite i očuvanja se finansira iz budžetskih sredstava Ministarstva kulture.

2.7.6 Analiza turističkog potencijala

Durmitor

2.7.6.1 Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak

Lokalitet ima relativno povoljan turističko - geografski položaj. Turizam je uglavnom tranzitnog karaktera, izuzimajući zimski period kada se u značajnoj mjeri koriste turistički potencijali i usluge skijališta, žičara, manjih hotela i individualnog smještaja.

Žabljak posjeduje najveće planinske turističke potencijale u Crnoj Gori, a čine ih Nacionalni park Durmitor sa planinskim masivom i glečerskim jezerima, kanjon rijeke Tare, raznovrsna flora i fauna, kulturna baština i sezonske manifestacije.

Kanjon rijeke Tare je jedan od najznačajnijih turističkih potencijala u regionu i predstavlja jedinstven ambijent za boravak u prirodi. Nudi različite mogućnosti za odmor i rekreaciju u

planinskim domovima i kampovima, za lov i ribolov, a splavarenje je jedna od najvećih atrakcija na brzoj rječnoj matici.

Veći dio turističkih sadržaja, planinski i lovački domovi, skloništa i bivaci, koji postoje od ranije, u vlasništvu su Nacionalnog parka. Objekti se održavaju i servisiraju za potrebe planinara i ljubitelja prirode. Locirani su na atraktivnim lokalitetima, u samom masivu Durmitora.

U cilju razvoja ponude na području Nacionalnog parka Durmitor turistički kapaciteti su dopunjeni novim sadržajima. Izgrađena su turistička i kamp naselja, etno sela. Ovi sadržaji su novijeg datuma i u privatnom su vlasništvu. Većina ih je u kanjonu Tare.

Ukupno bogatstvo biodiverziteta, izuzetne ambijentalne vrijednosti i kulturno - historisko nasleđe, dobar su preduslov za razvoj izletničkog turizma. Boravak u prirodi i kampovanje najpopularniji su oblik planinskog turizma na Durmitoru. Za duže pješaćenje (hiking) i penjanje na planinske vrhove od posebnog značaja je da su staze signalizirane i markirane.

Posljednjih godina, uz upotrebu savremenih terenskih vozila, sve više se razvija safari turizam. Dobre preduslove za ovu vrstu izletničkog turizma pruža put u masivu Durmitora.

Turistički kapaciteti (hoteli, individualni smještaj, dostupnost turističkih informacija, ugostiteljske usluge) i turistički programi (sport i rekreacija, zdravstvo, zabava i slobodno vrijeme, hrana i piće, kulturno nasljeđe), mogući su i dostupni i relativno blizu nekropole kod Ribljeg jezera. Sama nekropola nije uključena u turističku ponudu. Put do nje nije signaliziran, ne postoje ni druge vrste informativnih ni promotivnih sadržaja.

U Centru za posjetioce u Upravnoj zgradi Nacionalnog parka Durmitor na Žabljaku, u okviru službe za promociju i edukaciju, mogu se dobiti informacije o kulturnoj baštini Nacionalnog parka kao i njegove zaštićene okoline, gdje se nalazi nekropola stećaka kod Ribljeg jezera.

Radi unapređenja turističke valorizacije potrebno je planirati, projektovati i izvesti neophodnu infrastrukturu na odgovarajućem mjestu (pješačku i biciklističku stazu, parkig, sanitarni objekat). Uz saobraćajnice je potrebno postaviti adekvatnu signalizaciju, stilizovanim grafičkim izgledom nekropole i udaljenost do mjesta.

Povoljna lokacija u blizini asfaltnog puta dozvoljava lako povezivanje pješačkih staza iz više pravaca od Žabljaka do nekropole. Bilo bi značajno u turističku ponudu uključiti i dionicu antičkog i srednjevjekovnog karavanskog puta koji je od Nikšića vodio preko Durmitora nedaleko od nekropole, pa ispod Pirlitora silazio u kanjon Tare, odakle je nastavljao prema Pljevljima.

U cilju obogaćivanja turističkih sadržaja Opština Žabljak i Nacionalni park Durmitor će preko svojih službi kroz raznovrsne programe promovisati nekropole kod Ribljeg jezera i Žugića Bara i uključiti u svoju turističku ponudu, markirati najznačajnije pješačke staze, štampati adekvatne flajere, postaviti info table.

Lokalno stanovništvo značajno može doprinijeti turističkoj valorizaciji nekropole, kao vodiči i inepretatori priča i legendi o nastanku stećaka i lokaliteta na kojima se nalaze i kroz ponudu smještajnih kapaciteta, tradicionalne narodne kuhinje, proizvoda domaće radinosti i suvenira.

Opština Žabljak, lokalne turističke organizacije i ostali prepoznati formalni i neformalni stejkholderi, lokalni turistički poslenici, planinari, vodiči, takođe mogu biti važne karike za prezentaciju i promociju ovog značajnog lokaliteta.

Istovremeno je potrebno edukovati novi ili postojeći stručni kadar, koji se bavi ili će se baviti upravljanjem, prezentacijom i promocijom kulturnog nasljeđa. Predviđen je kontinuirani rad na unapređenju uslova boravka i smještaja potencijalnih turista različitih profila.

Inicirati program obuke za lokalne turističke vodiče

Treba razmotriti uvođenje nekoliko drugih prepoznatljivih trasa.

2.7.6.2 Bare Žugića, Novakovići, Žabljak

Nekropola stećaka **Bare Žugića** u istoimenom zaseoku sela Novakovići, udaljena je 13 km od opštinskog i urbanog centra Žabljaka. Turizam je uglavnom tranzitnog karaktera, izuzimajući zimski period kada se u značajnoj mjeri koriste turistički potencijali i usluge skijališta, žičara, manjih hotela i individualnog smještaja.

Žabljak posjeduje najveće planinske turističke potencijale u Crnoj Gori, a čine ih Nacionalni park Durmitor sa planinskim masivom i glečerskim jezerima, kanjon rijeke Tare, raznovrsna flora i fauna, kulturna baština i sezonske manifestacije.

Kanjon rijeke Tare je jedan od najznačajnijih turističkih potencijala u regionu i pretstavlja jedinstven ambijent za boravak u prirodi. Nudi različite mogućnosti za odmor i rekreaciju u planinskim domovima i kampovima, za lov i ribolov, a splavarenje je jedna od najvećih atrakcija na brzotoknoj matici.

Pogled na Crno jezero ispod Malog Međeda

Veći dio turističkih sadržaja, planinski i lovački domovi, skloništa i bivaci, koji postoje od ranije, u vlasništvu su Nacionalnog parka. Objekti se održavaju i servisiraju za potrebe planinara i ljubitelja prirode. Locirani su na atraktivnim lokalitetima, u samom masivu Durmitora.

U cilju razvoja ponude na području Nacionalni park Durmitor turistički kapaciteti su dopunjeni novim sadržajima. Izgrađena su turistička i kamp naselja, etno sela. Ovi sadržaji su novijeg datuma i u privatnom su vlasništvu. Većina ih je u kanjonu Tare.

Ukupno bogatstvo biodiverziteta, izuzetne ambijentalne vrijednosti i kulturno-istorisko nasleđe, dobar su preduslov za razvoj izletničkog turizma. Boravak u prirodi i kampovanje najpopularniji su oblik planinskog turizma na Durmitoru. Za duže pješaćenje (hiking) i penjanje na planinske vrhove od posebnog značaja je da su staze signalizirane i markirane.

Poslednjih godina, uz upotrebu savremenih terenskih vozila, sve više se razvija safari turizam. Dobre preduslove za ovu vrstu izletničkog turizma pruža put u masivu Durmitora.

Turistički kapaciteti (hoteli, individualni smještaj, dostupnost turističkih informacija, ugostiteljske usluge) i turistički programi (sport i rekreacija, zdravstvo, zabava i slobodno vrijeme, hrana i piće, kulturno nasljeđe), mogući su i dostupni i relativno blizu nekropole **Bare Žugića**. Sama nekropola nije uključena u turističku ponudu. Put do nje nije signaliziran, ne postoje ni druge vrste informativnih ni promotivnih sadržaja.

U Centru za posjetioce u Upravnoj zgradi Nacionalnog parka Durmitor na Žabljaku, u okviru službe za promociju i edukaciju, mogu se dobiti informacije o kulturnoj baštini Nacionalnog parka kao i njegove zaštićene okoline, gdje se nalaze stećci u Barama Žugića.

Radi unapređenja turističke valorizacije potrebno je planirati, projektovati i izvesti neophodnu infrastrukturu na odgovarajućem mjestu (pješačku i biciklističku stazu, parkig, sanitarni objekat). Uz saobraćajnice je potrebno postaviti adekvatnu signalizaciju, stilizovanim grafičkim izgledom nekropole i udaljenost do mjesta.

Povoljna lokacija u blizini asfaltnog puta dozvoljava lako povezivanje pješačkih staza iz više pravaca od Žabljaka do nekropole. Bilo bi značajno u turističku ponudu uključiti i dionicu antičkog i srednjovjekovnog karavanskog puta koji je od Nikšića vodio preko Durmitora nedaleko od Ribljeg jezera, pa ispod srednjovjekovnog utvrđenja Pirlitora, koji ima značajno mjesto u narodnom predanju i u našoj epskoj poeziji. Od Pirlitora put vodi do kanjona Tare, odakle nastavlja prema Pljevljima.

U cilju obogaćivanja turističkih sadržaja NP Durmitor će preko svojih službi kroz raznovrsne programe promovisati nekropole kod Bara Žugića i Ribljeg jezera i uključiti u svoju turističku ponudu, markirati najznačajnije pješačke staze, štampati adekvatne flajere, postaviti info table na stazama.

Lokalno stanovništvo značajno može doprinijeti turističkoj valorizaciji nekropole, kao vodiči i inepretatori priča i legendi o nastanku stećaka i lokaliteta na kojima se nalaze, kao i kroz ponudu smještajnih kapaciteta, tradicionalne narodne kuhinje, proizvoda domaće radinosti i suvenira.

Opština Žabljak, lokalne turističke organizacije i ostali prepoznati formalini i zainteresovane strane, lokalni turistički poslenici, planinari, vodiči, takođe mogu biti važne karike za prezentaciju i promociju ovog značajnog lokaliteta.

Istovremeno je potrebno edukovati novi ili postojeći stručni kadar, koji se bavi ili će se baviti upravljanjem, prezentacijom i promocijom kulturnog nasljeđa. Predviđen je kontinuirani rad na unapređenju uslova boravka i smještaja potencijalnih turista različitih profila.

2.7.6.3 Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine

Na dionici putne trase Šćepan Polje - Crkvičko Polje (Rudina), u dužini od 11,2 km i Brijeg - Gornje Zagrađe - Rudine, dužine 5,8 km, gdje se nalazi nekropola Grčko groblje, ne postoji odgovarajuća infrastruktura neophodna za turističku posjetu. Potencijali ovog područja ogledaju se u kapacitetima etno-sela u Crkvičkom Polju, restoranima i bungalovima na Šćepan Polju, kao glavnom vizitorskom centru područja i u privatnom smještaju u vikend objektima ovog područja.

Smeštajni kapacitet na području gradskog centra Plužine, iznose 44 ležaja u hotelu „Piva“, koji nije u funkciji. U posljednjim godinama razvija se etno turizam u selu Brezna gdje se nalazi kompleks etno koliba (sa oko desetak ležaja). Etno kompleksi se nalaze i u naseljima Trsa, Crkvičko Polje i Rudinice. Procjena je da u okviru 424 kuće za odmor i vikendice ima oko 2000 ležajeva, ali nema informacija o njihovoj ponudi. Na Šćepan polju se nalaze kampovi za rafting Tarom, za koje postoji veliko interesovanje turista u ljetnoj sezoni.

Pivska akumulacija

Promoter turističke ponude opštine Plužine je Turistička organizacija grada, Crnogorsko turističko udruženje, kao i pojedinci angažovani u turističkoj privredi ovog kraja. Preliminarni podaci govore da zbog loše putne infrastrukture, nedostatka info tabli, ne markiranih staza, kao i drugih vrsta informativnih i promotivnih sadržaja, nominovana nekropola stećaka je malo poznata i teško dostupna za posjetioce.

Radi unapređenja turističke valorizacije potrebno je planirati, projektovati i izvesti neophodnu infrastrukturu (prilazni put, parkig, sanitarni objekat) na odgovarajućem mjestu, a relativno blizu lokaliteta. Uz saobraćajnice adekvatno signalizirati

postojanje mjesta svjetskog nasljeđa, stilizovanim grafičkim izgledom nekropole i udaljenost do mjesta.

Lokalno stanovništvo značajno može doprinijeti turističkoj valorizaciji nekropole, kao vodiči i interpretatori priča i legendi o nastanku stećaka i lokaliteta na kojima se nalaze, kao i kroz ponudu smještajnih kapaciteta, tradicionalne narodne kuhinje, proizvoda domaće radinosti i suvenira.

Opština Plužine, lokalne turističke organizacije i ostali prepoznati zainteresovane strane, lokalni turistički poslenici, planinari, vodiči, takođe mogu biti važne karike za prezentaciju i promociju ovog značajnog lokaliteta.

Potrebno je edukovati novi ili postojeći stručni kadar koji se bavi ili će se baviti upravljanjem, prezentacijom i promocijom kulturnog nasljeđa. Predviđen je kontinuirani rad na unapređenju uslova boravka i smještaja potencijalnih turista različitih profila.

2.7.7 Društveno-ekonomska analiza

Cilj ove društveno-ekonomske analize nekropole stećaka koje se nalaze u Opštini Žabljak i Opštini Plužine je da utvrdi raspoloživost ključnih resursa u njima kao i njihovu optimalnu upotrebu, kako bi se postigla dugoročna održivost nekropole, uključujući ekonomski i društveni razvoj.

Imajući u vidu da su određeni nedostaci, kadrovskih kapaciteta, finansijskih prihoda, neposjedovanje određene infrastrukture i slično, evidentni na lokalitetu, mora se naglasiti da je rješavanje istih predviđeno i kroz određena nacionalna i lokalna strateška dokumenta. Tako je kroz Nacionalni program razvoja kulture 2011-2015.godine, koji kroz godišnje akcione planove realizuje prepoznate aktivnosti, a koji se direktno odnose na korisnike i držaoce kulturnih dobara, lokalne samouprave, obezbjeđivanje stručnog kadra, obezbjeđivanje pristupa kulturnim dobrima

licima sa invaliditetom, obezbjeđivanje finansijskih sredstava za zaštitu u očuvanje kulturnih dobara, donošenje strateških dokumenta i sl.

Pored ovog nacionalnog programa i drugi, poput Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020. godine, donijeta 2008. godine, a koja predviđa promociju kulturne baštine i kroz izradu strategija razvoja ljudskih resursa u sektoru turizma u Crnoj Gori, osposobljavanje lokalnih stanovnika za potrebe prezentacije i popularizacije kulturnih dobara, pa samim tim i za nekropole stećaka. Takođe, Strategija razvoja saobraćaja Crne Gore, predviđa poboljšanje putnih saobraćajnica radi lakšeg i bržeg pristupa tačkama od interesa za putnike, pa samim time zaštitom ovih nekropola i povećanjem broja interesovanja posjetioca, akcionim planom će se predvidjeti i poboljšanje infrastrukture do nekropola, obezbjeđivanje adekvatnog parkinga, postavljanje odgovarajuće signalizacije i sl.

Može se zaključiti da kontinuiranom i kvalitetnom zaštitom i očuvanjem ovih nekropola stećaka, planiranjem njihovom daljeg razvoja i promocije kroz strateška dokumenta doprinosi uvećanju svijesti građana, kao i povećanja broja posjetioca, što direktno doprinosi razvoju lokalnih zajednica, kako kroz ekonomski aspekt ostvaren povećanim brojem turista, noćenja, otvaranjem novih radnih mjesta i slično, tako i društveni kroz stvaranje svijesti o kulturnoj baštini koja svjedoči o kulturama i narodima koji su ranije naseljavali ovu teritoriju.

2.7.8 SWOT analiza

SNAGE	- Status kulturnog dobra od nacionalnog značaja - Dva lokaliteta u kontakt zonama pod zaštitom Nacionalnog parka Durmitor koji je i dio svjetske prirodne baštine UNESCO - Kulturne vrijednosti lokaliteta: arheološka vrijednost, historijska vrijednost, etnološka vrijednost, umjetnička vrijednost, ambijentalna vrijednost i pejzažna vrijednost - Slaba naseljenost - Postojeća saobraćajna infrastruktura do nekropola stećaka - Postoji tradicija i praksa čuvanja starih grobalja i poseban obzir prema njima od strane lokalne zajednice - Prirodni ambijent je očuvan i nema izvora zagađenja - Lokaliteti smješteni van urbanog područja i ne koriste se u prvobitne svrhe - Rekognosciranje i izrada foto i terenske dokumentacije novijeg datuma - Tradicija i praksa čuvanja starih grobalja i poseban obzir prema njima od strane lokalne zajednice - mislim da treba da ostane i još dodati - Postojanje nacionalne i opštinskih turističkih organizacija - Broj turista i pritisak turizma na lokalitete i kontakt zonu zanemarljiv - Blizina urbanih jezgara i postojanje smještajnih kapaciteta - Postojanje geodetskih snimaka - Većina stećaka je u dobrom stanju - Mogućnost ekonomskog iskorištavanja lokaliteta kroz kulturni turizam - Na teritoriji opština nalazi se veliki broj srednjovjekovnih nekropola sa stećcima - Na teritoriji susjednih opština nalazi se veliki broj kulturnih dobara i arheoloških nalazišta - Područja sa očuvanom životnom sredinom - Višegodišnja turistička valorizacija područja - Postojanje različitih oblika turizma - Povezanost sa međunarodnim magistralnim koridorima - Manifestacioni turizam - Podrška nacionalnih i lokalnih institucija
SLABOSTI	- Nedovoljna koordinacija između aktera u sistemu zaštite - Nedovoljna međuinstitucionalna i međuresorska saradnja - Nedostatak kadrovskih kapaciteta - Nedovoljna i neadekvantna aktivnost opštinskih službi u zaštiti i održavanju lokaliteta,

	- Nepostojanje stalnih izvora prihoda i kontinuiranog načina sticanja sredstava za zaštitu i unapređenje - Vršena nedozvoljena istraživanja u manjem obimu - Nema uspostavljenog sistema održavanja lokaliteta - Detaljna arheološka i antropološka istraživanja lokaliteta nijesu vršena - Nepostojanje planova upravljanja - Lokaliteti izloženi prirodnim uticajima - Turistička posjeta zanemarljiva, posjete uglavnom sporadične i slučajne - Nedostatak turističke infrastrukture i signalizacije - Nepostojanje parkinga - Nedostatak električne, vodovodne i kanalizacione infrastrukture. - Jedan broj stećaka je oštećen ili dislociran - Postojeće publikacije nijesu dovoljno popularne za šire društvo - Nedovoljno i neadekvatno informisano stanovništvo - Neprilagođena interpretacija pojedinim ciljnim grupama - Spora lokalna administracija - Nepostojanje vizuelnog identiteta za formiranje brenda - Mali broj edukativnih programa
MOGUĆNOSTI	- Postoji mogućnost upoznavanja stanovništva sa vrijednostima i značajem lokaliteta - Mogućnosti zaštite lokaliteta kao UNESCO područja - Mogućnosti ekonomskog razvoja koje donosi adekvatno osmišljavanje promocije i valorizacije lokaliteta - Saradnja različitih institucija na zaštiti i upravljanju - Donošenje neophodne legislative - Sprovođenje arheoloških istraživanja i upotpunjavanje postojeće dokumentacije - Razvoja kulturnog turizma - Uspostavljanje centara za posjetioce kao i publikovanja promotivnog materijala i marketing teritorije - Kontinuirano sprovođenje edukacije na državnom i lokalnom nivou - Smanjivanje nezaposlenosti kroz poslove u turizmu - Saradnja sa zemljama regiona - Korišćenje dostupnih evropskih fondova kroz učešće u projektima - Osnivanje lokalnih ustanova koje bi se bavile zaštitom i očuvanjem kulturnih dobara - Izrada konzervatorskog projekta - Preduzimanje konzervatorskih mjera - Usavršavanje stručnjaka u oblasti zaštite - Redovan nadzor - Uspostavljanje upravljačkog tijela - Veća involviranost svih relevantnih institucija u procese izrade i sprovođenja planskih dokumenata

	- Izrada tekstova i drugog materijala za prezentacije u odnosu na različite ciljne grupe - Uključivanje lokalnog stanovništva u razvoj turističkih proizvoda - Prirodne pogodnosti tj. ekološki potencijal područja sa svim uslovima za proizvodnju organski zdrave hrane - Stvaranje brenda lokalnih proizvoda - Potencijali za održivi razvoj turizma - Porast interesovanja za boravak u ruralnim područjima - Razvoj projekata sa lokalnim institucijama i NVO sektorom u promovisanju srednjevjekovnih nekropola - Izrada internet portala - Uključivanje volontera
PRIJETNJE	- Neplanski ekonomski razvoj bez jasne vizije uz pretjeranu komercijalizaciju - Spora reforma legislative od značaja za nominovane nekropole - Dugotrajan nedostatak saradnje i koordinacije na svim nivoima - Zanemarivanje lokaliteta usljed nedostatka saradnje - Pritisak na okolinu izgradnjom infrastrukturnih objekata - Potencijalna devastacija lokaliteta usljed ilegalnih aktivnosti i klimatskih promjena - Neriješena imovinska pitanja - Ekonomska kriza - Dio katastarskih parcela kulturnih dobara je u privatnom vlasništvu - Nedostatak turističke infrastrukture - Opasnost od požara (posedno u ljetnjem periodu), pljačke i vandalizma - Ne implementiranje legislative kojim se obezbjeđuje zaštita i očuvanje lokaliteta - Promjena životnih stilova u okviru kojih obrazovanje i kultura ne zauzimaju značajno mjesto - Nastavljanje negativnih demografskih tendencija uz odliv stanovništva - Nedovoljno povezivanje i usklađivanje razvoja turizma, poljoprivrede i drugih usluga - Zaostajanje u infrastrukturnom opremanju

3. ODRŽIVO KORIŠĆENJE I IMPLEMENTACIJA MENADŽMENT PLANA

3.1 Održivo korišćenje

Planiranje održivog korišćenja i prezentacije nekropola Stećaka u okviru Menadžment plana zasniva se osnovama **održivog razvoja**, uvažavajući glavne principe: ekonomski razvoj, društvenu ravnotežu, zaštitu kulturne baštine i zaštitu životne sredine, koji pri tom ne ugrožava buduće generacije da zadovolje svoje potrebe.

Menadžment plan nekropola stećaka - arheoloških lokaliteta - kulturnu baštinu posmatra u integraciji sa prirodnim okruženjem Nacionalnog parka Durmitor i regionalnog parka Pive, kao bazičnu komponentu budućih međudržavnih i regionalnih razvojnih planova. Afirmisanjem veze arheoloških lokaliteta koji imaju vrijednosti kulturnog pejzaža, značajna je u okviru održivog razvoja prostora Durmitora i Pive. Održivo korišćenje zasniva će se na uravnoteženom i harmoničnom odnosu između potrebe šire zajednice, privrednih djelatnosti i životne sredine, i omogućavajuće njihovo značajnije uključenje u savremene razvojne tokove.

Plan održivog korišćenja kulturne baštine prostora Durmitora i Pive uključuje i rješavanje socijalnih i ekonomskih pitanja lokalnog stanovništva. On uključuje cijelo društvo sa svim raspoloživim resursima i oko njega mora da se stvori konsenzus zajedničkih napora naspram prevaziđenog modela suprotstavljenih interesa. Prvi korak je prikupljanje informacija o lokalnim uslovima i lokalnim prioritetima – otkrivanje pravih želja i potreba ljudi. Zatim, će se identifikovati potrebne akcije. U svemu tome nijedna organizacija, ni društvena struktura, ne može imati monopol na dobre ideje, a ustanoviće se načini da se izmjeri napredak, kako bi se moglo ocijeniti da li su preduzimane akcije ostvarile očekivane rezultate.

Nekropole stećaka će se posmatrati na lokalnom nivou u cilju afirmisanja lokalnih zajednica i podizanja svijesti lokalnog stanovništva o značaju kulturne baštine. Oživljavanjem arheoloških lokaliteta zasnovano na stručnom i naučnom pristupu i njihovim uključenjem u svremeni život ističe se povezanost kulturne i prirodne baštine u funkciji budućeg razvoja prostora Durmitora i Pive.

3.1.1 Mjere zaštite

3.1.1.1 Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, Žabljak

U cilju unapređenja stanja ove nekropole, neophodno je sprovesti sljedeće mjere:

- Izrada konzervatorskog projekta koji podrazumijeva:
- Konzervatorsko-restauratorske radove, kojima se, uz primjenu blagih abrazivnih sredstava i sredstava za čišćenje, neće ugroziti struktura kamena, kao ni dovesti u pitanje reverzibilnost konzervatorskih postupaka;
- Radi vraćanja utonulih stećaka u prvobitni položaj, potrebno je izvršiti djelimičnu nivelaciju terena, čime će se steći uslovi i za vraćanje pojedinih stećaka na prvobitnu poziciju;
- Neophodno je, u mjeri potrebnog, uklanjanje lišajeva i mahovina, samo na mjestima gdje predstavljaju negativan uticaj po stećke;
- Obaviti konsolidaciju labilnih djelova lapida, kako bi se usporio proces propadanja;
- Nakon sprovedenih sveobuhvatnih konzervatorskih mjera, obaviti zaštitnu impregnaciju.

3.1.1.2 Bare Žugića, Novakovići, Žabljak

U cilju unapređenja stanja ove nekropole, neophodno je sprovesti sljedeće mjere:

- Izrada konzervatorskog projekta koji podrazumijeva:
- Konzervatorsko-restauratorske radove, kojima se, uz primjenu blagih abrazivnih sredstava i sredstava za čišćenje, neće ugroziti struktura kamena, kao ni dovesti u pitanje reverzibilnost konzervatorskih postupaka;
- Radi vraćanja utonulih strečaka u prvobitni položaj, potrebno je izvršiti djelimičnu nivelaciju terena, čime će se steći uslovi i za vraćanje pojedinih stećaka na prvobitnu poziciju;
- Neophodno je, u mjeri potrebnog, uklanjanje lišajeva i mahovina, samo na mjestima gdje predstavljaju negativan uticaj po stećke;
- Obaviti konsolidaciju labilnih djelova lapida, kako bi se usporio proces propadanja;
- Nakon sprovedenih sveobuhvatnih konzervatorskih mjera, obaviti zaštitnu impregnaciju.

3.1.1.3 Grčko groblje, Šćepan Polje, Plužine

Uvažavajući loše stanje cjelokupnog lokaliteta, a u cilju sprečavanja dalje devastacije i unapređenja stanja, neophodno je uraditi konzervatorski projekat koji podrazumijeva:

- Konzervatorske mjere – konzervacija i restauracija stećaka;
- Izrada konzervatorskog projekta;
- Uređenje pristupnog puta u skladu sa potrebama arheološkog lokaliteta;
- Uklonjanje suvišne vegetacije;
- Nivelaciju terena u mjeri neophodnog, a radi omogućavanja pristup svakom stećku pojedinačno;
- Neophodno je uklanjanje lišajeva i mahovina u mjeri potrebnog, samo na mjestima koji ugrožavaju postojanost stećaka;
- Konsolidaciju labilnih djelova lapida;
- Nakon sprovedenih sveobuhvatnih konzervatorskih mjera, obaviti zaštitnu impregnaciju.

3.1.2 Režim zaštite

- Neophodan je kontinuirani monitoring stanja stećaka;
- Kako je ovo kulturno dobro u procesu nominovanja za Listu svjetske baštine UNESCO, zaštita, očuvanje, korišćenje, prezentacija i popularizacija kulturnih vrijednosti Nekropole stećaka je jedino moguća kao starog groblja, bez mogućnosti bilo kavih intervencija kojima bi bila ugrožena ambijentalna i pejzažna vrijednost, kao i jedinstvenost integriteta nekropole, u skladu važećim nacionalnim i međunarodnim zakonima i konvencijama;
- Integralna zaštita kroz planska dokumenta izradom Studije zaštite kulturnih dobara kojom bi se obezbijedila zaštita kulturnih vrijednosti predmetnih i drugih nekropola stećaka u ovoj opštini;
- Kontinuirana saradnja sa državama nosiocima zajedničke nominacije stećaka za Listu svjetske baštine UNESCO i uspostavljanje zajedničke kontrole, zaštite, upravljanja i monitoringa stanja očuvanosti svih nekropola stećaka serijske međunarodne nominacije;
- Sprovođenje kontinuiranih stručnih i naučnih istraživanja;
- Kontinuirana saradnja nadležnih nacionalnih i lokalnih organa uprave i institucija;
- Kontinuirani proces edukacije lokalnog stanovništva, kao i učenika osnovnih i srednjih škola;
- Kako se Nekropola Žugića Bare nalazi u kontak zoni Nacionalnog parka Durmitor, koji se od 1979. godine, nalazi na Listi svjetske baštine UNESCO kao prirodno dobro, i čime sama nekropola već uživa jedan nivo međunarodnog statusa zaštite, neophodno je da, u cilju promocije i prezentacije, nacionalna i lokalna turistička organizacija, u saradnji sa

institucijama iz oblasti kulturne baštine, kontinuirano priprema informativne flajere, publikacije i sl.

- Kako je glavni cilj normativne i stručne zaštite ove Nekropole, integralno očuvanje stećaka i prirodnog naslijeđenog prostora, kao memorije na srednjovjekovni način života, vjerovanja, obredne i životne prakse sahrane pokojnika i obilježavanja njegovog groba nadgrobni spomenikom, neophodno je očuvati osnovnu, prvobitnu namjenu kulturnog dobra.

3.2 Implementacija Menadžment plana

3.2.1 Implementacija menadžment plana na međudržavnom nivou

Upravljanje kompleksnim serijskim međudržavnim dobrom, koje se sprovodi u četiri države učesnice, koordinira se kroz uspostavljanje sistema koji ima dva osnovna nivoa:

- 1) Međudržavni koordinacioni odbor;
- 2) Državna organizaciona struktura upravljanja koja je u svakoj od država učesnica organizovana u skladu sa potrebama te države i pravnim i administrativnim posebnostima svake od njih.

Međudržavni koordinacioni odbor (MKO) organizuje stručnjake i predstavnike svake Države učesnice i odgovoran je za akcije koje se tiču nekropola. Predviđeno je da aktivnosti budu usmjerene na utvrđivanje zajedničkih strategija, principa i standarda (konzervacija, izgradnja kapaciteta, razmjena i objavljivanje rezultata istraživanja, komunikaciona strategija, program rada međudržavne koordinacione grupe itd.), a koje će osigurati visoki kvalitet Svjetskog dobra. Troškove rada koordinacionog odbora snose države članice, svaka za svog predstavnika.

Državna organizaciona struktura okuplja regionalna i lokalna tijela u svakoj državi, sprovodi mjere odobrene od strane Međudržavnog koordinacionog odbora i razvija aktivnosti specifične za tu državu, a koje mogu biti potpuno neprimjenjive u drugim državama zbog različitih pravnih i administrativnih sistema, različitog fizičkog stanja nekropola sa stećcima i izloženosti različitim pritiscima.

Aktivnosti su usmjerene na sprovođenje strategija utvrđenih na međudržavnom nivou i osiguranje platforme za razmjenu znanja i iskustava u vertikalnom i horizontalnom smjeru.

Uspostavljanje **Sekretarijata** nije predviđeno u početnoj fazi rada Međudržavnog koordinacionog odbora, ali je njegovo osnivanje preduslov za kvalitetniji dugoročni rad odbora.

Djelokrug rada Sekretarijata odnosće se na sljedeće aktivnosti:

1. Osigurava protok informacija između članova Međudržavnog koordinacionog odbora;
2. Informiše o potrebi organizovanja godišnjih sastanaka koordinacionog odbora;
3. Izrađuje zapisnike sa sastanaka;
4. Prati i koordinira aktivnosti vezane za utvrđene zajedničke strategije, principe i standarde;
5. Izrađuje godišnji izvještaj o radu Međudržavnog koordinacionog odbora;
6. Održava zajedničku internet stranicu;
7. Održava zajedničku bazu podataka o nekropolama sa stećcima;
8. Odgovoran je za dokumentaciju Međudržavnog koordinacionog odbora.

Organizaciona struktura upravljanja na međudržavnoj osnovi

3.2.2 Implem entacija Menadžment plana na nacionalnom nivou

Ovaj dio Menadžment plana bavi se preporučenim mehanizmima i resursima koji su neophodni za njegovu uspješnu implementaciju.

Izazovi novog oblika organizacije upravljanja imaju za cilj zajednički rad na implementaciji Menadžment plana.

Implementacija Menadžment plana će obezbijediti kontinuiranu zajedničku saradnju svih subjekata, od kojih se očekuje preuzimanje odgovornosti i usklađivanje aktivnosti sa ciljevima Menadžment plana. Na taj način će se prepoznati subjekti, koji će imati lidersku ulogu u implementaciji Menadžment plana.

3.2.3 Odgovornost i administracija

Za uspješnu implementaciju Menadžment plana od presudnog značaja, u procesu upravljanja, je uključivanje lokalne zajednice opštine Žabljak i Plužine, kao i državnih organa, institucija i NVO koji su na direktan ili indirektan način uključeni u zaštitu i očuvanje Stećaka.

Mehanizam za nadgledanje i koordinaciju implementacije Menadžment plana je Upravljačko tijelo. S obzirom na to da se za upravljanje nominovanim nekropolama predviđa međudržavno tijelo za praćenje stanja nominovanih nekropola, potrebno je osnovati i upravljačko tijelo na državnom nivou. Status upravljačkog tijela na državnom nivou je značajan za zaštitu i upravljanje zaštićenim područjem pa je neophodno da ono bude nezavisno i stručno, sa potrebnim ovlaštenjima što bi se moglo postići formiranjem sličnog tijela za zaštitu i upravljanje nominovanim nekropolama Stećaka na teritoriji Crne Gore. Upravljačko tijelo može, prema potrebi, formirati ekspertske radne

grupe sastavljene od stručnjaka raznih profila u zavisnosti od specifičnosti teme, zbog koje se obrazuje.

3.2.4 Upravljačko tijelo

Upravljačko tijelo za očuvanje nominovanih nekropola stećaka Crne Gore (u daljem tekstu: Upravljačko tijelo) prati nadležnosti u sprovođenju zaštite nekropola stećaka, u okviru granica zaštićenog prostora kulturnog dobra u zona zaštite i mjere zaštite, utvrđuje prioritete budućih konzervatorskih intervencija i prati kontinuirano zaštitu nominovanih nekropola i zaštićenog prostora, prati i razmatra stanje i aktivnosti u vezi s nekropolama stećaka, obavještava nadležne državne i lokalne institucije u oblasti zaštite kulturne baštine i predlaže mjere za njegovu zaštitu u skladu sa zakonom. Uključeno je u poslove međudržavne saradnje u oblasti zaštite nekropola stećaka i daje inicijativu za pokretanje postupka za zaključivanje međudržavnih ugovora, priprema prijedloge ugovora, učestvuje u prethodnim pregovorima radi zaključivanja međudržavnih ugovora na ekspertnom nivou, izvršava međudržavne ugovore, sprovodi reviziju Menadžment plana i obavlja druge poslove na polju zaštite nominovanih nekropola stećaka Crne Gore i sarađuje sa Međudržavnim koordinacionim odborom (MKO) za očuvanje nekropola stećaka BiH, Republike Hrvatske i Srbije i Crne Gore, u cilju unapređenja zaštite nekropola stećaka.

Takođe, za uspješnu implementaciju Menadžment plana od presudnog značaja, u procesu upravljanja, je uključivanje u Upravljačko tijelo – lokalne zajednice opštine Žabljak i Plužine, državnih organa, nadležnih ministarstava, nacionalnih parkova, državnih i lokalnih institucija u oblasti zaštite kulturnih dobara, društva i preduzeća za promociju, konsalting, menadžment i razvoj lokalnih zajednica, NVO, koji su na direktan ili indirektan način uključeni u zaštitu i očuvanje nekropola stećaka.

Obaveze Upravljačkog tijela su:

1. promovise značaj univerzalnih kulturnih vrijednosti nekropola stećaka na državnom nivou, u okviru međudržavnog nivoa, i u okviru Svjetske baštine;
2. koordinira izradu, reviziju i sprovođenje Menadžment plana;
3. inicira i prati realizaciju projekata i aktivnosti koji su predviđeni Menadžment planom;
4. daje mišljenje na inicijative, programe, konzervatorske projekte i planska dokumenta koja se odnose na nekropole stećaka radi njihovog usklađivanja sa menadžment planom;
5. podstiče i usmjerava realizaciju aktivnosti i projekata koji doprinose unapređenju zaštite, i očuvanja nekropola stećaka
6. vrši monitoring stanja nekropola stećaka i zahtijeva od pojedinih subjekta preduzimanje odgovarajućih mjera iz njihovih nadležnosti;
7. priprema godišnji izvještaj o sprovođenju Menadžment plana nekropola stećaka
8. priprema godišnje i periodične izvještaje na državnom nivou
9. sarađuje na međudržavnom nivou sa Bosnom i Hercegovinom, Republikom Hrvatskom i Republikom Srbijom

3.2.5 Finansiranje

Do nominacije, svaka institucija čiji su predstavnici učestvovali u radu Međunarodnog koordinacionog odbora pokrivala je rad svojih predstavnika na izradi nominacionog dosijea, planova upravljanja, koordinacione i sekretarske poslove. Svaka institucija čiji su predstavnici imenovani u koordinacioni odbor raspolaže vlastitim budžetom i resursima.

Države učesnice obavezuju se usvajanjem Menadžment plana da će rad svojih predstavnika u koordinacionom odboru finansirati iz svojih budžeta na dugoročnoj osnovi, kao i rad Savjeta za očuvanje nominovanih nekropola stećaka Crne Gore.

3.2.6 Revizija i monitoring

Monitoring implementacije Akcionog plana Menadžment plana sprovodi se na osnovu mjerljivih indikatora koji su dati Akcionim planom. Rezultati monitoringa, koji se sprovodi analizom indikatora uspjeha, su osnov za izradu Godišnjeg programa uspješnosti implementacije Menadžment plana, koji se dostavlja Vladi na razmatranje i usvajanje.

Menadžment plan rađen je za period od 10 godina, iako će najvažniji elementi Plana biti relevantni i nakon toga.

U cilju relevantnosti dokumenta revizija Menadžment plana vršiće će se svakih pet godina. Reviziju Menadžment plana sprovodi Upravljačko tijelo - Savjet, na osnovu ažuriranih podataka o implementaciji Akcionog plana Menadžment plana. Revidirani Menadžment plan usvaja Vlada Crne Gore.

4. CILJEVI MENADŽMENT PLANA I AKCIONI PLAN

4.1 Ciljevi i akcioni plan na međudržavnom nivou

U skladu sa strateškim ciljevima, utvrđeni su podciljevi i aktivnosti koje se sprovode na međudržavnom, državnom i regionalnom/lokalnom nivou zajedno sa vremenskim okvirima i resursima.

Rok – kontinuirano/tekuće; kratkoročni (1-2 godine); srednjoročni do 5 godina, dugoročni iznad 5 godina.

C1 - Koordinacija

a) Međudržavni koordinacioni odbor je operativan

Aktivnosti:

1. Uspostavljanje Međunarodnog koordinacionog odbora (MKO) odgovornog za sveukupno upravljanje;
2. Donesena komunikaciona strategija, pravilnik, kojim su uređeni odnosi i rad MKO;
3. Uspostavljen efikasan sistem monitoringa, evaluacije i izvještavanja o sprovođenju planova upravljanja.

Rok: 1 godina nakon upisa na WHL

Resursi: U okviru budžeta država.

b) Sekretarijat za serijsku nominaciju je operativan

Prelaz od nominacije do upisa vodi se u kontinuitetu sa potpunim informacijama i propusta u izvršavanju odgovornosti.

Aktivnosti:

1. Poslovi sekretara su dogovoreni sa Međudržavnim koordinacionim odborom;
2. Pojašnjenje administrativnih poslova;
3. Pojašnjenje logističkih pojedinosti (radno mjesto);
4. Zaposlen sekretar i zaključen ugovor/i (1-2 izvršioca)
5. Program rada sekretara je napravljen.

Rok: srednjoročni

Resursi: U okviru budžeta MCP i drugih izvora.

c) Upravljanje informacijama i standardizacija dokumentacije

- Sva dokumentacija (počev od nominacionog dokumenta i dokumentacije u okviru postupka nominacije) se arhivira/objavljuje i dostupna je u svim državama članicama ove nominacije.
- Znanje i iskustva se dijele putem omogućenog otvorenog pristupa i objavljivanjem relevantne dokumentacije.

Aktivnosti:

1. Razviti pravilnik upravljanja, standardizacije i pohranjivanja dokumentacije, objavljivanja dokumentacije;
2. Sprovesti arhiviranje.

Rok: srednjoročni

Resursi: U okviru budžeta Sekretarijata

d) Razvijati partnerstva u cilju osiguranja uslova za implementaciju aktivnosti

Aktivnosti:

1. Razvijati partnerstva sa UNESCO, WHC, ICOMOS, ICCROM, ICOM i dr. u cilju stalnog unapređenja upravljanja, znanja i resursa;
2. Istražiti mogućnosti finansiranja pojedinih projekata (privatni sektor, donacije...);
3. Organizovati prikupljanje sredstava.

Rok: kontinuirano i dugoročno

Resursi: U sklopu budžeta država

C3 - Konzervacija**a) Monitoring – procesuiranje rezultata monitoringa, klasifikacija problema i lokaliteta i određivanje konzervatorskih pristupa**

Detaljne informacije o sprovedenim konzervatorskim mjerama sa lokaliteta i monitoring efekata primjenjenih konzervatorskih mjera uticaće na razvojne procese i primjenjene konzervatorske mjere i na buduće odluke o konzervaciji.

Aktivnosti:

1. Definirati koncept sveobuhvatnog zajedničkog monitoringa;
2. Sprovoditi i ocjenjivati monitoring;
3. Objaviti rezultate.

Rok: Dugoročno (2020).

Resursi: U okviru redovnih budžeta nadležnih organa vlasti.

b) Konzervacija i upravljanje arheološkim istraživanjima**Aktivnosti:**

1. Utvrditi potrebu, pristup i ciljeve arheoloških istraživanja;
2. Utvrditi načine prezentacije nalaza.

Rok: dugoročno.

Resursi: U okviru redovnih budžeta institucija odgovornih za izabrane lokacije

C4 - Izgradnja kapaciteta**a) Objavljivanje najboljih primjera iz prakse**

Sve dostupne i ažurirane informacije o metodama konzervacije kamena i nekropola u prirodnim okruženjima dostupne su na mreži za stručnjake iz svih Država članica.

Aktivnosti:

1. Otvoriti prostor za upravljanje dokumentacijom koja se nalazi na internet stranici;

Rok: srednjoročno

Resursi: U okviru redovnih budžeta ili van-budžetski projekti.

b) Međunarodne naučne konferencije

Međunarodne stručne konferencije na teme: konzervacije, odlučivanja, metoda konzervacije kamena, integrisanog pristupa zaštiti prirode i kamenih struktura, arheoloških istraživanja, interpretacije, održivog razvoja i uključivanja lokalnih zajednica su organizovane i objavljeni su zbornici radova.

Aktivnosti:

1. Razviti i odobriti koncept;
2. Osigurati finansiranje i sprovoditi aktivnosti;

Rok: srednjoročno

Resursi: Otvoreni (vanbudžetski projekti koji se finansiraju iz dobrovoljnih priloga Država članica i prikupljanje sredstava).

c) Promovisati koncept Svjetskog naslijeđa kroz edukativne programe

Ohrabriti i informisati mlade kao buduće donosiocje odluka u cilju njihovog uključivanja u konzervaciju.

Aktivnosti:

1. Razviti koncept za edukaciju za serijsko dobro prema UNESCO-ovom programu "Svjetsko naslijeđe u rukama mladih".

Rok: srednjoročno.

Resursi: Otvoreni (vanbudžetski projekti koji se finansiraju iz dobrovoljnih priloga Država članica i prikupljanje sredstava).

C5 – Komunikacija

a) U cilju razmjene informacija između svih učesnika koji rade na kulturnom dobru (državne i regionalne vlasti, lokalni rukovodioci lokaliteta, istraživači, itd) pokrenut je i otvoren internet forum.

Aktivnosti:

1. Formiranje zajedničke internet stranice;

Rok: srednjoročni

Resursi: U okviru redovnog budžeta sekretarijata.

b) Izrada održivog koncepta interpretacije

- Posjetioci lako prepoznaju izvanrednu univerzalnu vrijednost serijskog dobra.
- Posjetioci se usmjeravaju na lokalitete/muzeje.

Aktivnosti:

1. Ocijeniti postojeće mogućnosti interpretacije i izraditi smjernice za posjetu, te procijeniti sve lokalitete;
2. Izraditi kulturne rute/tematsko i saobraćajno povezivanje nekropola sa stećcima;
3. Organizovati informativne sastanke na državnim/regionalnim nivoima sa svim učesnicima (muzeji, univerziteti, zajednice, ostale institucije) i razviti harmonizovane akcije komuniciranja i podizanja svijesti odmah po upisu;

Rok: srednjoročni.

Resursi: Javni budžeti, donatori.

c) Razviti informativni materijal za posjetioce

Svi učesnici i zainteresovane strane su obaviještene o nekropolama, nominaciji i daljim akcijama putem višejezičnog biltena.

Aktivnosti:

1. Izraditi koncept i procedure za izradu informativnog materijala;

Rok: Srednjoročno

Resursi: Dobrovoljni prilozi Država članica

C6 - Lokalne zajednice

a) Lokalne zajednice su uključene u sve aktivnosti

Aktivnosti:

1. Države članice nastavljaju da organizuju redovne informacione sastanke i konferencije sa lokalnim zajednicama i odgovornim licima, da garantuju koordinaciju između (međunarodnih) aktivnosti i lokalnih potreba, kao i stanovništva;
2. Rezultati (mogućnosti, ali takođe i poteškoće) sa ovih sastanaka se iznose i raspravljaju u okviru Međunarodne koordinacione grupe.

Rok: Stalna aktivnost.

Resursi: U okviru redovnih budžeta Država članica.

b) Promovisanje proizvoda sa područja lokalnih zajednica

Aktivnosti:

1. Utvrditi principe, kriterijume selekcije proizvoda i koncept promocije na međunarodnom i državnim nivoima;
2. Izvršiti odabir proizvoda i usluga prema kriterijumima;
3. Sprovoditi programe promocija.

Rok: srednjoročna/dugoročna aktivnost.

Resursi: U okviru redovnih budžeta Država članica.

4.2 Ciljevi i akcioni plan na nacionalnom nivou

Principi održivog razvoja su osnova planiranja zaštite kulturne baštine i turističkog razvoja, koji ne ugrožavaju potrebe budućih generacija. Utvrđene kulturne vrijednosti nekropola sa stećcima: Grčko Groblje i Bare Žugića, Novakovići i Grčko groblje u Šćepan Polju, su osnova budućeg održivog kulturnog i ekonomskog razvoja opština Žabljak i Plužine, kao i šire.

Primjenom menadžment plana za tri nekropole stećaka i realizacijom navedenih aktivnosti stvaraju se uslovi da nekropole stećaka budu uređeni arheološki lokaliteti, pripremljeni za posjetioce, obilježeni potrebnom turističkom i drugom siglanizacijom, jasnim programom prezentacije, osmišljenim lokalnim brendom, održivim lokalnim proizvodom, dobrom infrastrukturom i turističkom ponudom koja je povezana sa državama zajedničkog projekta nominacije srednjovjekovnih kamenih spomenika – stećaka.

4.2.1 Ciljevi

U skladu sa ciljevima, utvrđeni su aktivnosti i mjere koje će se sprovoditi na državnom i lokalnom nivou zajedno sa vremenskim okvirima i resursima.

Rokovi za realizaciju aktivnosti i mjera u okviru svakog cilja prikazani su u Akcionom planu kao kontinuirani; kratkoročni od 1 do 2 godine; srednjoročni do 5 godina i dugoročni preko 5 godina.

Ciljevi kao i aktivnosti i mjere koje će se sprovesti u okviru njih, a na osnovu ovoga strateškog dokumenta, su sljedeći:

Cilj 1. Obezbjedenje upravljanja arheološkim lokalitetima

- obrazovanje Upravljačkog tijela za tri nekropole stećaka;
- uključivanje lokalnih samouprava u upravljanje arheološkim lokalitetima;
- međuresorska i međuinstitucionalna saradnja u oblasti kulturne baštine i održivog razvoja i turizma na nacionalnom nivou;

- saradnja sa JPNP „Durmitor“;
- saradnja sa lokalnim institucijama kulture i javnim ustanovama;
- saradnja sa lokalnim turističkim organizacijama i turističkim poslenicima;
- saradnja s lokalnim stanovništvom, vlasnicima zemljišta, NVO i drugim interesnim grupama i potencijalnim korisnicima kulturnih dobara;
- saradnja sa Međudržavnom komisijom;
- donošenje plana rada Upravljačkog tijela;
- obezbjeđenje izvora finansiranja za upravljanje arheološkim lokalitetima.

Cilj 2. Pravna zaštita arheoloških lokaliteta

- obezbjeđivanje pravne zaštite u skladu sa zakonom o zaštiti kulturnih dobara i utvrđenim statusom nekropola stećaka - nepokretna kulturna dobra - arheološki lokaliteti;
- definisanje pravila za korišćenje arheoloških lokaliteta sa vlasnicima katastarskih parcela;
- obezbjeđivanje zaštite nepokretnih kulturnih dobara i njihove zaštićene okoline u planskim dokumentima;
- Izrada studija zaštite kulturnih dobara za opštine Plužine i Žabljak;
- obezbjeđivanje zaštite nekropola stećaka i njihovih kulturnih vrijednosti, u skladu sa studijom zaštite kulturnih dobara za opštine Plužine i Žabljak.

Cilj 3. Sprovođenje multidisciplinarnih istraživanja na arheološkim lokalitetima

- izrada detaljne dokumentacije za tri nekropole stećaka;
- Izrada studije opravdanosti sprovođenja arheoloških istraživanja nominovanih nekropola;
- Izrada studije opravdanosti sprovođenja antropoloških istraživanja nominovanih nekropola;
- sprovođenje konzervatorskih istraživanja;
- proučavanje tehnika izrade stećaka;
- sprovođenje neophodnih analiza (geološka, biološka itd.) ;
- razmjena iskustva multidisciplinarnih istraživanja sa stručnjacima država koje su nominovale nekropole stećaka.

Cilj 4. Očuvanje i zaštita arheoloških lokaliteta

- izrada konzervatorskih projekata za sprovođenje konzervatorskih mjera na nekropolama stećaka;
- konzervatorsko-restauratorski radovi na oštećenim/srušenim stećcima;
- donošenje projekata uređenja nekropola stećaka;
- unapređenje znanja stručnjaka koji sprovode konzervatorske mjere na stećcima na nacionalnom nivou;
- obezbjeđivanje razmjene iskustava između stručnjaka u zaštiti kulturne baštine na međudržavnom nivou.

Cilj 5. Prezentacije i valorizacije arheoloških lokaliteta

- osposobljavanje osoba za održavanje lokaliteta;
- održavanje lokaliteta;
- poboljšavanje pristupa lokalitetima;
- poboljšanje turističke infrastrukture;
- prilagođavanje prezentacije o značaju nekropola stećaka pojedinim ciljnim grupama;
- unapređenje turističke ponude;
- podizanje svijesti o vrijednostima i važnosti lokaliteta (od lokalnog do međunarodog nivoa);

- zajednička promocija i prezentacija nekropola stećaka nacionalne turističke organizacije i lokalnih turističkih organizacija u saradnji sa nacionalnim i lokalnim institucijama u oblasti zaštite kulturne baštine;
- zajednička promocija kulturnih i turističkih potencijala nekropola stećaka na međudržavnom nivou;
- unapređenje kulturnog i turističkog potencijala na nacionalnom i međudržavnom nivou
- stvaranje uslova da arheološki lokaliteti donesu ekonomsku korist za lokalnu upravu i lokalno stanovništvo;
- uključivanje lokalnog stanovništva u razvoj turističkih proizvoda;
- stvaranje brenda lokalnih proizvoda.

Cilj 6. Edukacija i doedukacija o značaju kulturne baštine

- obezbjeđivanje edukacije lokalnog stanovništva o značaju arheoloških lokaliteta;
- upoznavanje učenika osnovnih i srednjih škola o značaja arheoloških lokaliteta;
- organizovanje radionica i seminara za stručnjake u oblasti zaštite kulturne baštine;
- organizovanje radionica i seminara na lokalnom nivou o mogućnosti korišćenja arheoloških lokaliteta za sticanje ekonomskih benefita.

Cilj 7. Promocija arheoloških lokaliteta

- izrada promotivnog materijala za nekropole stećaka, brošure, razglednice, poster, CD i sl. (crnogorski, engleski i dr. jezici) ;
- izrada stručnih publikacija o nekropolama stećaka (crnogorski, engleski i drugi jezici) ;
- organizovanje izložbi o stećcima;
- izrada veb sajta nekropola stećaka za nominovane nacionalne i međudržavne nekropole.

4.2.2 Akcioni plan

AKCIONI PLAN

Prioritetni zadatak	Aktivnosti / Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori
Obezbeđivanje upravljanja arheološkim lokalitetima	Obrazovanje Upravljačkog tijela za tri nekropole stećaka	Kratkoročno	MK, OP, OŽ, JPNPCG i NPD	Obrazovano Upravljačko tijelo
	Uključivanje lokalnih samouprava u upravljanje arheološkim lokalitetima	Kratkoročno	OP, TOP, OŽ i TOŽ	Broj realizovanih zajedničkih aktivnosti
	Međuresorska i međuinstitucionalna saradnja u oblasti kulturne baštine i održivog razvoja i turizma na nacionalnom nivou	Kontinuirano	MK, MORT, ME, OP i OŽ	Broj realizovanih zajedničkih aktivnosti
	Saradnja sa JPNP „Durmitor“	Kontinuirano	UT i OŽ	Broj realizovanih zajedničkih aktivnosti
	Saradnja sa lokalnim institucijama kulture i javnim ustanovama	Kontinuirano	OŽ, OP, CKACG i UZKD	Broj realizovanih zajedničkih aktivnosti
	Saradnja sa lokalnim turističkim organizacijama i turističkim poslenicima	Kontinuirano	UT, TOP i TOŽ	Broj realizovanih zajedničkih aktivnosti
	Saradnja sa lokalnim stanovništvom, vlasnicima zemljišta, NVO i drugim interesnim grupama i potencijalnim korisnicima kulturnih dobara	Kontinuirano	OP, TOP, OŽ, TOŽ, CKACG i UZKD	Broj realizovanih zajedničkih aktivnosti

AKCIONI PLAN

Prioritetni zadatak	Aktivnosti / Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori
	Saradnja sa Međudržavnom komisijom	Kontinuirano	UT i MKO	Broj realizovanih zajedničkih aktivnosti
	Donošenje godišnjeg plana rada Upravljačkog tijela	Kontinuirano	UT	Donesen plan rada
	Obezbjedivanje finansiranja upravljanja arheološkim lokalitetima	Kontinuirano	MK, MF, OP i OŽ	Uspostavljen održiv sistem finansiranja
Pravna zaštita arheoloških lokaliteta	Obezbjedivanje pravne zaštite u skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara i utvrđenim statusom nekropola stećaka - nepokretna kulturna dobara - arheološki lokaliteti	Kratkoročno	UT, UZKD, OP i OŽ	Obezbijedena pravna zaštita
	Definisanje pravila za korišćenje arheoloških lokaliteta sa vlasnicima katastarskih parcela	Kratkoročno	UZKD, OP i OŽ	Uspostavljena pravila korišćenja lokaliteta
	Obezbjedivanje zaštite nepokretnih kulturnih dobara i njihove zaštićene okoline u planskim dokumentima	Kratkoročno	UZKD, MORT, OP i OŽ	Obezbijedena zaštita kroz planska dokumenta

AKCIONI PLAN

Prioritetni zadatak	Aktivnosti / Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori
	Izrada studija zaštite kulturnih dobara za opštine Plužine i Žabljak	Kratkoročno	UZKD i CKACG	Donesene studije zaštite
	Obezbjeđivanje zaštite nekropola stećaka i njihovih kulturnih vrijednosti, u skladu sa studijom zaštite kulturnih dobara za opštine Plužine i Zabljak	Kratkoročno	MORT, OP i OŽ	Integrisane studije kroz planska dokumenta
Sprovođenje multidisciplinarnih istraživanja na arheološkim lokalitetima	Izrada detaljne dokumentacije za tri nekropole stećaka	Srednjoročno	CKACG i UZKD	Broj izrađenih dokumentata
	Izrada studije opravdanosti sprovođenja arheoloških istraživanja nominovanih nekropola	Srednjoročno	CKACG i NMCG	Donesena studija opravdanosti
	Izrada studije opravdanosti sprovođenja antropoloških istraživanja nominovanih nekropola	Srednjoročno	CKACG i NMCG	Donesena studija opravdanosti
	Sprovođenje konzervatorskih istraživanja	Srednjoročno	CKACG	Broj sprovedenih istraživanja
	Proučavanje tehnika izrade stećaka	Srednjoročno	CKACG i NMCG	Broj izučenih tehnika

AKCIONI PLAN

Prioritetni zadatak	Aktivnosti / Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori
	Sprovođenje neophodnih analiza (geološka, biološka itd.)	Srednjoročno	PMCG, GZCG i CKACG	Broj sprovedenih analiza
	Razmjena iskustva multidisciplinarnih istraživanja sa stručnjacima država koje su nominovale nekropole stećaka	Kontinuirano	UT i MKO	Broj održanih susreta
Očuvanje i zaštita arheoloških lokaliteta	Izrada konzervatorskih projekata za sprovođenje konzervatorskih mjera na nekropolama stećaka	Kratkoročno	UZKD i CKACG	Broj urađenih projekata
	Konzervatorsko-restauratorski radovi na oštećenim/srušenim stećcima	Dugoročno	CKACG i NMCG	Broj stećaka na kojima su sprovedeni radovi
	Donošenje projekata uređenja nekropola stećaka	Kratkoročno	UZKD i CKACG	Donesen projekat
	Unapređenje znanja stručnjaka koji sprovode konzervatorske mjere na stećcima na nacionalnom nivou	Kontinuirano	MK, UZKD, CKACG, NMCG i MKO	Broj obučenog kadra
	Obezbjediivanje razmjene iskustava između stručnjaka u zaštiti kulturne baštine na međudržavnom nivou	Kontinuirano	MK, UZKD, CKACG, NMCG i MKO	Broj održanih susreta

AKCIONI PLAN

Prioritetni zadatak	Aktivnosti / Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori
Prezentacija i valorizacija arheoloških lokaliteta	Oposobljavanje osoba za održavanje lokaliteta	Kontinuirano	OP, OŽ, JPNPCG i NPD	Broj osposobljenog kadra
	Održavanje lokaliteta	Kontinuirano	OP, OŽ, JPNPCG i NPD	Broj i vrsta radova sprovedenih na lokalitetu
	Poboljšavanje pristupa lokalitetima	Kontinuirano	OP, OŽ, JPNPCG i NPD	Broj i vrsta radova sprovedenih na lokalitetu
	Poboljšanje turističke infrastrukture	Srednjoročno	OP, OŽ, JPNPCG i NPD	Broj i vrsta radova sprovedenih na lokalitetu
	Prilagođavanje interpretacije o značaju nekropola stećaka pojedinim ciljnim grupama	Kontinuirano	MPS, OP, OŽ, JPNPCG i NPD	Broj publikovanih tekstova
	Unapređenje turističke ponude	Kontinuirano	MORT, NTO, OP, OŽ, JPNPCG i NPD	Broj i vrsta novih ponuda

AKCIONI PLAN

Prioritetni zadatak	Aktivnosti / Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori
	Povećanje svijesti o vrijednostima i važnosti lokaliteta (od lokalnog do međunarodog nivoa)	Kontinuirano	NTO, OP, OŽ, JPNPCG i NPD	Broj organizovanih radionica, seminara i sl.
	Zajednička promocija i prezentacija nekropola stećaka nacionalne turističke organizacije i lokalnih turističkih organizacija u saradnji sa nacionalnim i lokalnim institucijama u oblasti zaštite kulturne baštine	Kontinuirano	NTO, OP, OŽ, JPNPCG i NPD	Broj organizovanih radionica, seminara i sl.
	Zajednička promocija kulturnih i turističkih potencijala nekropola stećaka na međudržavnom nivou;	Kontinuirano	UT i MKO	Broj organizovanih radionica, seminara i sl.
	Unapređenje kulturnog i turističkog potencijala na nacionalnom i međudržavnom nivou	Kontinuirano	NTO, OP, OŽ, JPNPCG, NPD, UT i MKO	Broj prezentacija
	Stvaranje uslova da arheološki lokaliteti donose ekonomsku korist za lokalnu upravu i lokalno stanovništvo	Kontinuirano	MORT, OP i OŽ	Iznos prihoda ostvaren od nekropola

AKCIONI PLAN

Prioritetni zadatak	Aktivnosti / Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori
	Uključivanje lokalnog stanovništva u razvoj turističkih proizvoda	Kontinuirano	MORT, OP i OŽ	Broj novih turističkih proizvoda
	Prezentacija i valorizacija arheoloških lokaliteta	Kontinuirano	MORT, MK, OP i OŽ	Broj promotivnih aktivnosti
Edukacija i doedukacija o značaju kulturne baštine	Obezbjediavanje edukacije lokalnog stanovnog o značaju arheoloških lokaliteta	Kontinuirano	MORT, MK, OP, OŽ, NTO, CKACG, UZKD i NMCG	Broj organizovanih radionica, seminara i sl.
	Upoznavanje učenika osnovnih i srednjih škola o značaju arheoloških lokaliteta	Kontinuirano	MPS, MK, OP, OŽ, NTO, CKACG, UZKD i NMCG	Broj organizovanih predavanja i posjeta lokalitetu
	Organizovanje radionica i seminara za stručnjake u oblasti zaštite kulturne baštine	Kontinuirano	MK, UT, MKO, CKACG, UZKD i NMCG	Broj organizovanih radionica, seminara i sl.
	Organizovanje radionica i seminara na lokalnom nivou o mogućnosti korišćenja arheoloških lokaliteta za sticanje ekonomskih benefita	Kontinuirano	MORT, MK, OP, OŽ, NTO, CKACG, UZKD i NMCG	Broj organizovanih radionica, seminara i sl.

AKCIONI PLAN

Prioritetni zadatak	Aktivnosti / Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori
Promocija arheoloških lokaliteta	Izrada promotivnog materijala za nekropole stećaka, brošure, razglednice, poster i CD i sl. (crnogorski, engleski i dr. jezici)	Kontinuirano	MK, UT, JPNPCG, NPD, TOP, TOŽ, CKACG, UZKD i NMCG	Broj i vrste promotivnog materijala
	Izrada stručnih publikacija o nekropolama stećaka (crnogorski, engleski i drugi jezici)	Kontinuirano	MK, CKACG, UZKD i NMCG	Broj publikacija
	Organizovanje izložbi o stećcima	Srednjoročno	MK, UT, JPNPCG, NPD, TOP, TOŽ, CKACG, UZKD i NMCG	Broj organizovanih izložbi
	Izrada veb-sajta nekropola stećaka za nominovane nacionalne i međudržavne nekropole	Kratkoročno	UZKD	Uspostavljen veb-sajt

LISTA SKRAĆENICA

MK – Ministarstvo kulture

MORT – Ministarstvo održivog razvoja i turizma

ME – Ministarstvo ekonomije

MF – Ministarstvo finansija

MPS – Ministarstvo prosvjete i sporta

UT – Upravljačko tijelo

MKO – Međudržavno upravljačko tijelo

OŽ – Opština Žabljak

OP – Opština Plužine

UZKD – Uprava za zaštitu kulturnih dobara

CKACG – Javna ustanova Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore

NMCG – Narodni muzej Crne Gore

PMCG – Prirodnjački muzej Crne Gore

GZCG – Geološki zavod Crne Gore

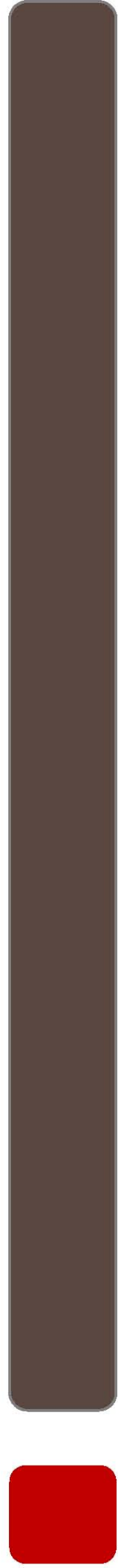
TOŽ – Turistička organizacija Žabljaka

TOP – Turistička organizacija Plužina

JPNPCG - Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore

NPD – Nacionalni park „Durmitor“

PRILOG

Dokumentacija u prilogu sadrži:

Prilog 1

Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, ština Žabljak:

1. Distribucija stećaka u Crnoj Gori
2. Karta nominovanih nekropola CG
3. Osnovni karton dobra Grčko groblje, Riblje jezero, Novakovići, ština Žabljak:izvod iz Elaborata o valorizaciji dobra
4. Prikaz lokaliteta na orto-foto snimku
5. Prikaz lokaliteta na topografskoj karti
6. Geodetska situacija – lokaliteta
7. Geodetska situacija – prikaz stećaka

Prilog 2

1. Osnovni karton kulturnog dobra Bare Žugića Novakovići, izvod iz Elaborata o valorizaciji

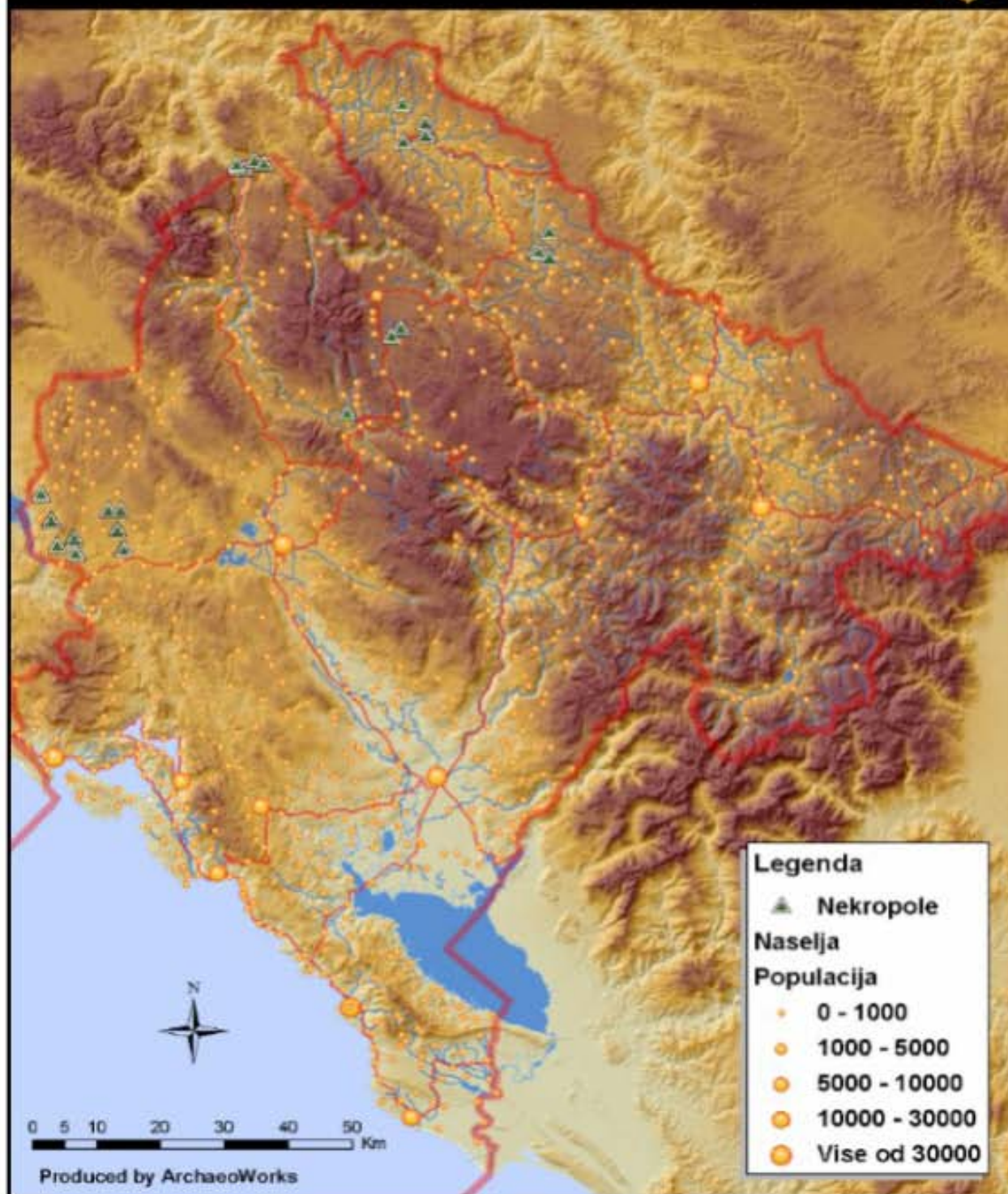
kulturnog dobra

2. Prikaz lokaliteta na orto-foto snimku
3. Prikaz lokaliteta na topografskoj karti
4. Geodetska situacija – lokaliteta
5. Geodetska situacija – prikaz stećaka

Prilog 3

1. Osnovni karton kulturnog dobra Grčko groblje, Šćepan Polje, Opština Plužine, izvod iz Elaborata o valorizaciji dobra

2. Prikaz lokaliteta na orto-foto snimku
3. Prikaz lokaliteta na topografskoj karti
4. Geodetska situacija – lokaliteta
5. Geodetska situacija – prikaz stećaka

FILE: Stecci2010.mxd

Distribucija Stećaka u Crnoj Gori

WORLD HERITAGE LIST
NOMINATION

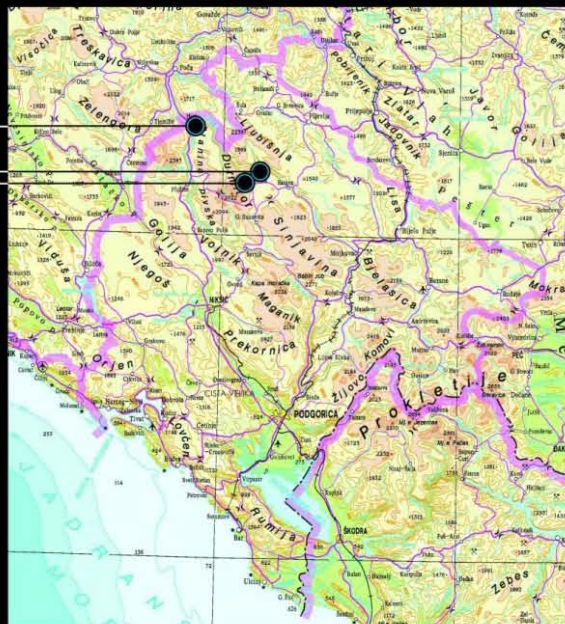
STEĆCI -
MEDIEVAL TOMBSTONES

GRČKO GROBLJE ŠĆEPAN POLJE

ŽUGIĆA BARE, NOVAKOVIĆI

GRČKO GROBLJE NOVAKOVIĆI

PRILOG 1

NAZIV LOKALITETA:	GRČKO GROBLJE
JEDINSTVENI BROJ C.R.:	
OPŠTINA:	Žabljak
DATUM UNOSA:	29.05. 2010. godine
NAJBЛИЖЕ NASELJE, LOK. TOPONIM:	Novakovići Grčko groblje
KAT. OPŠTINA:	KO Pašina Voda I
ČESTICA:	k.p. 416 i 417.
VLASNIŠTVO:	k.p.416 (susvojina Žugić Blagota Ljiljana, Stanišić Petko Vidosava, Žugić Vule Milan, Žugić Blagota Rade, Žugić Blagota Rašo), i dio kat. parcele 417 (susvojina Karadžić Miaš Novo, Karadžić Andrija Rašo, Karadžić Milka u.d. Miraša, Karadžić Miraš Gojko, Karadžić Gojko Josiv, Karadžić Andrija Vladeta, Karadžić Andrija Vučeta i Karadžić Andrija Relja).
NAČIN POZICIONIRANJA, GEOG. PROJEKCIJA, KOORDINATE I NADMORSKA VISINA:	WGS84 N 43°05.689'E 19°08.951' 1431 mnm
TOP. KARTA (REDAKCIJA) I RAZMJERA I SEKCIJA:	VGI 1: 25 000 577-3-4
BROJ INDIVIDUALNIH GROBNIH OBELJEŽJA:	49
TIPOVI GROBNIH OBELEŽJA:	Ploče, sanduci i sljemenjaci.
OPŠTI OPIS NEKROPOLE:	Lokalitet se nalazi na blagom uzvišenju, 200 metara sjeverozapadno od Ribljeg jezera. Prostire se na približnoj površini od oko 500 m². Nekropolu čene 49 grobnih obilježja postavljenih pravcem istok zapad, od kojih je: 10 ploča, 27 sanduka i 12 sljemenjaka. Ukrašena su 22 primjerka i to: 12 sanduka, 10 sljemenjaka. Najčešći ukrasni motivi su arkade, tordirane vrpce, frizovi, povijena loza sa spiralicama, odnosno trolistovima ili samo vjenčićima, motivi stilizovanih krstova. Mali broj je rozeta, polumjeseca i krugova. Po jednom stećku se javljaju motivi paralelnih rebara, štita i mača, čovjeka sa mačem i štitom, jedna scena iz lova. Na cijeloj nekropoli originalni su motivi: friz od lukova sa vjenčićima i prepletena povijena lozica sa akantusovim lišćem. Nekropola se nalazi u zaštićenoj zoni Nacionalnog parka Durmitor. Bafer zona je određena prirodnim izgledom uzvišenja (rebro koje se pruža pravcem sjever - jug) pa granična linija ide vododerinama potoka na istočnoj i zapadnoj strani dok se zona na južnoj strani spušta do lokalnog puta koji ide pravcem Novakovići - Njegovođe. S obzirom da se nekropola nalazi u kontak zoni zaštite nije ugrožena u prostoru, potrebno je podići pojedine spomenike i konzervatorski ih očistiti i zaštititi.

<i>MJESNA TRADICIJA:</i>	Po pričanju mještana: "Nekada davno na ovim prostorima živjeli su Grci. Negdje u maju pao je snijeg a oni zaboli raonik u površicu i napustili ove prostore. Poslije njih ostala su groblja te se ovo zove Grčko groblje".
<i>ORNAMENTALNI UKRASI I NATPISI</i>	
<i>OBRADA: STANJE OČUVANOSTI:</i>	Relativno su finije obrade i osrednje očuvani.
<i>FOTOGRAFIJE I OPIS:</i>	Južni dio nekropole, ka Ribljem jezeru Centralni dio nekropole, snimljeno sa istoka

Centralni dio nekropole

Pogled na Riblje jezero sa nekropole Grčko groblje

Dio nekropole stećaka

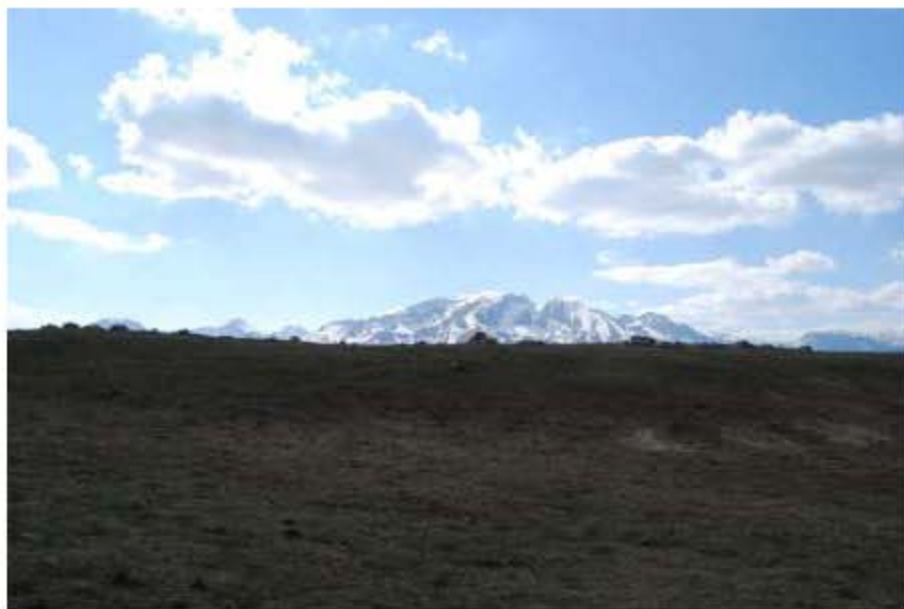
Centralni dio nekropole na navišoj koti

Snimak nekropole sa puta

Snimak uzvišenja na kom se nalazi nekropola

Pogled na nekropolu sa istočne strane

Stećak sa ukrasnom bordurom sastavljene od krugova

Stećak sa arkadama

UNESCO WORLD HERITAGE LIST NOMINATION
STEČAKS - MEDIAEVAL TOMBSTONES

MNE - GRČKO GROBLJE, ŽABLJAK

Coordinates

X	Y
1. 349359.107189	4772860.050924
2. 349525.039809	4772899.735778
3. 349544.911308	4773066.129290
4. 349369.793317	4773125.202559
5. 349232.497807	4772966.673355

Legend

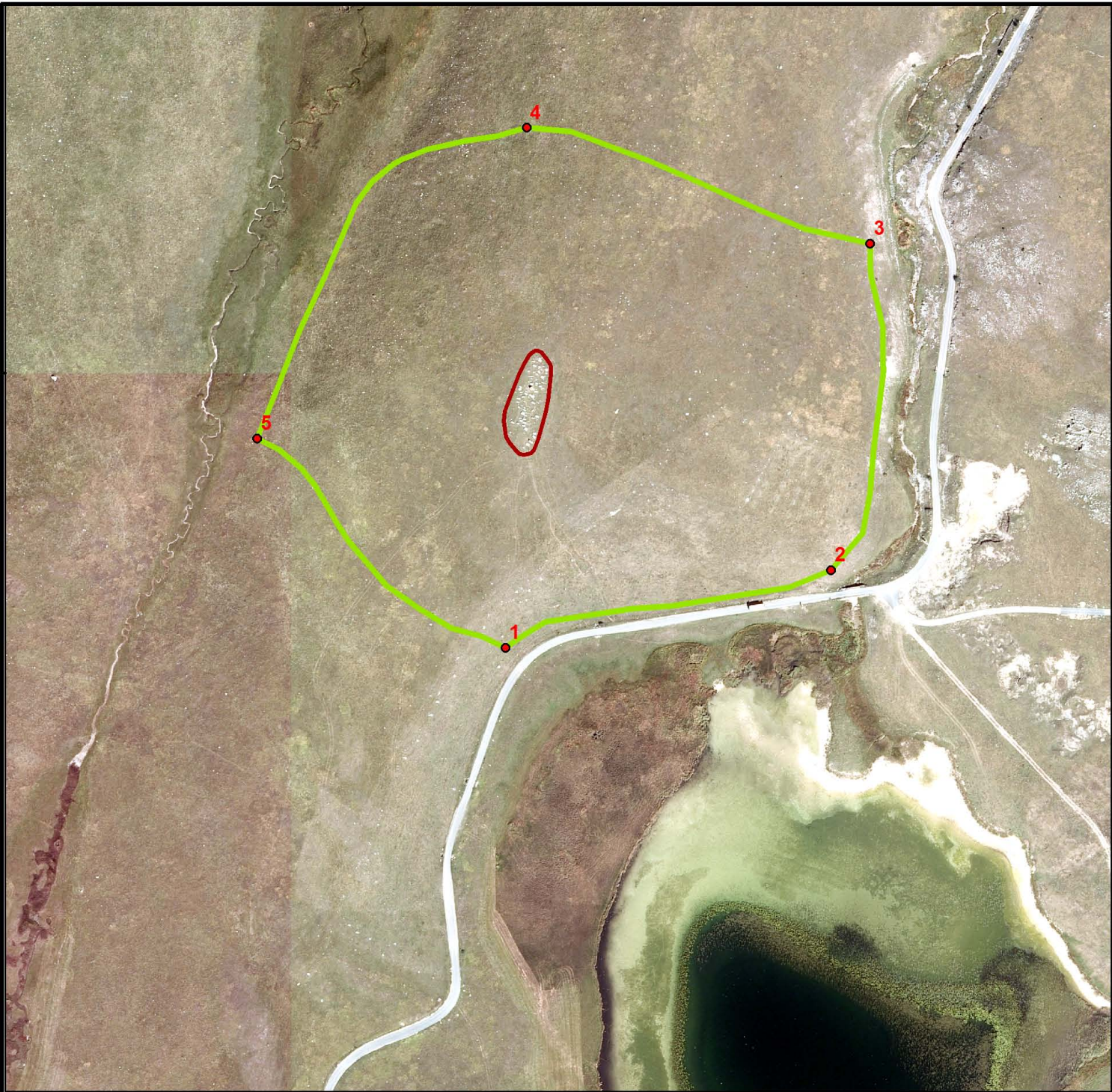
- Buffer Zone
- Edge Coordinates

0 150 300 Meters

UNESCO WORLD HERITAGE LIST NOMINATION
STEČAKS - MEDIAEVAL TOMBSTONES

MNE - GRČKO GROBLJE, ŽABLJAK

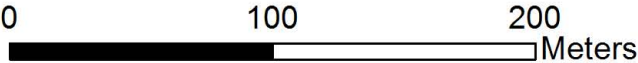

Coordinates

1. 43° 5' 36.583" N	19° 8' 56.572" E
2. 43° 5' 37.988" N	19° 9' 3.870" E
3. 43° 5' 43.393" N	19° 9' 4.586" E
4. 43° 5' 45.182" N	19° 8' 56.786" E
5. 43° 5' 39.947" N	19° 8' 50.871" E

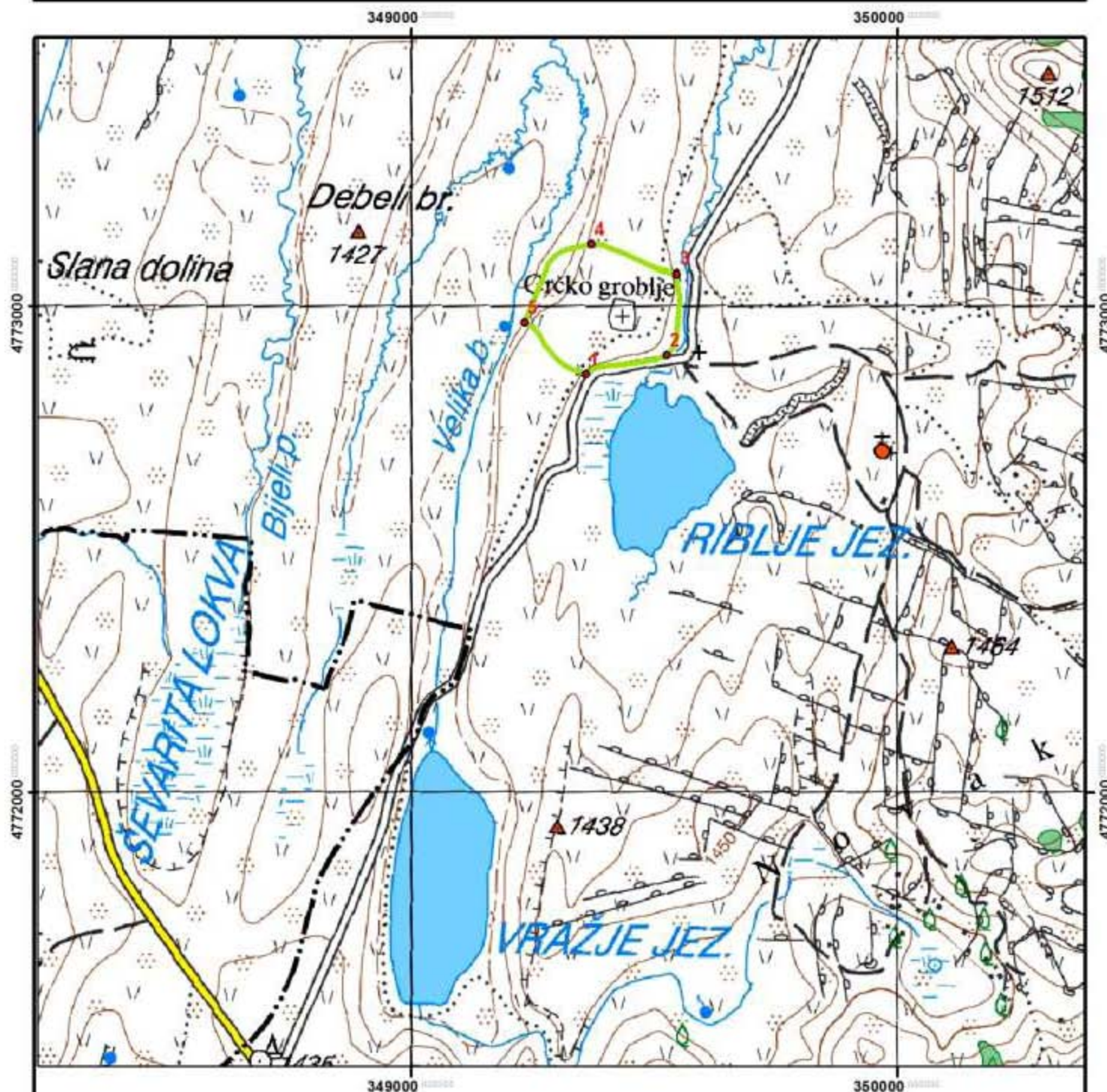
Legend

- Nominated Core Zone (0.084 ha)
- Nominated Buffer Zone (6.204 ha)
- Edge Coordinates

UNESCO WORLD HERITAGE LIST NOMINATION STEČAKS - MEDIAEVAL TOMBSTONES

MNE - GRČKO GROBLJE, ŽABLIJAK

Coordinates

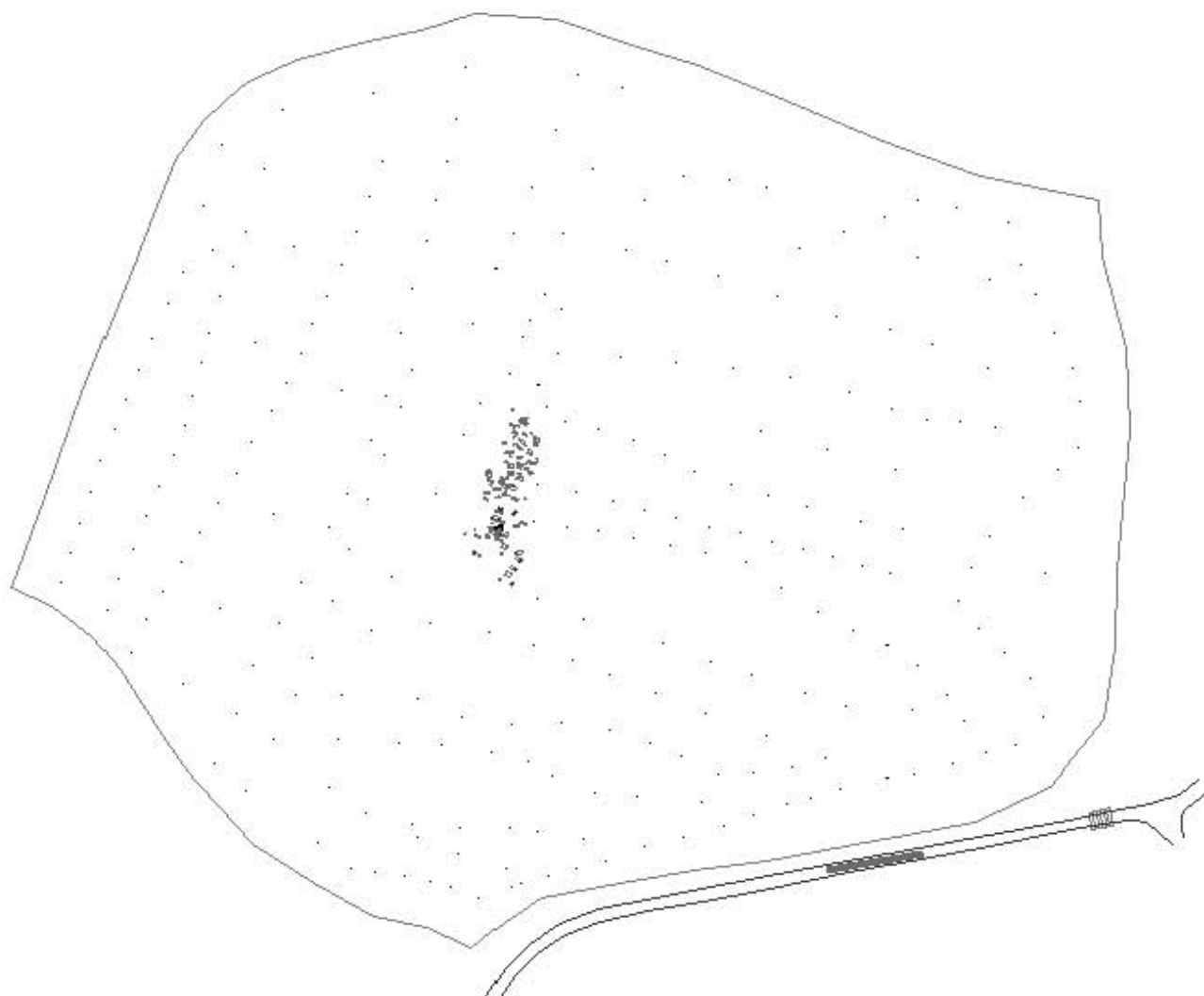
X	Y
1. 349359.107189	4772860.050924
2. 349525.039809	4772899.735778
3. 349544.911308	4773066.129290
4. 349369.793317	4773125.202559
5. 349232.497807	4772966.673355

Legend

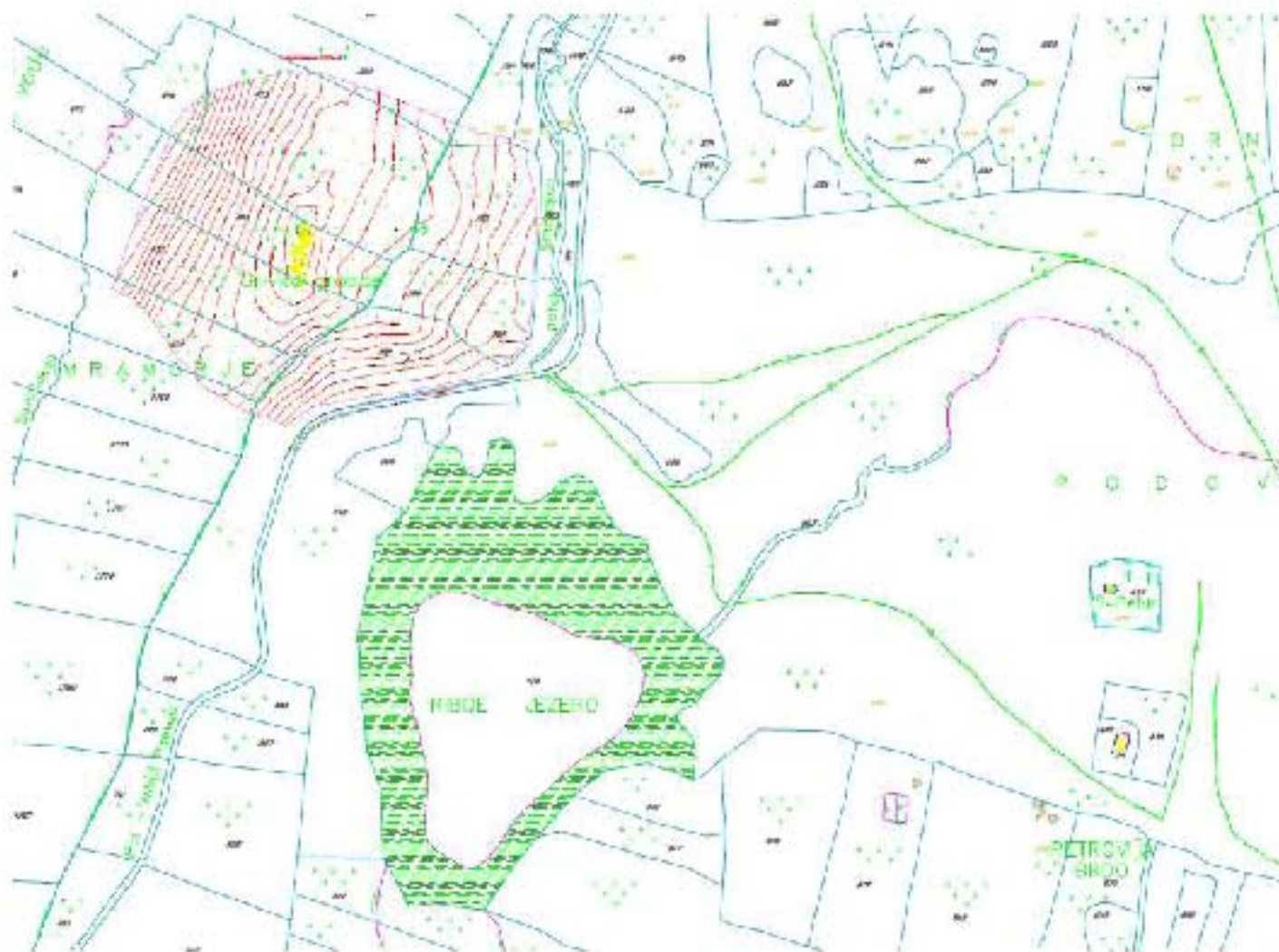
- Buffer Zone
- Edge Coordinates

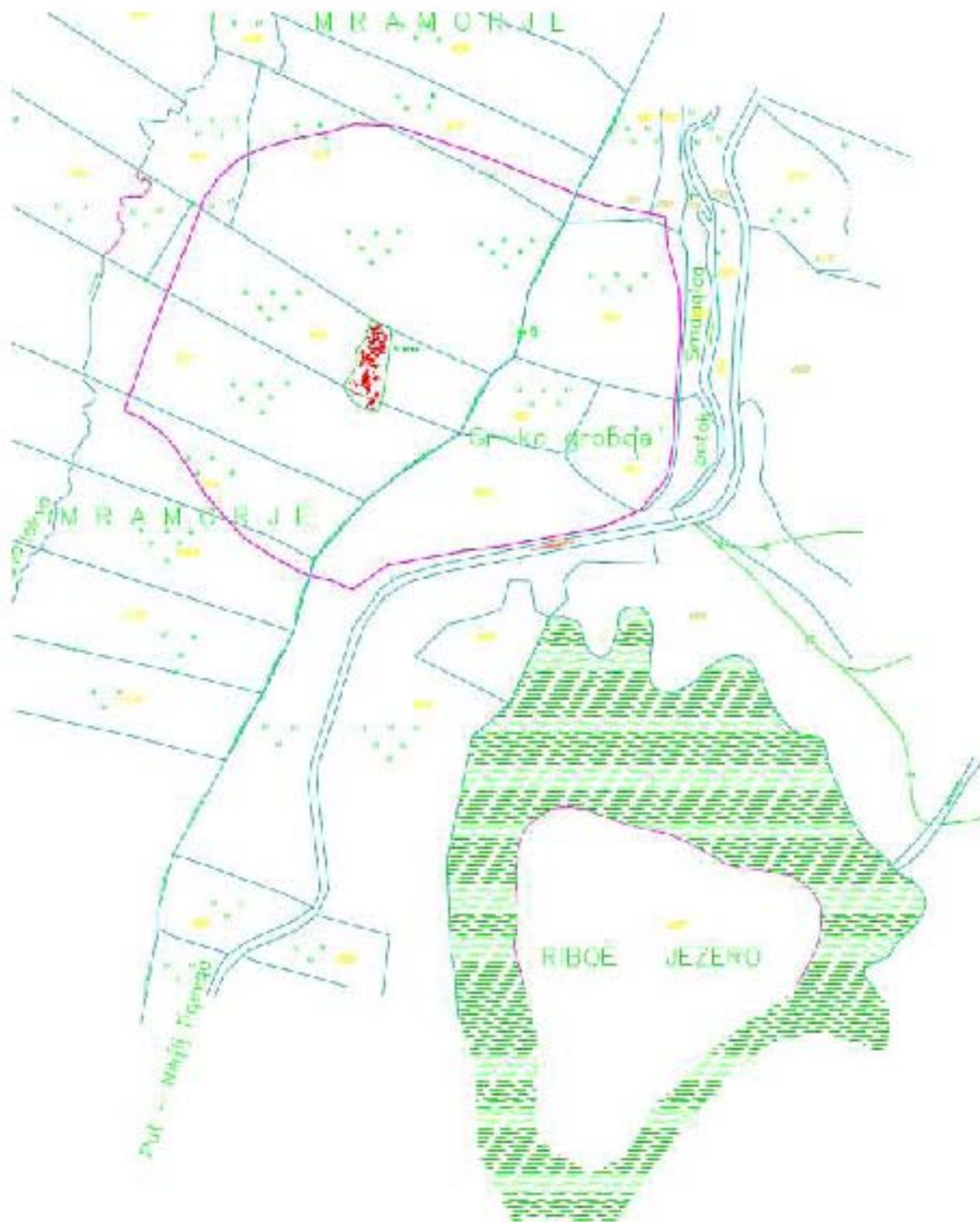
0 250 500
Meters

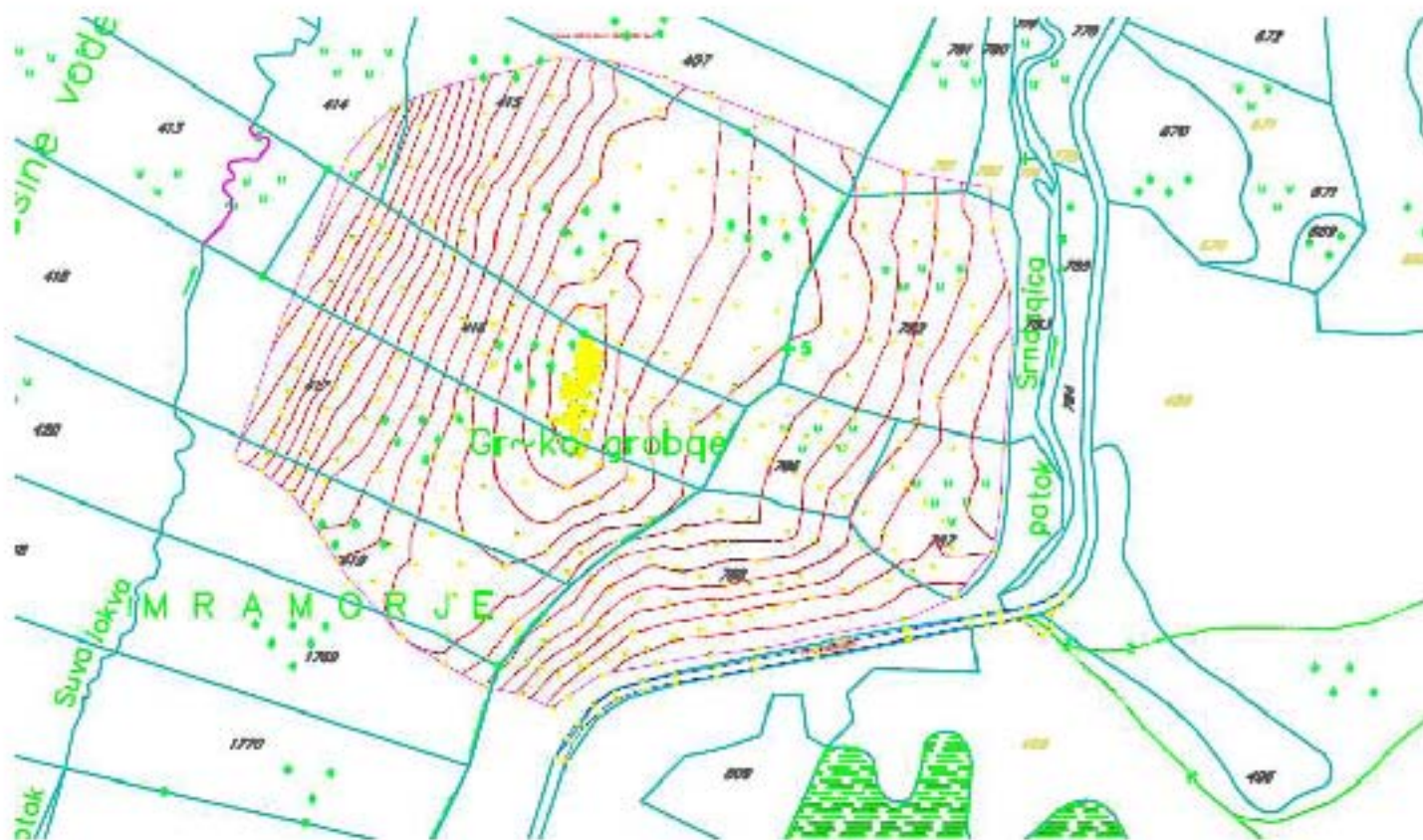
Nekropola stećaka Grčko groblje sa granicama zaštićene okoline

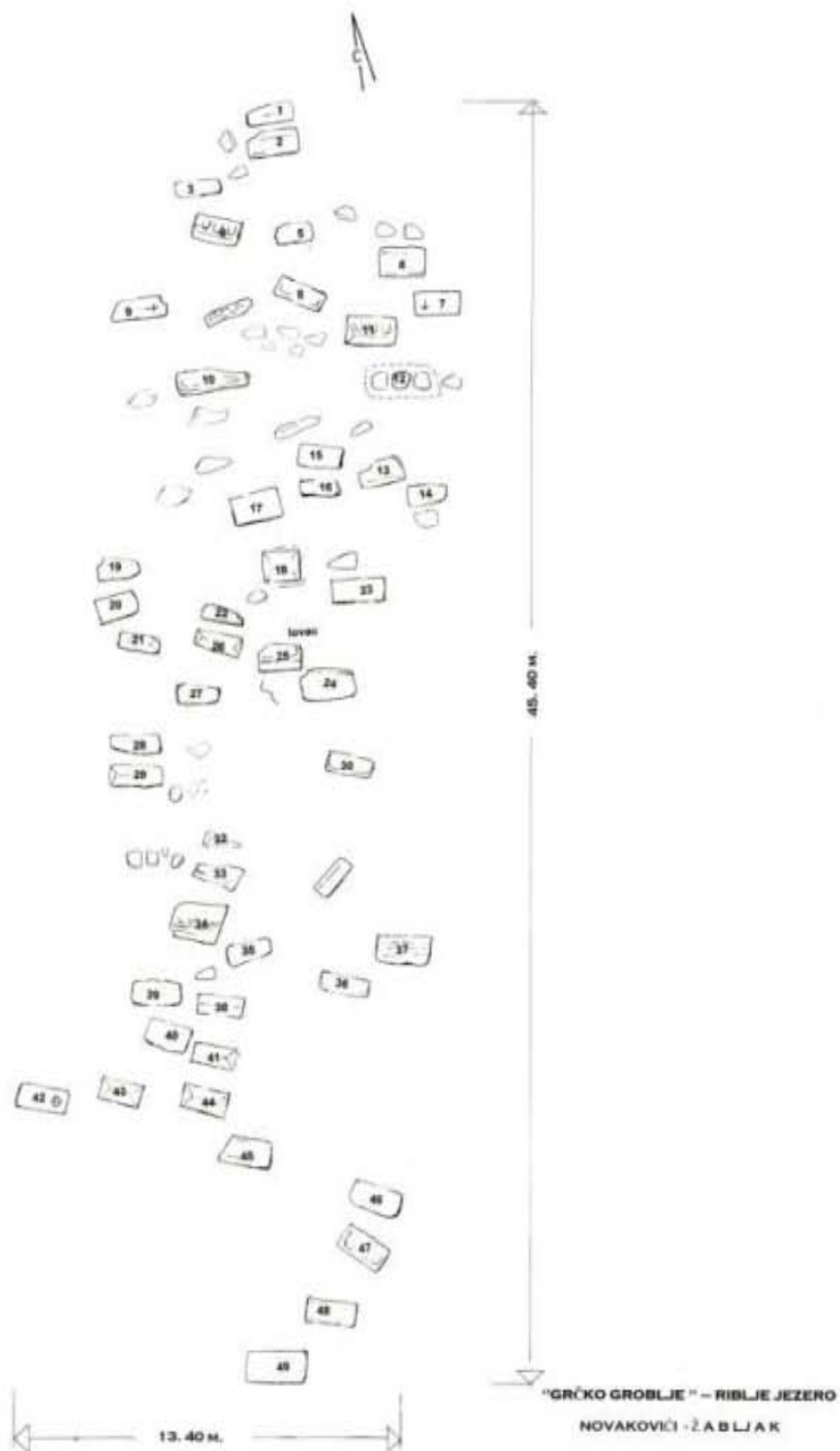
Prostor nepokretnog kulturnog dobra - nekropole stećaka Grčko groblje sa
zaštićenom okolinom i kat. parcelama

Površina zaštićenog nepokretnog kulturnog dobra - nekropole stećaka Grčko groblje kod Ribljeg jezera u Novakovićima i zaštićene okoline kulturnog dobra

Površina zaštićenog kulturnog dobra nekropole stećaka Grčko groblje kod Ribljeg jezera u Novakovićima i zaštićene okoline dobra sa kat. parcelama

Orientaciona skica situacije nekropole kod Ribljeg jezera, urađena na terenu 15.06.2012
(Tatjana Mijović, arhitektonski tehničar-konzervator)

Prilog 2

NAZIV LOKALITETA:	ŽUGIĆA BARE
JEDINSTVENI BROJ C.R.:	NPS 2/2010
OPŠTINA:	Žabljak
DATUM UNOSA:	29.04. 2010. godine
NAJBЛИŽE NASELJE, LOK. TOPONIM:	Novakovići Žugića Bare – toponim - Krstac
KAT. OPŠTINA:	KO Novakovići I
KAT. ČESTICE	A- Zona (k.p. br: 282,101,283 i 284) - nepokretno kulturno dobro- nekropola B- Zona (k.p. br: 102,101, 94,283 i 284) - zaštićena okolina kulturnog dobra
VLASNIŠTVO:	A-Zona (k. p. 282- Opština Žabljak), (k. p. br. 101- Đurišić Tomo Pelagija, Žugić Boris, Žugić Irena, Žugić Jelena, Kuslev Tomo Jelisavka), (k. p. br. 283 - Žugić Tomo Ljiljana), (k.p. br. 284 – Žugić Đuro Radoje) B-Zona (k.p. br. 101 i 102- Đurišić Tomo Pelagija, Žugić Boris, Žugić Irena, Žugić Jelena, Kuslev Tomo Jelisavka), (k.p. br. 94 –Žugić Tomo Mitar), (k. p. br. 283- Žugić Tomo Ljiljana) i (k. p. br. 284 –Žugić Đuro Radoje)
NAČIN POZICIONIRANJA, GEOG. PROJEKCIJA, KOORDINATE I NADMORSKA VISINA:	WGS84 N 43°06.456' E 19°10.087,1418 mnm
TOP. KARTA (REDAKCIJA) I RAZMJERA I SEKCIJA:	VGI 1: 25 000 577-3-4
BROJ INDIVIDUALNIH GROBNIH OBELJEŽJA:	300
TIPOVI GROBNIH OBELEŽJA:	Sanduci, ploče, sljemenjaci, amorfni oblici.
OPŠTI OPIS NEKROPOLE:	Nekropola se nalazi na oko 2.230 metara sjeveroistočno od nekropole Grčko groblje. Sa južne strane pruža se trasa lokalnog puta Novakovići – Njegovođe a preko puta je crkva sa seoskim grobljem. Nekropola je formirana na blagom uzviđenju i fizički je izdvojena od okolnog prostora. Nekropolu čini 300 stećaka od kojih je: 10 ploča, 50 sanduka, 10 sljemenjaka i 230 amorfni blokova. Fino obrađeni stećci se nalaze u sjevernom i središnjem dijelu nekropole dok se većina amorfni nalaze u južnom i jugoistočnom dijelu. Stiće se utisak da je ovaj dio kvadratnog oblika i da je kasnije priključen nekropoli kao zasebno polje za sahrane. Svi stećci su postavljeni pravcem istok – zapad u nizovima. Ukrašeno je 23 primjerka, i to: 1 ploča, 16 sanduka i 6 sljemenjaka. Najčešći motivi su: vrpce, okviri, i tordiran vrpce, obični i stilizovani krstovi i lukovi sa strijelama. U manjem obimu su zastupljene arkade, povijene lozice sa trolistovima, rozete, polumjeseci, štit. Javljaju se horizontalni ukrasi sa cik-cak linijama. Na jednoj je predstava psa sa jelenom i originalnog kola sa uzjahanim jelenom.

	Na lokalitetu su vršena nedozvoljena istraživanja pa je određeni broj stećaka dislociranih i prevrnut. S obzirom da je nekropola na prostoru Jezera i u zaštitnoj zoni nacionalnog parka Durmitor, njegova zaštita je na neki način obezbijeđena. Bafer zona oko nekropole je uslovljena konfiguracijom terena - zaštićeno je kompletno uzvišenje na kojem je locirana nekropola. Zona je nepravilna, približno elipsoidnog oblika, koja se pruža pravcem sjever - jug.
MJESNA TRADICIJA:	
ORNAMENTALNI UKRASI I NATPISI:	
OBRADA: STANJE OČUVANOSTI:	Relativno dobre obrade i srednje očuvani.
FOTOGRAFIJE I OPIS:	 Sjeverni dio nekropole

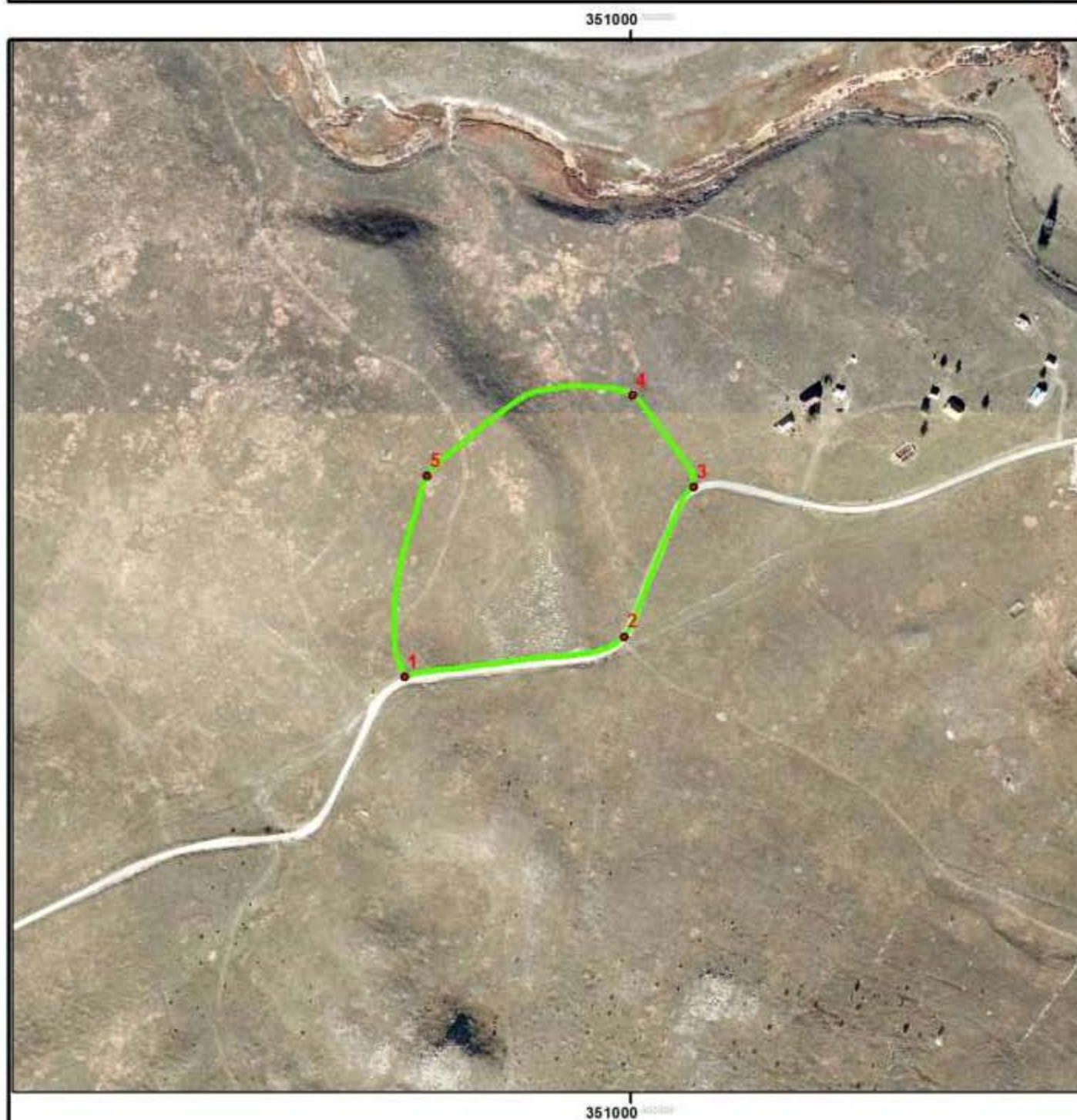
Južni dio nekropole

Centralni dio nekropole
Foto: Mitra Cerović

UNESCO WORLD HERITAGE LIST NOMINATION
STEČAKS - MEDIAEVAL TOMBSTONES

MNE - ŽUGIĆA BARE, ŽABLJAK

Coordinates

X	Y
1. 350854.780602	4774329.766994
2. 350995.955415	4774355.792957
3. 351040.704031	4774452.145841
4. 351001.161162	4774511.339787
5. 350869.142940	4774459.171584

Legend

- Buffer Zone
- Edge Coordinates

0 100 200 Meters

UNESCO WORLD HERITAGE LIST NOMINATION
STEĆAKS - MEDIAEVAL TOMBSTONES

MNE - BARE ŽUGIĆA, ŽABLJAK

Coordinates

1. 43° 6' 25.268" N	19° 10' 1.278" E
2. 43° 6' 26.212" N	19° 10' 7.495" E
3. 43° 6' 29.365" N	19° 10' 9.381" E
4. 43° 6' 31.255" N	19° 10' 7.575" E
5. 43° 6' 29.471" N	19° 10' 1.788" E

Legend

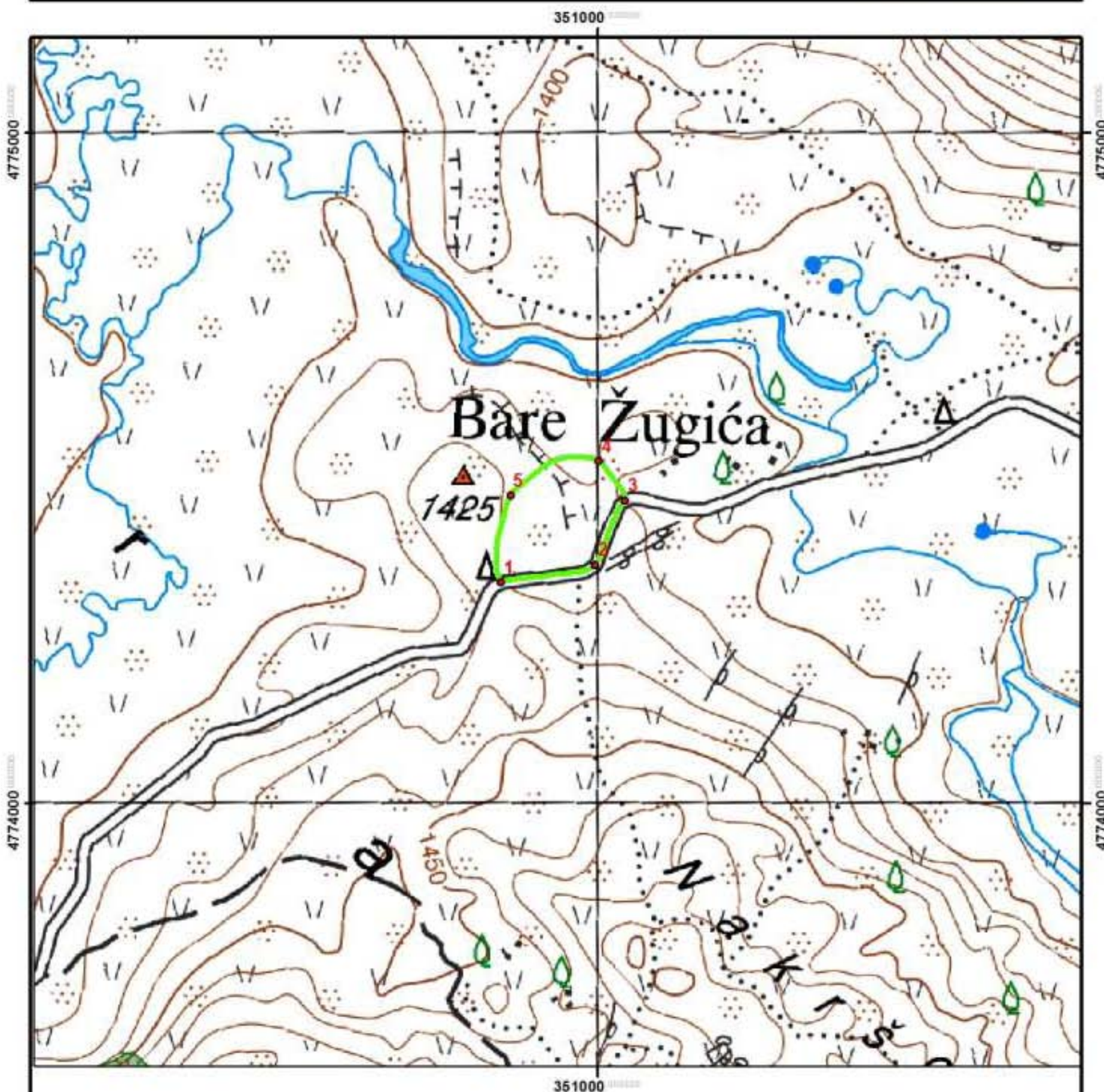
- Nominated Core Zone (0.344 ha)
- Nominated Buffer Zone (2.297 ha)
- Edge Coordinates

0 25 50
Meters

UNESCO WORLD HERITAGE LIST NOMINATION STEČAKS - MEDIAEVAL TOMBSTONES

MNE - ŽUGIĆA BARE, ŽABLJAK

Coordinates

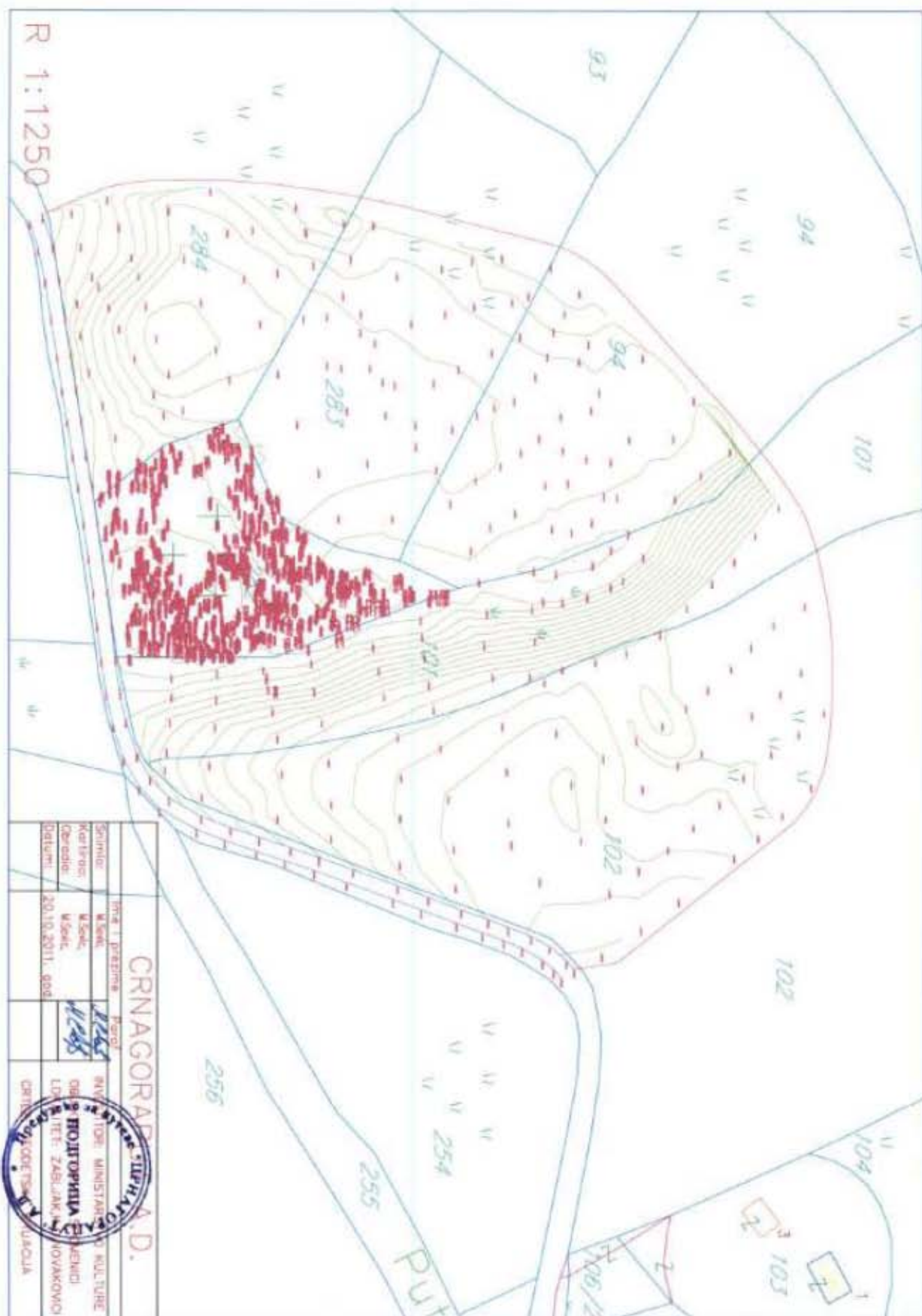
X	Y
1. 350854.780602	4774329.766994
2. 350995.955415	4774355.792957
3. 351040.704031	4774452.145841
4. 351001.161162	4774511.339787
5. 350869.142940	4774459.171584

Legend

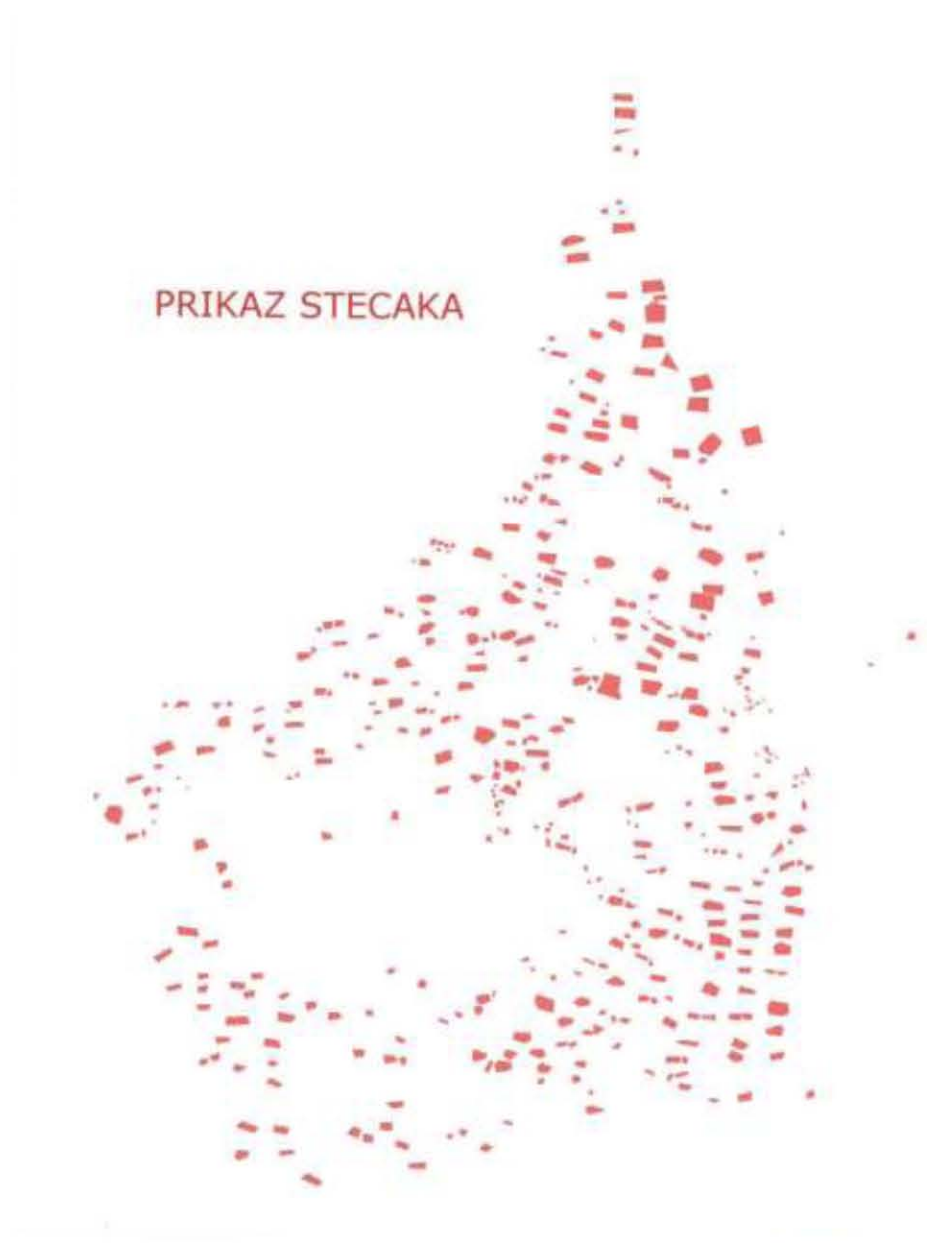
- Buffer Zone
- Edge Coordinates

0 250 500 Meters

Površina zaštićenog kulturnog dobra nekropole stećaka Bare Žugića u Novakovićima i zaštićene okoline dobra sa kat. parcelama

Prikaz rasprostranjenosti stećaka nekropole Bare Žugića

PRILOG 3

NAZIV LOKALITETA:	GRČKO GROBLJE –SOKO GRAD
JEDINSTVENI BROJ C.R.:	
OPŠTINA:	Plužine
DATUM UNOSA:	29.05. 2010. godine
NAJBLIŽE NASELJE, LOK. TOPONIM:	Zagrađe- Šćepan Polje
KAT. OPŠTINA:	K.O. Brijeg
VLASNIŠTVO:	Društveno:Mjesna zajednica Crkvičko Polje
NADMORSKA NAČIN POZICIONIRANJA, GEOG. PROJEKCIJA, KOORDINATE I VISINA:	WGS84 N 43° 20.503' E 18° 51.437' 908 mm
TOP. KARTA (REDAKCIJA) I RAZMJERA I SEKCIJA:	VGI 1: 25 000 577-3-4
BROJ INDIVIDUALNIH GROBNIH OBELEŽJA:	16
TIPOVI GROBNIH OBELEŽJA:	Sljemenjaci, sanduci i ploče
OPŠTI OPIS NEKROPOLE:	Na lokalitetu Grčko groblje, koji se nalazi u širem podgrađu, istočno od Soko-grada, nalazi se nekropola sa 16 stećaka. Dobro su obrađeni ali neukrašeni. Na najvećem je natpis u kojem se pominje hrišćanin Petko koji je živio u Soko – gradu u vrijeme vojvode Stjepana Kosače.
MJESNA TRADICIJA:	
ORNAMENTALNI UKRASI I NATPISI:	Epigrafski natpis (1435 do 1448. godina)
OBRADA: STANJE OČUVANOSTI:	Relativno su finije obrade i osrednje očuvani.
FOTOGRAFIJE I OPIS:	

Soko – grad

Pogled na nekropolu sa Soko grada

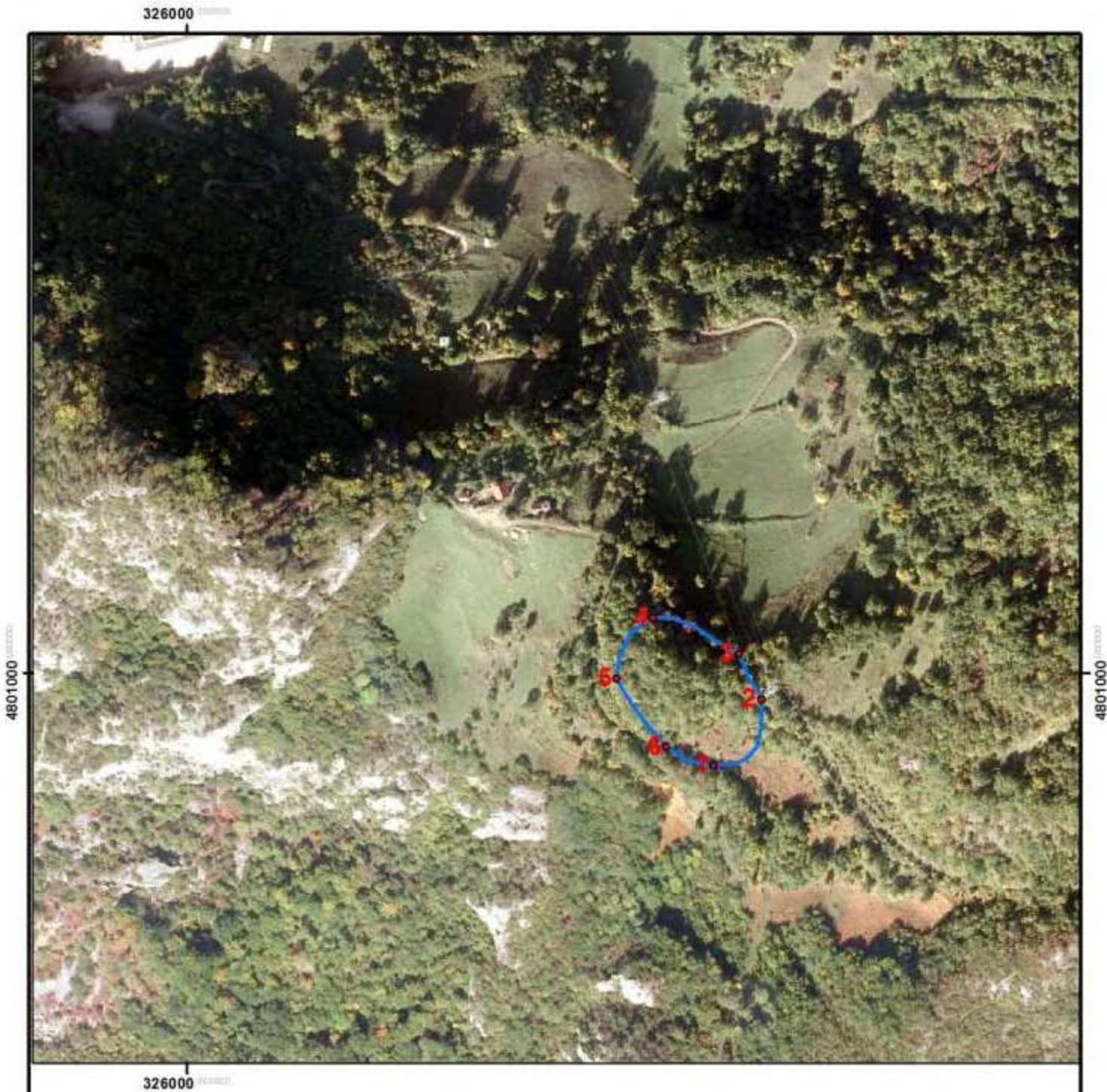
Stećak sa natpisom na istočnoj bočnoj strani

Stećak sa natpisom na sjevernoj strani

UNESCO WORLD HERITAGE LIST NOMINATION
STEČAKS - MEDIAEVAL TOMBSTONES

MNE - GRČKO GROBLJE, PLUŽINE

Coordinates

X	Y
1. 326303.502766	4800946.578033
2. 326330.771397	4800984.900736
3. 326317.719840	4801010.746634
4. 326268.487149	4801031.711220
5. 326247.642222	4800957.359962
6. 326276.247556	4800076.030197

Legend

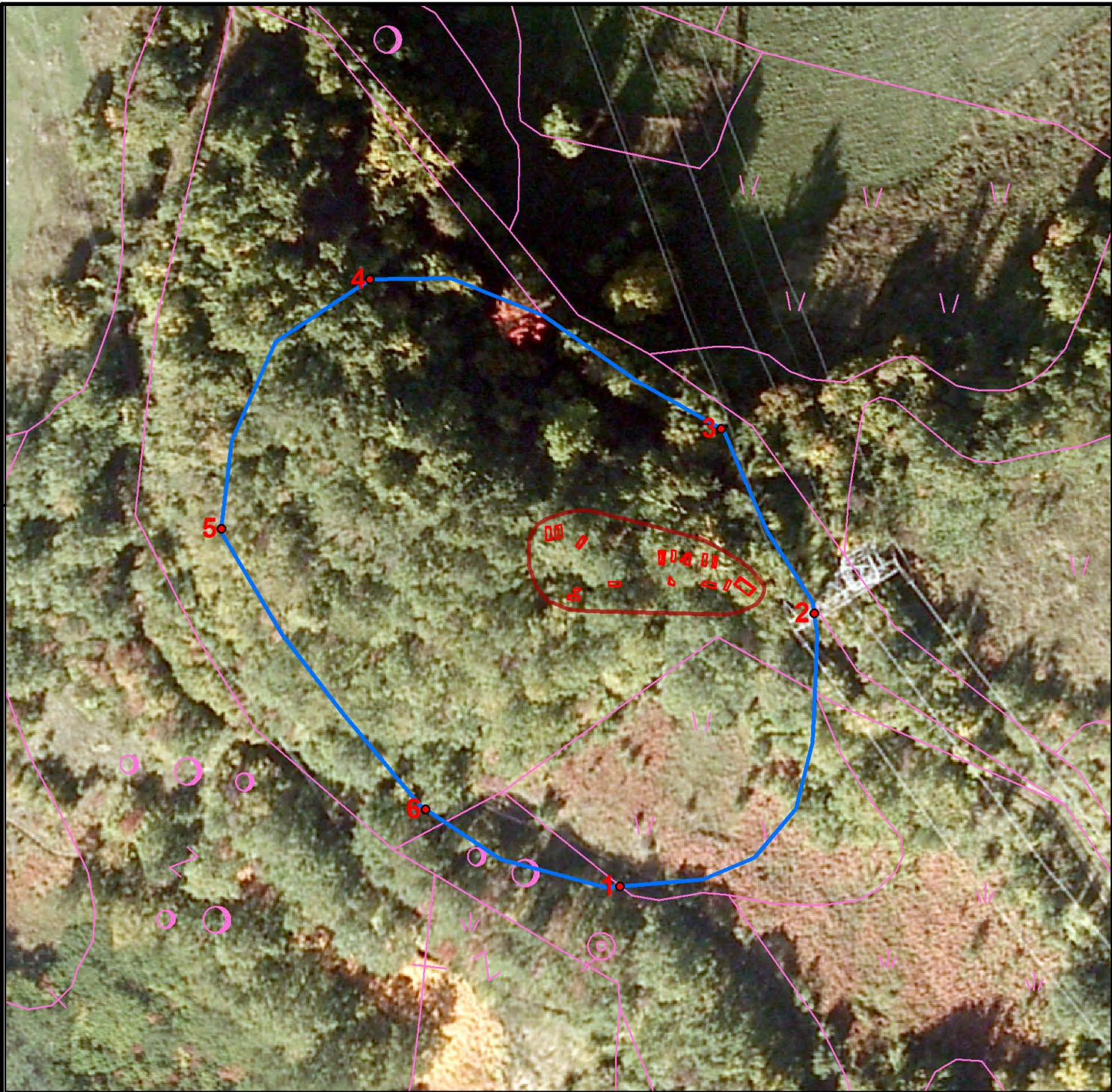
- Buffer Zone
- Edge Coordinates

0 100 200 Meters

UNESCO WORLD HERITAGE LIST NOMINATION
STEĆAKS - MEDIAEVAL TOMBSTONES

MNE - GRČKO GROBLJE, PLUŽINE

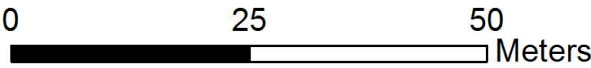

Coordinates

1. 43° 20' 28.679" N	18° 51' 25.574" E
2. 43° 20' 29.943" N	18° 51' 26.740" E
3. 43° 20' 30.769" N	18° 51' 26.132" E
4. 43° 20' 31.407" N	18° 51' 23.923" E
5. 43° 20' 30.256" N	18° 51' 23.037" E
6. 43° 20' 29.005" N	18° 51' 24.352" E

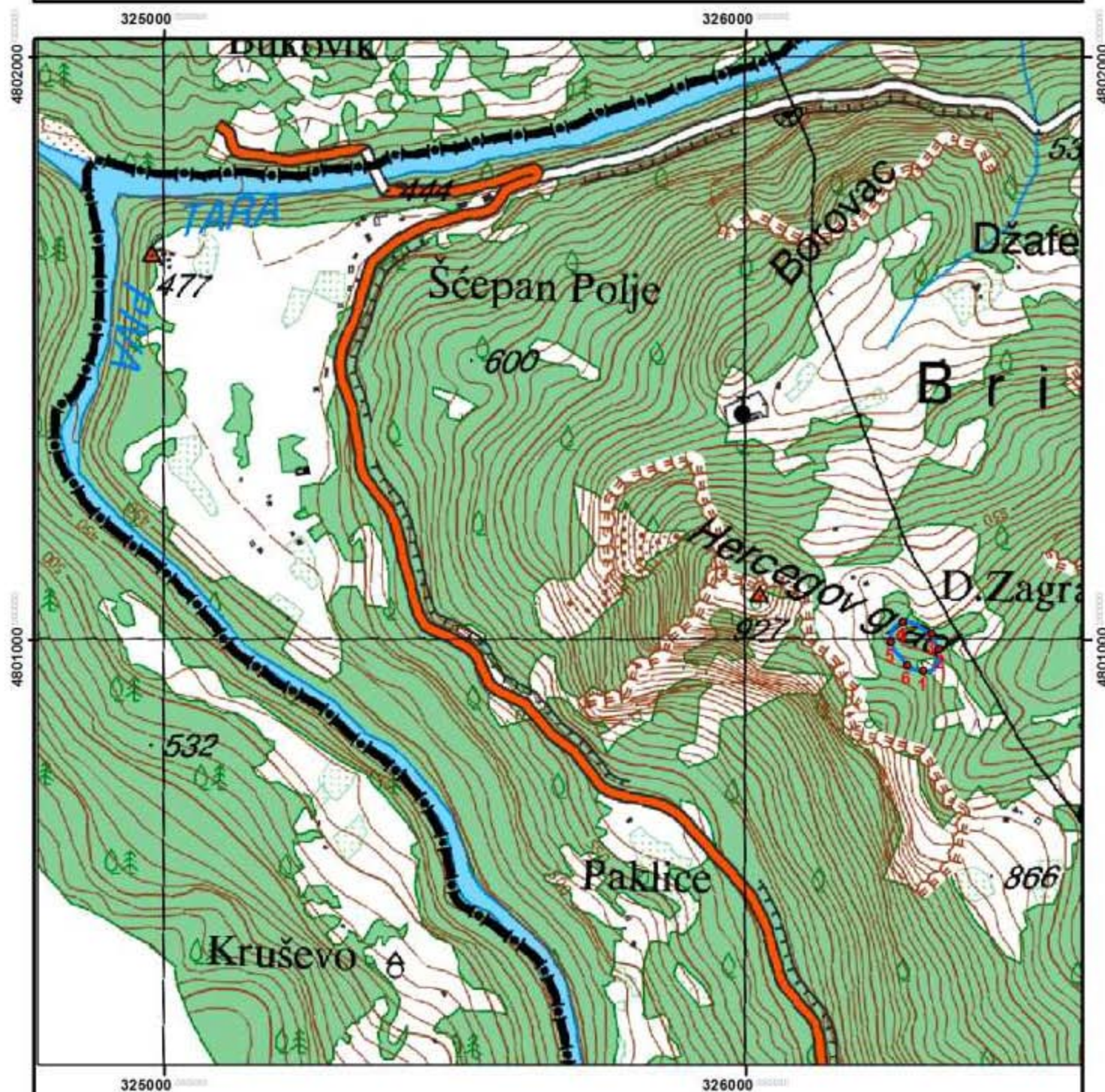
Legend

- Nominated Core Zone (0.035 ha)
- Nominated Buffer Zone (0.504 ha)
- Edge Coordinates

UNESCO WORLD HERITAGE LIST NOMINATION STEČAKS - MEDIAEVAL TOMBSTONES

MNE - GRČKO GROBLJE, PLUŽINE

Coordinates

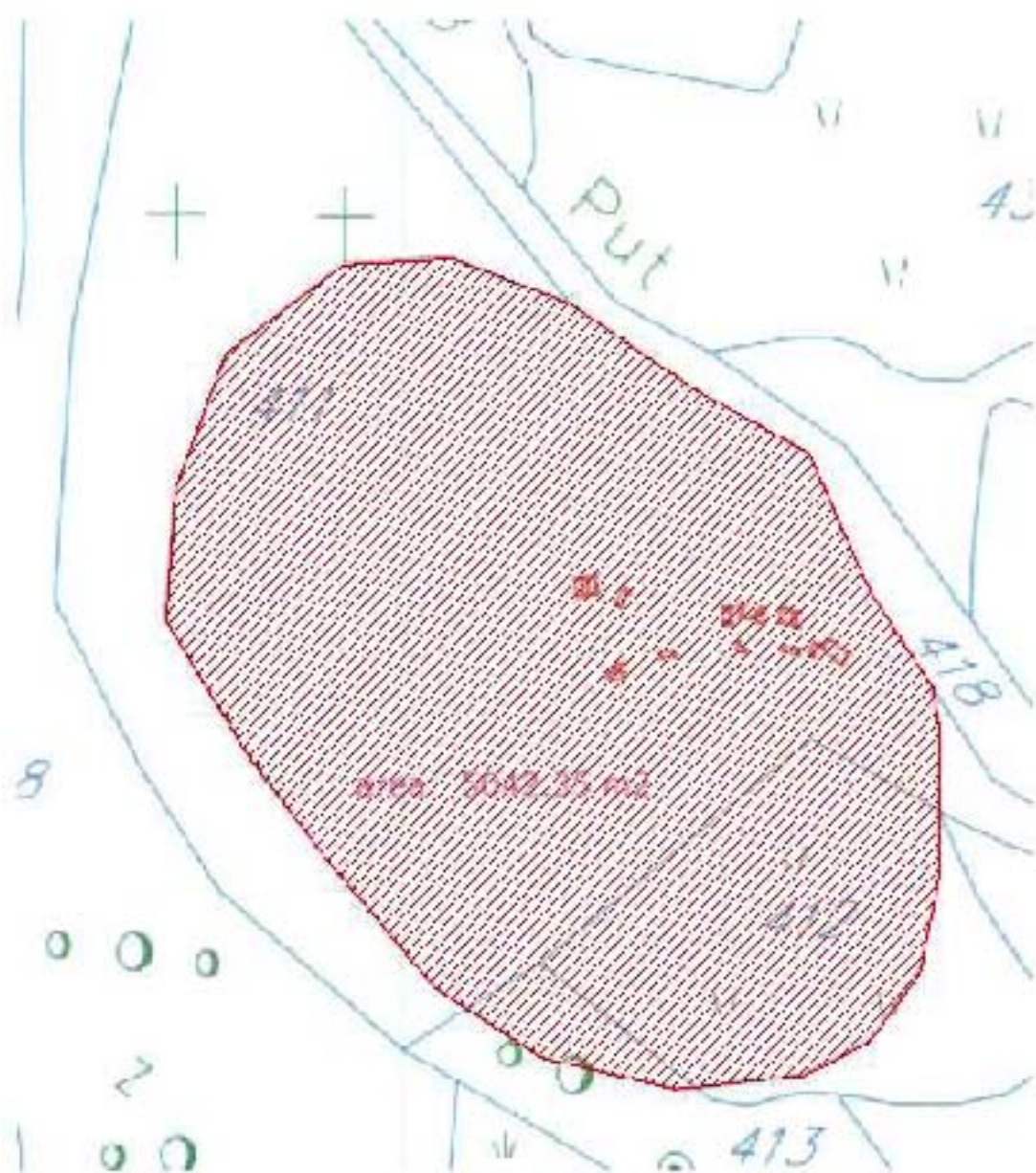
X	Y
1. 326303.502766	4800946.578033
2. 326330.771397	4800984.900736
3. 326317.719840	4801010.746634
4. 326268.487149	4801031.711220
5. 326247.642222	4800957.359962
6. 326276.247556	4800076.030197

Legend

- Buffer Zone
- Edge Coordinates

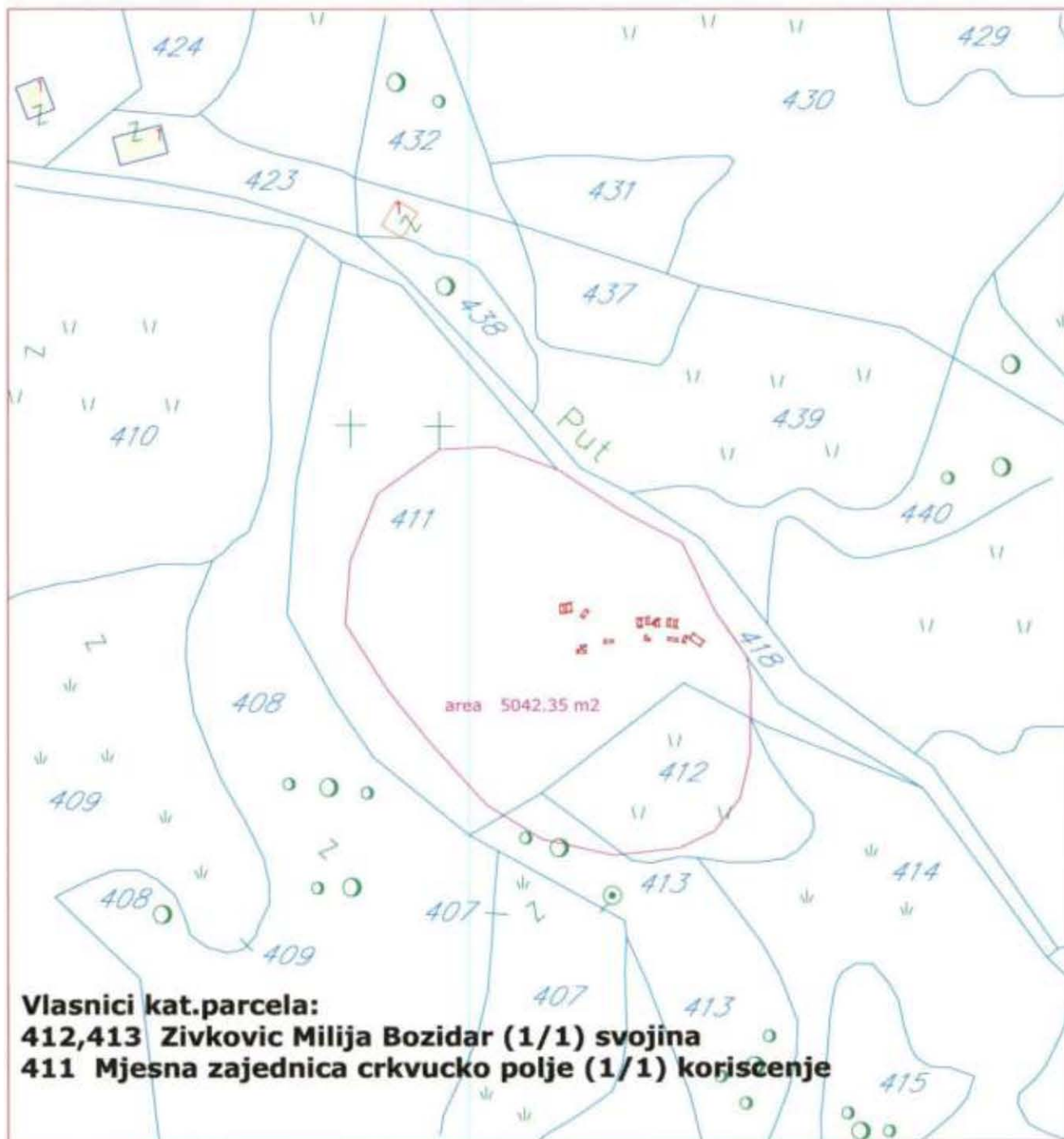
0 250 500
Meters

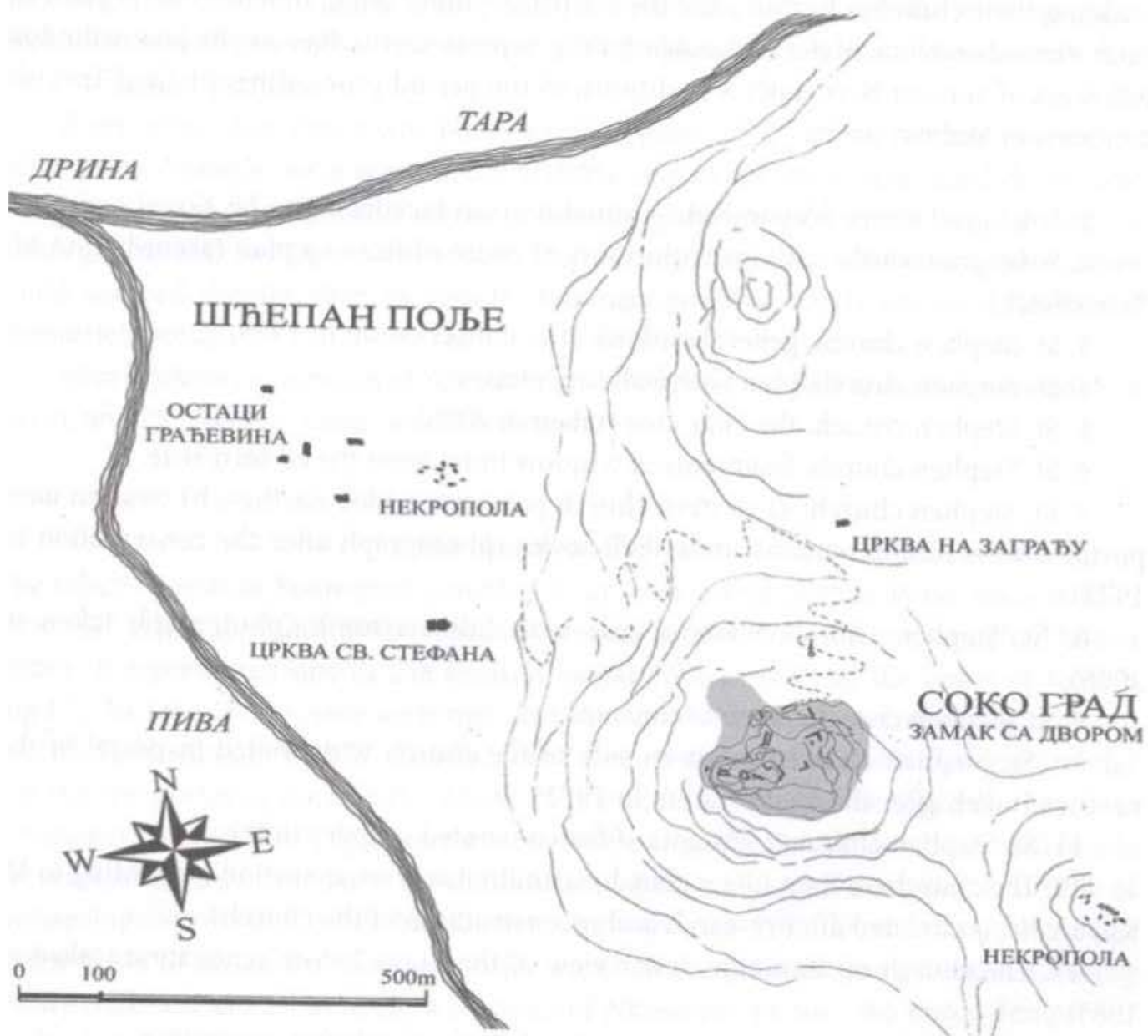

Nekropola stećaka - Grčko groblje, Šćepan Polje
Granice zaštićene okoline sa površinom nominovanog kulturnog dobra

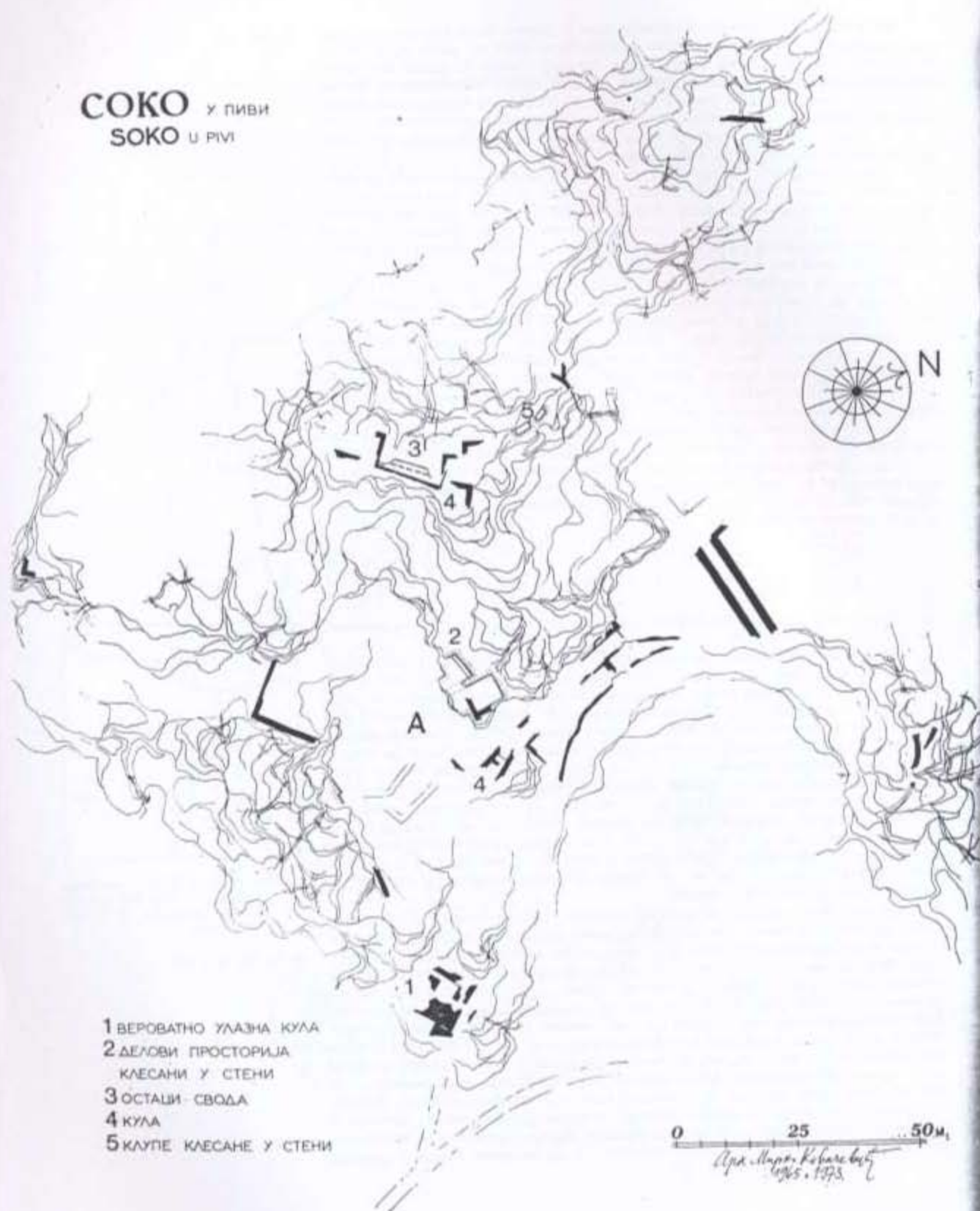
OPŠTINA PLUŽINE, KAT. OPŠTINA BRIJEG
KAT. PARCELA BR. 411, 412, 413

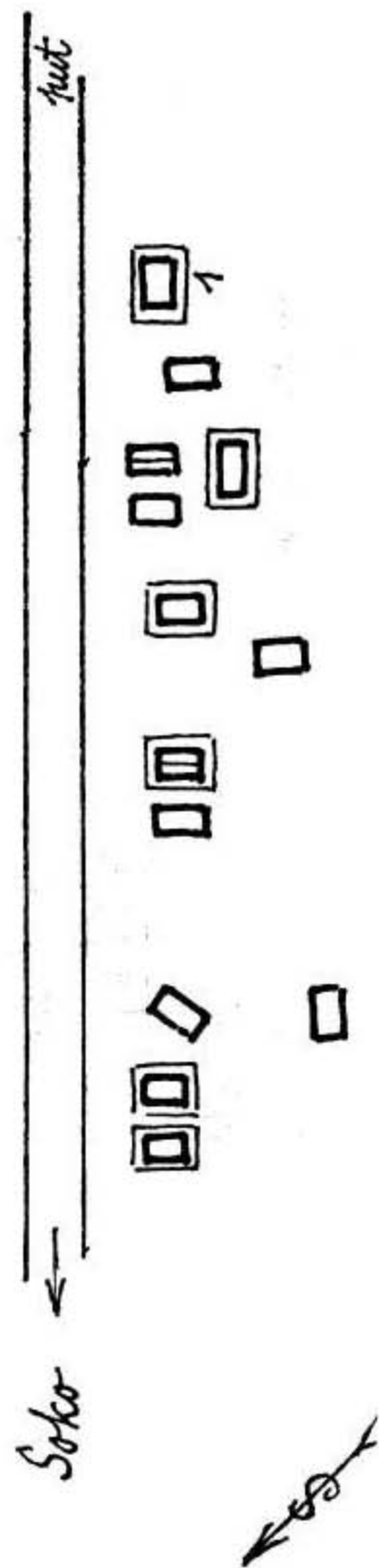

Сл. 1 - Соко град над Шћейан Пољем -
ситуациони план (према М. Ковачевићу)

СОКО У ПИВИ
SOKO U PIVI

СА. 110 Соко у Пиви, план града — Fig. 110 Soko u Piva, plan

План I — Скица распореда стећака некрополе у Заграђу (Шћепан-поље).

LITERATURA:

1. Andrija Luburić, Drobnojaci, pleme u Hercegovini, Beograd 1930, str.1-267.
2. Dimitrije Sergejevski, Srednjovjekovno groblje kod Petrove crkve u Nikšiću, Istorijski institut, Cetinje, 1952.
3. Šefik Bešlagić, Stećci – Kataloško – Topografski pregled, Sarajevo, 1971.godine.
4. Šefik Bešlagić, Stećci u okolini Žabljaka, GEM u Beogradu, knj.36, Beograd 1973, 111-137
5. Šefik Bešlagić, Stećci – kultura i umjetnost, 1982. Godine..
6. Nada Miletić, Umetnost na tlu Jugoslavije, Zagreb, 1982.
7. Slobodan Raičević, Spomenici u staroj župi Onogošt, Beograd, 1992.
8. Marica Malović - Đukić, Prilog istoriji Drobnjaka u srednjem vijeku, Glasnik Zavičajnog muzeja Pljevlja, Knjiga 1, 1999, 145.
9. Emina Zečević, Mramorje-Stećci zapadne Srbije, Beograd 2005.
10. Miroje Vuković, Tara u slici i riječi, Podgorica 2005.
11. Dubravko Lovrenović, Stećci-Bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka, Sarajevo 2009.
12. Živko Mikić, Neophodnost antropološkog istraživanja nekropola sa stećcima u Srbiji, Glasnik SAD 25, Beograd 2009.
13. Gordana Tomović, Nadgrobnni natpis Petka krstjanina, Zbornik radova naučnog skupa "Šćepan Polje i njegove svetinje kroz vjekove", Berane 2010, 103.
14. Miroje Vuković, Tara u slici i riječi, Podgorica 2005.
15. Božidar Šekularac, Pivski natpisi, Tragovi prošlosti Crne Gore, Cetinje, 1994, 237.
16. Miroslav Lazić i Mitra Cerović, Prošlost u kanjonu Tare, Istorijski zapisi, godina LXX,2002/3-4, Podgorica,1992.
17. Pavle Mijović i Mirko Kovačević, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, Beograd-Ulcinj, 1975
18. Šefik Bešlagić, Stećci u Pivi, Starine Crne Gore, Cetinje 1975, 81-120
19. Milika B. Popović, Motivi na stećcima opština Plužine i Žabljak kao izvori za proučavanje istorije fizičke kulture (Diplomski rad), Visoka škola za fizičku kulturu Univeriteta u Sarajevu, Sarajevo 1973, 1-32
20. Dr Obren Blagojević, Piva, SANU Posebna izdanja Odjeljenja društvenih nauka knj.69, Beograd 1971, 524-527.
21. Šefik Bešlagić, Stećci, Kataloško-topografski pregled, Sarajevo 1971, 436-438
22. Vojislav Đurić, Istorija Crne Gore II/2, Titograd, 1970, 475
23. Sima Ćirković,Istorija Crne Gore, II, Titograd, 1967. 475.
24. Svetozar Tomić, Piva i Banjani, SAN, SEZ knjiga LIX, Naselja i poreklo stanovništva knjiga 31, Beograd 1949, 385-416.

Spisak članova Radne grupe za izradu Menadžment plana Stećaka – nadgrobnih srednjovjekovnih spomenika

Koordinator Manadžment plana

- Mitra Cerović mr arheolog, Ministarstvo kulture Crne Gore

Saradnici i koordinatori na međudržavnom nivou:

- Katarina Živanović, mr arheolog, Muzej 25 maj, Republika Srbija
- Maja Đorđević, mr arheolog, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije
- Mirela Mulalić Handan, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, Bosna i Hercegovina
- Tarik Jazvin, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, Bosna i Hercegovina
- Zoran Wiewegh, mr arheolog, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Saradnici na nacionalnom nivou:

- Božidar Jovičević, dipl. konzervator-restaurator, Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore;
- Igor Vujačić, dipl. arhitekture, Ministarstvo održivog razvoja i turizma Crne Gore;
- Lejla Abdić- Đoković, Ministarstva kulture Crne Gore
- Lidija Ljesar, dipl. konzervator-restaurator, Ministarstvo kulture, rukovodilac projekta Nominacija Stećaka, Ministarstvo kulture Crne Gore;
- Milenko Mićanović, profesor istorije i geografije, Centar za kulturu Plužine.
- Milica Martić, dipl. etnolog, Ministarstva kulture, koordinator za izradu Nominacionog dosijea Stećaka
- Miloš Petričević, mr arheolog, Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore;
- Nemanja Čavlović, istoričar umjetnosti i arheolog, Ministarstvo kulture Crne Gore
- Predrag Lutovac, mr arheolog, Polimski muzej Berane;
- Rada Adžić, istoričar umjetnosti, JP nacionalni parkovi Crne Gore;
- Slađana Knežević, profesor srpskog jezika i književnosti, Sekretarijat za upravu i društvene djelatnosti Opštine Žabljak;
- Tanja Vujović, dipl. etnolog, Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore.